

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**İKİLİ YÖNETİM DÖNEMİNDE SUDAN'DA İDARÎ, SOSYAL VE
EKONOMİK YAPI (1898-1956)**

Sana Fikri Zaki SAAD

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Doç. Dr. Turgut SUBAŞI

OCAK - 2023

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**İKİLİ YÖNETİM DÖNEMİNDE SUDAN'DA İDARİ,
SOSYAL VE EKONOMİK YAPI (1898-1956)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sana Fikri Zaki SAAD

Enstitü Anabilim Dalı : Tarih

Enstitü Bilim Dalı : Osmanlı Müessesleri ve Medeniyeti

**“Bu tez 11/01/2023 tarihinde yüz yüze olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulunan
jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”**

JÜRİÜYESİ	KANAATİ
Doç.Dr. Turgut SUBAŞI	Başarılı
Doç.Dr. Tufan TURAN	Başarılı
Dr.Öğr. Üyesi Dilara USLU	Başarılı

ETİK BEYAN METNİ

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet ☐

Hayır ☒

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dâhil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

Sana Fikri Zaki SAAD

11/01/2023

ÖNSÖZ

İngiltere'nin Mısır ile güneye doğru genişleme politikaları çerçevesinde, İngiltere-Mısır ortak askerî harekâtı sonucu Sudan 1898-1956 yılları arasında İngiltere-Mısır ortak ikili sömürge yönetimine girmiştir. Bu çalışmada, Sudan'da ikili yönetim dönemi olan 1898-1956 yılları arasındaki idari, sosyal ve ekonomik yapı ele alınmaktadır. Sudan'daki İngiliz sömürge dönemini ele alan çalışmalara bakıldığında çalışmaların çoğunun sadece yönetim ve idarenin siyasi yönlerine odaklandığını, ekonomik ve sosyal yönlerinin ihmal edildiği görülmektedir. Bu çalışmada ihmal edilen bu yönler ele alınarak incelenmiştir. Çünkü ikili yönetim döneminde ülkede gerçekleştirilen ekonomik projelerin Sudan toplum ve ekonomisine yansımaları, Sudan'ın bağımsızlık sonrası, hatta günümüze kadar devam eden değişim ve dönüşümlerin de temelini oluşturmaktadır.

Üç ana bölüm ve bir sonuçtan meydana gelen bu çalışmanın birinci bölümünde Sudan'ın ekonomik, sosyal ve siyasi tüm yönleri tanıtılmış, ardından Sudan'da kurulan yönetimlerin tanımları yapılarak tarihsel süreç ele alınmıştır. İslam'dan önce var olan medeniyetler ve daha sonra Func devleti gibi müslüman yönetimlerin ele alındığı bu ilk bölümde Sudan tarihine kısaca bir giriş yapılmıştır.

İkinci bölümde ise, Sudan'da var olan sosyal sınıflar ele alınarak, ikili sömürge yönetimi döneminde Sudan'daki sosyal yapı, eğitim ve sağlık gibi alanlarda bu yönetimin uyguladığı politikaların Sudan toplumunun gelişimi üzerindeki etkileri incelenmiştir. Ayrıca bu bölümde Sudan'ın işgalinden önceki ekonomik şartlar ile ikili yönetim dönemindeki ekonomik şartlarda yaşanan değişim üzerinde durularak, İngilizlerin Sudan'daki ekonomiyi geliştirmek adına kullandığı yöntemler ve Sudan'daki ekonomik kaynaklarından kendi lehine daha iyi bir şekilde yararlanmak amacıyla başlattığı projeler tartışılmıştır.

Üçüncü ve son bölümde ise, sömürge yönetiminin ilk yıllarında başlayan ve daha sonra giderek gelişen ulusal direniş hareketler ele alınmaktadır. Bu dönemde sömürgeciliğe karşı direnen eğitimli sınıfların ortaya çıkışı ve bunların İngiliz sömürgeciliğine karşı direnişi, olayları farklı boyutlara taşımıştır. Bu bölümde ayrıca siyasi partilerin ortaya çıkışı ve sömürgeciliğe karşı mücadelelerinin, sömürge yönetimini istikrarsızlaştırmaya yönelik çalışmaları ve Sudan'ın bağımsızlık sürecinde uygulanan politikalar incelenmiştir.

Bu çalışmanın hazırlanması sürecinde birçok kişi ve kurumun katkısı olmuştur. İnsanlara şükretmeyen, Allah'a şükretmez, önce bana bu önemli fırsatı veren Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne, Sudan'da karşıma çıkan engelleri aşmak için gösterdiği destekten dolayı değerli hocam Prof. Yusuf Fadl HASAN'a, Türkçe'yi öğrenmemde emeği geçen Tömer'deki tüm hocalarıma, Sakarya Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyelerine, her konuda bilgi ve tecrübesiyle bana destek ve yardımlarını esirgemeyen değerli danışman hocam Doç. Dr. Turgut SUBAŞI'ya, bu süreçte bana maddi ve manevi destek sağlayan sevgili aileme ve tüm dostlarıma, bu tezin Türkçe düzeltmelerinde yardımcı olan Kübra AYLI'ya ve beni destekleyen ve bu çalışmayı tamamlamama yardımcı olan herkese saygılarımı ve teşekkürlerimi sunarım.

Sana Fikri Zaki SAAD

11/01/2023

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	v
TABLO LİSTESİ.....	vi
ÖZET	vii
ABSTRACT	viii

GİRİŞ.....	1
------------	---

BÖLÜM 1: İKİLİ YÖNETİM DÖNEMİNDE SUDAN'DA İDARÎ YAPI.....	10
--	-----------

1.1. İkili Yönetim Öncesinde Sudan'da İdarî Yapı	10
1.1.1. İslam'dan Önce Sudan'da Yönetim	10
1.1.2. Sudan'ın İslam Hâkimiyetine Girişi.....	10
1.1.3 Osmanlı Yönetimine Kadar Sudan.....	12
1.1.4. Osmanlı İdaresinde Sudan.....	13
1.1.5. Sudan'da İngiliz-Mısır Ortak Yönetimi	15
1.1.5.1 İkili Yönetim Sözleşmesi.....	17
1.1.5.2. İkili Yönetim Dönemi	18
1.1.5.3. Güney Sudan'a Yönelik İngiliz Politikası	20

BÖLÜM 2: İKİLİ YÖNETİM DÖNEMİNDE SUDAN'DA SOSYAL VE EKONOMİK YAPI.....	23
---	-----------

2.1. İkili Yönetim Döneminde Sosyal Yapı	23
2.1.1 Sosyal Sınıflar:	23
2.1.1.1. Çobanlar	23
2.1.1.2. Çiftçiler	23
2.1.1.3. Tacirler	24
2.1.1.4. İşçiler.....	24
2.1.2. Sudan Şehirleri	26
2.1.2.1. İngiliz Yönetimi ile Osmanlı ve Mehdi Dönemi Şehir Yönetimini Birbirinden Ayıran Özellikler	27
2.1.3. Sosyal Hizmetler	34
2.1.3.1. Eğitim.....	34
2.1.3.1.1. İngiliz Egemenliği Döneminde Sudan'da Eğitim	36

2.1.3.1.2. Sudan Eğitim Bakanlığı	40
2.1.3.1.3. Güney Sudan'da Eğitim.....	41
2.1.3.1.4. Sudan'da Kadın Eğitimi.....	45
2.1.3.2. Sağlık	46
2.2. Sudanlı Unsurların Hükümete Dâhil Edilmesi	50
2.2.1. İngiliz Sömürge Yönetiminde Fakihler	51
2.2.2. Tarikat Liderleri ve İngiliz Hükümet Sistemi	52
2.2.3. İngiliz Yönetiminde Kabile Liderleri	53
2.3. İngiliz Sömürgeciliğinin Ortaya Çıkmasından Önce Sudan'ın Ekonomik Durumu	56
2.4. İngiliz Sömürgeciliği Dönemi Sudan'da Ekonomik Durum	60
2.4.1. Arazi Mülkiyet Sistemi	60
2.4.1.1. Arazi Mülkiyeti Yönetmeliği	61
2.4.1.1.2. 1903 Arazi Kamulaştırma Yasası	62
2.4.1.1.3. 1905 Arazi Tespit ve Etüt Yasası	62
2.4.1.1.4. Sudanlıların Topraklarda Tasarrufunu Kısıtlayan 1918 Yasası.....	62
2.4.1.1.5. 1919 Cezire Arazi Yasası	63
2.4.1.1.6. 1925 Arazi İskân ve Tescil Yasası.....	63
2.4.1.1.7. 1930 Arazi Mülkiyeti Yasası	63
2.4.2. Ulaşım Sistemi... ..	64
2.4.2.1. Demiryolları	65
2.4.2.2. Nil Nehri Taşımacılığı	67
2.4.2.3. Karayolları	67
2.4.2.4. Telgraf... ..	68
2.4.2.5. Modern Posta	69
2.4.2.6. Hava Taşımacılığı	69
2.4.3. Sulama Sistemi... ..	69
2.4.4. Ziraat Sistemi.....	71
2.4.4.1. Arap Zamkı	72
2.4.4.2. Pamuk....	73
2.4.4.3. Cezire Projesi	74
2.4.5. Ticaret Sistemi.....	79

2.4.6. Vergi Sistemi.....	83
BÖLÜM 3: SUDAN HALKININ BAĞIMSIZLIK MÜCADELESİNDE SOSYAL HAREKETLER.....	85
3.1. Ulusal Hareketin İlk Aşaması: 1898-1918	85
3.1.1. Dini Direniş Hareketleri	85
3.1.2. Kabile Direniş Hareketleri.....	87
3.1.2.1. Nuba Dağları Direnişi	87
3.1.2.2. Güney Kabilelerinin Direnişi	88
3.1.3. Bölgesel Direniş: Sultan Ali Dinar Direnci.....	91
3.1.4. Sudan 14. Taburunun İsyanı.....	92
3.2. Ulusal Hareketin İkinci Aşaması (1918-1924).....	94
3.2.1. Edebi Topluluklarının Ortaya Çıkışı	95
3.2.1.1. Sudan Federasyonu Derneği	96
3.2.1.2. Beyaz Bayrak Derneği ve 1924 Devrimi	98
3.2.1.2.1. Beyaz Bayrak Derneği'nin Siyasi Faaliyeti.....	100
3.2.1.2.2. Sir Lee Stack'ın Öldürülmesi	103
3.3. Ulusal Harekât Tarihinin Üçüncü Aşaması 1925-1937	107
3.3.1. Edebi Dernekler.....	107
3.3.2. Gordon Memorial Koleji Öğrencilerinin Boykotu	109
3.4. Ulusal Hareket Tarihinin Dördüncü Aşaması 1938-1945	110
3.4.1. Mezunlar Genel Konferansı	111
3.4.1.1. Mezunlar Konferansı'nın İlk Aşaması 1938-1941	112
3.4.1.2. 1942'de Konferansı'nın İkinci Aşaması.....	113
3.4.1.3. Konferansının Son Aşaması 1943-1945	114
3.5. Ulusal Hareket Tarihinin Son Aşaması 1945-1953.....	115
3.5.1. İç Etkiler.....	115
3.5.2. Dış Etkiler.....	116
3.5.3. Sudan'da Siyasi Partilerinin Ortaya Çıkışı.....	116
3.5.3.1. Bağımsız Partiler Grubu	116
3.5.3.1.1. Ümmet Partisi	117
3.5.3.1.2. Milliyetçiler Parti.....	117
3.5.3.1.3. Sosyalist Cumhuriyetçi Parti	117

3.5.3.2. Federal Parti Grubu.....	118
3.5.3.2.1. İttihatçılar Partisi	118
3.5.3.2.2. Kardeşler Partisi.....	118
3.5.3.2.3. Liberal Parti	119
3.5.3.2.4. Nil Vadisi Birlik Partisi	119
3.5.3.3. Bağımsızlık Çağrısı Yapan Halk Partileri ve Örgütleri	119
3.5.4. Ümmet Partisi ile İttihatçılar Arasındaki Çatışmanın Evrimi	121
3.5.5. Özerklik Anlaşması ve Sudan'ın Bağımsızlık Bildirgesi	122
SONUÇ	126
KAYNAKÇA.....	129
EK	137
ÖZGEÇMİŞ	149

KISALTMALAR

H	: Hicri
H_z.	: Hazreti
M	: Miladi
MÖ	: Milattan önce
No	: Numara
TY	: Tarih yok
YY	: Yer Yok
TC	: Türkiye Cumhuriyeti
GSYİM	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
EGP	: Egypt Pound (Mısır Poundu)
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
FO	: Foregin Office (Dışışleri Bakanlığı)
SUKH	: Sudan Ulusal Kurtuluş Hareketi

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Bağımsızlık Döneminde Eğitimin Durumu Aşağıdaki Tabloda Gösterilmiştir.	43
Tablo 2: 1914-1940 Yılları Arasında Sudan'daki Doktorların Etnik Durumu.....	47
Tablo 3: 1924-1926 Yılları Arasında Hartum'daki Cerrahi, Dâhiliye, Kadın Hastalıkları ve Diş Hekimi Uzmanları.	47
Tablo 4: 1914-1936 Yılları Arasında Sudan'daki Hastane ve Sağlık Ocağı Sayıları....	48
Tablo 5: 1928-1940 Yılları Arasında Sudan Hastanelerindeki Toplam Yatak Sayısı...	48
Tablo 6: 1925- 1935 Yılları Arasında Sağlık Hizmetlerine Ayrılan Bütçe.	49
Tablo 7: Sudan'ın 1913-1918 Yılları Arasında Tüketim Malları İthalatı	80

ÖZET	
Başlık: İkili Yönetim Döneminde Sudan’da İdarî, Sosyal ve Ekonomik Yapı (1898-1956)	
Yazar: Sana Fikri Zaki SAAD	
Danışman: Doç. Dr. Turgut SUBAŞI	
Kabul Tarihi: 11/01/2023	Sayfa Sayısı: viii (ön kısım) + 135 (ana kısım) + 12 (ek)
Bu çalışma, Sudan’ın 1898-1956 yıllarında tanık olduğu ikili yönetim döneminde Sudan’ın idari, sosyal ve ekonomik koşullarını tanımaya odaklanmaktadır. Sudan tarihinin bu devri, modern ve çağdaş tarihin en önemli dönemlerinden biri olarak kabul edilir, çünkü bu dönemde yaşanan olaylar ve kişilikler daha sonra Sudan ve halkı üzerinde büyük bir etkiye neden olmuştur. Ayrıca Sudan’ın bugün tanık olduğu tüm ekonomik, sosyal ve hatta siyasi gelişmelerin yaşanması da bu dönemde olmuştur. Bu çalışmanın önemi, Sudan’ın bu modern döneminde yaşadığı değişimlerin ihmal edilen veya yeterince çalışılmayan yönlerine odaklanmasıdır. Bu çalışma, ikili yönetim döneminde Sudan’da meydana gelen gelişmelerin ve değişimin idari, ekonomik ve sosyal yönlerini ele alarak, ikili yönetim altındaki döneme ışık tutmaya çalışmanın yanı sıra İngilizlerin, ekonominin gelişmesi ve Sudan toplumunun gelişmesi için yürüttüğü politikaları öğrenmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca, sömürge döneminde sunulan eğitim, sağlık ve ulaşım gibi sosyal hizmetlerin rolünü ve sömürgeciliğe karşı mücadele eden ve ülkedeki siyasi arenada büyük rol oynayan ve daha sonra Sudan’ın bağımsızlığını kazanmasına yol açan eğitilmiş sınıfların ortaya çıkmasındaki etkisini bilmeyi amaçlamaktadır. Bu çalışma üç ana bölümden ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Bu çalışmada tarihsel, betimleyici, analitik yaklaşım, belge ve raporlardan bilgi toplanarak ve o dönemde önemli rol oynayan bazı kişilerin hatıralarından yararlanılmıştır. Bu çalışmanın en önemli bulgularından biri, sömürgeci devletin Sudan’da idare, ekonomik, sosyal ve kentsel bir rönesans bıraktığı, bu rönesansın sömürgecisinin hedeflerinin sınırlı olmasına rağmen, toplumun genel gelişimi üzerinde olumlu sonuçlar doğurduğu ve modern toplumun tezahürlerini oluşturan ekonomik ve sosyal dönüşümlere yol açtığıdır.	
Anahtar Kelimeler: Sudan, İngiltere, İkili Yöntem, Sosyal Yapı, Ekonomik Yapı	

ABSTRACT	
Title of Thesis: Administrative, Social and Economic Structure in Sudan During the Dual Administration Period	
Author of Thesis: Sana Fikri Zaki SAAD	
Supervisor: Assoc. Prof.Turgut SUBAŞI	
Accepted Date: 11/01/2023	Number of Pages: viii (pre text) + 135 (main body) + 12 (add)
This study focuses on identifying the administrative, social, and economic conditions of Sudan during the period of dual rule that Sudan witnessed between 1898-1956. This period of Sudanese history is considered to be one of the most important periods in modern and contemporary history, as the events and personalities that filled this period later had a great influence on Sudan and its people. It was also during this period that all the economic, social, and even political developments that Sudan is witnessing today were experienced. The importance of this study is that it focuses on aspects that were neglected or understudied in terms of research at that time. This study aims to learn the policies carried out by the British for the development of the economy and the development of Sudanese society, as well as shed light on the period of dual rule and review the developments and changes in the administrative, economic and social aspects that occurred in Sudan during the dual rule period. It also aims to know the role of the social services such as education, health and transportation provided by the Colonizer in spreading awareness and their role in the emergence of the educated classes that fought against colonialism and played a major role in the political arena in the country, which later led to Sudan's independence. This study consists of three main parts and a conclusion. In this study, information was collected from historical, descriptive, analytical approaches, documents and reports and the diaries of some people who played an important role in that period were used. One of the most important findings of this study is that the colonial state left an economic, social, and urban renaissance in Sudan, which although the goals of the colonizer were limited, had positive consequences on the overall development of society and led to economic and social transformations that constituted the manifestations of modern society.	
Keywords: Sudan, England, Dual Method, Social System, Economic System	

GİRİŞ

Sömürgecilik, güçlü bir devletin zayıf bir devleti kontrol altına alarak ekonomik, sosyal ve kültürel zenginliklerini ele geçirmeyi hedefleyen bir olgudur. Mısır'ın önemli tarihçilerinden biri olan Muhammed Awad Muhammed, sömürgeciliği bir devletin veya örgütlü bir grup insanın, kendilerine ait olmayan bir arazi alanını, o toprağın sakinlerini, toprak ve nüfus üzerindeki etkisini kontrol ederek, genişletecek bir eylem veya eylem grubu olarak tanımlamaktadır.¹ Bu tanımlamadan hareketle İngiltere'nin Afrika toprakları üzerindeki sömürge faaliyet alanlarından birisi de Sudan toprakları olmuştur. Sudan, coğrafi konumu ve sahip olduğu doğal kaynaklarından dolayı İngiliz sömürgeciliği için önem taşımaktaydı.

İngiltere'nin Sudan'a yönelik sömürge politikaları Mısır'ın 1882'de işgal edilmesi ile başlamıştır. İngiltere'nin Mısır ile birlikte güneye doğru genişleme politikaları çerçevesinde İngiltere-Mısır ortak askerî harekâtı 1898'de neticelenmiş, Sudan 1898'dan 1956'da gerçekleşen Sudan'ın bağımsızlığına kadar olan dönemde İngiltere ve Mısır ortak idaresinde yönetilmiştir.

Sudan, 1.865.813 km²'lik bir yüz ölçümüne sahiptir. Cezayir ile Demokratik Kongo'dan sonra Afrika'nın en büyük üçüncü, Cezayir ve Suudi Arabistan'dan sonra Arap dünyasında üçüncü ve dünya çapında en büyük yüzölçümüne sahip on altıncı ülkedir. Konumu itibarıyla Sudan, ticaret konvoylarının geçiş noktasında olduğu için XIX. ve XX. yüzyılın ortalarına kadar Kuzey ve Güney Afrika arasında ticari ve kültürel bir geçiş noktası olarak önemini korumuştur. Sudan'ın stratejik konumu, kaynakları ve doğal zenginliği onu Afrika'daki eski sömürge rekabetinin eksenlerinden biri haline getirmiştir. Özellikle dünyada doğal kaynaklarının azalması, yiyecek ve su sorunun dünya için ciddi bir tehlike olmaya başlamasından sonra Sudan, modern sömürgeciliğin rekabet alanı içerisinde kalmıştır.

Doğal kaynaklar itibarıyla Sudan, Arap ülkelerindeki üretim yapılabilecek arazilerin yaklaşık %45'ine eşdeğer olan, 200 milyon dönümlük ekilebilir büyük bir tarım arazisine sahiptir. Bu topraklar yüksek verimliliği bakımından dünyanın, özellikle de Afrika'nın

¹ Muhammed Awad Muhammed, *el- İstimar ve el-Mezahib el-İstimariye (Sömürgecilik ve Sömürge Doktrinleri)* (الاستعمار والمذاهب الاستعمارية), (Kahitr: Daru el-maarif, 1954),19.

gıda ihtiyacını güvence altına almaktadır. Bu sebepten dolayı da Sudan "dünyanın gıda ambarı" olarak görülmektedir. Ayrıca Sudan, hayvancılık, petrol, uranyum ve maden gibi zenginlikleri de bünyesinde bulundurmaktadır. Aynı zamanda Sudan, tarım arazilerini rahatlıkla sulayabilecek zengin su kaynaklarına da sahiptir. Çünkü Afrika'nın can damarı olan ve geçtiği ülkelere hayat veren, Afrika'nın en uzun nehri olan Nil Nehri, Etiyopya'nın Tana gölünden doğan Mavi Nil ile Uganda'dan doğan Beyaz Nil, Sudan da birleşmektedir. Sudan da tek bir nehir halini gelen Nil Nehri, buradan da Akdeniz'e dökülmektedir.

Sudan, 1821 yılında Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın güneye doğru genişleyerek büyük bir imparatorluk kurma hayaliyle Sudan'a girmesiyle ilk dış müdahaleye maruz kalmıştır. Mehmet Ali Paşa'nın Sudan'a girmesinin en önemli nedenlerinden birisi, ordusunu güçlendirmek için gerekli olan mali kaynakları Sudan'dan temin etmektir. Mehmet Ali'nin Sudan'a girdiği dönemde Sudan, ülkenin en büyük siyasi ve ekonomik gücünü temsil eden Func Devleti'nin (1504-1821) yönetimi altındaydı. Func Devleti'nin yıkılmasından sonra Mehmet Ali Paşa ve halefleri Sudan'da yaklaşık altmış yıl süren güçlü bir yönetim kurmuştur. Sudan'ın Mehmet Ali Paşa yönetimi altına girmesiyle birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun da bir parçası haline gelmiştir.

Mehdi Devrimi, Osmanlı egemenliğine karşı yapılan en ünlü devrimlerden biridir. Mehdi devriminin mimarı olan Muhammed Ahmed el-Mehdi Sudan'daki Osmanlı yönetimine karşı 1881 de bir hareket başlattı. Lider kişiliği sayesinde çok sayıda bir gücü etrafında toplamayı başaran Mehdi 1885 yılında Hartum'u ele geçirerek burada kendi yönetimini kurdu. Böylece Sudan'daki Osmanlı-Mısır egemenliği sona ermiş ve Sudan da Mehdi yönetimi dönemi başlamıştır.

Mehdi yönetiminden sonra da Sudan'a dış saldırılar devam etmiştir. Bunlardan en önemlisi, Sudan'ın sömürgeleştirilmesi için Fransa, İtalya ve İngiltere rekabetiydi. Mısır'ın İngilizler tarafında işgali sonrası, Mısır'ın doğu Sudan ve Doğu Afrika'daki bütün mal varlığı İngiltere'ye ve müttefiki olan İtalya'ya geçmiş oldu. Mısırın işgalinden sonra bölgede daha da güçlenen İngiltere, bu sefer gözünü Sudan'daki imkânlara ve zenginliklere çevirmişti. İngiliz General Herbert Kitchener, Mehdi'nin yerine geçen oğlu Abdullah bin Muhammed'i yenerek 1898 de Sudan'a girerek Mehdiyet devletini ortadan

kaldırdı. Böylece Sudan, bağımsızlığını kazandığı yıl olan 1956 yılına kadar, 57 yıl boyunca İngiliz sömürge yönetim ve denetimi altına girmiştir.

Tarihsel süreç içerisinde çeşitli isimlerle anılan Sudan'ın tarihi coğrafyasında bakıldığında Sudan topraklarının Mısır'ın güneyindeki Nubya bölgesinden kuzeydeki Asvan'a kadar uzandığı görülmektedir. Arkeolojik bulgulara göre Nil Nehrinin ilk şalesinin güneyindeki Nil Vadisi'nde antik çağlardan itibaren yerleşimin olduğu ve önceliklerine göre A, B, C² gibi harflerle gruplara ayrılan ve Aşağı Nubya'da yaşayan bu grubun tarımla uğraştığı bilinmektedir.³

Sudan'ın Yukarı Nubya bölgesinde ise başkenti Napata olan Kuş Krallığı kurulmuş ve bu krallık, dördüncü Şelale'ye kadar güneye doğru genişlemiştir. Kuş Krallığı'nın halkı ise ticaretle uğraşıyordu. Bu bölge tekne ve yakıt üretimine yetecek kadar ağaçların olduğu, ekilebilir araziler ve ticaret kervanlarının doğudan Kızıldeniz kıyılarına, batı Kordofan ve Darfur'a kadar uzanan yolların da bulunduğu bir bölgedir.⁴

M.Ö.350 yılında Etiyopyalı Aksumun Kralı Aizana'nın hâkimiyetindeki Merevi Krallığı'nın sona ermesinden sonra, kuzey Sudan'da Nobatia Krallığı, Makura Krallığı, Alawa Krallığı olmak üzere üç tane Hristiyan Nubya Krallığı kurulmuştur. Nobatia Krallığının başkenti Faras'tır. Bu krallık, birinci ve ikinci şelaleler arasında bulunan aşağı Nubya bölgesinde kurulmuş ve daha sonra Makur Krallığı ile birleşip onun bir parçası olmuştur. Makura Krallığı'nın başkenti Dongola olup, Mısır'ın güneyinde ve Sudan'ın kuzeyinde yer almaktadır. Üçüncü şelaleden beşinci şelaleye kadar Nil Nehri'ne paralel uzanan bu topraklar doğuda ve batıda ticaret yollarına, maden kaynaklarına ve bazı vahalara sahipti. Son olarak Alawa Krallığı'nın başkenti ise Hartum şehrinin biraz güneyinde yer alan Soba'dır. Alawa Krallığı'nın sınırları güneyden Makura Krallığı'nın sonu ile başlayıp, Yukarı Nil bölgesine kadar uzanır.⁵

Hristiyan krallıklarının sona ermesinden ve İslam'ın Sudan'da yayılmasından sonra, Sudan'da XV. yüzyılın ortaları ile XVII. yüzyıl arasındaki dönemde Abdallab, Tagli, El-Masaba'at, Four ve Func gibi İslami krallıklar ortaya çıkmıştır. Bu Müslüman krallıklar

²Bu bölgelerin adı tespit edilemediği için buralar A,B ve C şeklinde gruplandırılmıştır.

³Makki Shibeekka, *El-Sudan abr el-kurun (Yüzyıllar Boyunca Sudan السودان عبر القرون)*, 2.B, (Beyrut: Dar El-Jil, 1991), 10.

⁴Shibeekka, *Yüzyıllar Boyunca Sudan*, 21-22.

⁵Shibeekka, *Yüzyıllar Boyunca Sudan*, 25.

ise Sudan'ın merkezi başta olmak üzere kuzeyinde, batısında ve Nuba Dağları'na kadar olan bölgelerde kurulmuştu.⁶Güney Sudan'da ise, Dinka, Şuluk ve Nuver gibi zenci kabileler yaşıyordu. Bu kabileler ise, 1821 yılında Osmanlı-Mısır yönetiminden sonra Sudan'ın bir parçası haline gelmiştir.⁷

XIX. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın 1821 yılında eski Funcistan ve Darfur Sultanlığını ele geçirerek bugünkü Sudan'ın bulunduğu coğrafyayı Mısır eyaletine ilhak etti. Sudan, dış dünyayla sınırlı ilişkileri olan parçalı bir durumda iken, 1821'den sonra siyasi birliğini tamamlayarak küresel pazarla bağlantı kurmak için bir çaba içerisine girmiştir. Kavalalı Mehmet Ali Paşa döneminde Sudan, kuzeyde Halfa'dan güneyde Göller bölgesindeki Jinja'ya, batıda Vadday'dan doğuda Zila ve Harar'a kadar yayılmıştır.⁸ Hartum'un 1885'te Mehdist devletin hâkimiyetine girmesiyle beraber Sudan'da Osmanlı-Mısır egemenliği sona erdi. Mehdist devletin Sudan hâkimiyeti, 1898'de İngiltere'nin Sudan'ı ele geçirmesine kadar devam etti.⁹Mehdiyet döneminde Sudan bazı bölgelerini kaybetmeye başladı. 1892'de Belçikalılar Batı Ekvator bölgesini Mancala şehrine kadar işgal etti. Aynı yıl, Fransızlar Bahr el-Ghazal'ın büyük bölümlerini ve Fashoda'ya kadar olan Batı Yukarı Nil'i işgal etti ve 1896'da da bu bölgelerde güçlü bir yönetim kurdu.¹⁰İngiliz hakimiyetinde bölgenin sınırları kuzeyde Mısır'dan güneyde Uganda'ya, doğuda Eritre'den batıda Çad'a kadar uzanmaktaydı. Sudan'ın 1956'da bağımsızlığını kazanmasından sonra ise Sudan'ın coğrafi sınırları, Güney Sudan'ın ayrıldığı 2011'e kadar İngiliz sömürgeciliğinin bıraktığı sınırlara sahipti. Güney Sudan'ın ayrılmasından sonra, Sudan yüzölçümünün üçte birini kaybetti, doğal kaynakları zayıfladı ve bir yüzyıldan fazla süredir aynı olan fiziki haritası tamamen farklı bir biçim aldı. Tarihsel süreç içerisinde Osmanlı hâkimiyeti, İngiltere sömürge dönemi ve son olarak bağımsızlığını elde ettiği 1956 yılına kadar Sudan'ın fiziki coğrafyasında önemli değişiklikler olsa da Sudan, 2011 yılında güney bölgesinin ayrılmasından sonra bugünkü şeklini almıştır.

⁶Gaysar Musa Elzain, *Fatrat İntişar el-İslam ve es-Saltanat 641-1821 (İslamiyetin Yayılma Dönemi ve Saltanatlar 1821 -641 فترة انتشار الإسلام والسلطنات)*, (Hartum: Alamana el-Aamali Meşru Sinnar, 2017), 20-29.

⁷Muhamed Said el-Gaddal, *Tarihu Sudan el-Hadis 1820-1955 (Sudan'ın Modern Tarihi 1820-1955 تاريخ السودان الحديث)*, 2.B, (Hartum: Merkez Abdulkerim Mergani, 2002), 19.

⁸El-Gaddal, *Sudan'ın Modern Tarihi*, 20.

⁹el-Gaddal, *Sudan'ın Modern Tarihi*, 128-148

¹⁰Semir Muhamed Ali Elredisi, Political "Ideology and the Formation of Sudan Geographic Map", *Sudanese Studies Bulletin*, Institute of African and Asian Studies, 18 (Ekim 2013), 1-26.

Sudan'ın demografik yapısının bakıldığında etnik, dinsel ve dilsel çeşitliliği ile karakterize edilen bir ülke olduğu görülür. Sudan'da kendi gelenekleri ve yerel dilleri olan çok sayıda kabile vardı. Bu kabileler temel olarak Nubian Grubu, Beja grubu, Arap grubu ve Zenci grubu olarak dört farklı grupta toplanabilir. Bu yapısal oluşum ve bu gruplar arasında belki de en çok dikkat çeken şey, her grubun kendine özgü değer ve geleneklerinin olması ve böylece bir çeşitliliği temsil etmeleridir. Sadece kültürel açıdan değil, yönetim açısından da farklıydılar.

Sudan nüfusuna bakıldığında günümüzde Sudan nüfusu Birleşmiş Milletler verilerine göre, 2020 sonunda 43,83 milyondur. Sudan'da nüfus cinsiyete göre kadın ve erkek sayıları arasında hemen hemen eşit olarak dağılmıştır, cinsiyet oranı her 100 kadın için 99,9 erkektir. 2010-2020 yılları arasında nüfusun ortalama yıllık artış hızı yaklaşık %2,33'tür.¹¹

Sudan'ın ana dili Arapça olmakla beraber, ikinci dil olarak İngilizce konuşulmaktadır. Bununla birlikte birkaç komşu kabile aynı dili konuşurken bazı kabilelerin kendilerine ait yerel dili de mevcuttu. Nüfus yoğunluğu en fazla olan şehir, Birleşmiş Milletler tahminlerine göre yaklaşık 5,68 milyon kişinin yaşadığı Hartum'dur. Onu sırasıyla Güney Darfur ve Gezira Eyaleti izlemektedir. Nüfusun çoğunluğu Nil ve kolları kıyılarında, demiryolları, ana yolların çevresinde ve savan alanlarında, özellikle de büyük modern tarım projelerinin yoğunlaştığı Orta ve Doğu Sudan'da yoğunlaşmıştır.¹²

Sudan'ın resmi dini İslam'dır. Halkının %97'si Maliki mezhebine mensuptur. Güney Sudan sınırına yakın Nuba Dağları'nda Hristiyanlardan oluşan küçük gayrimüslim azınlıklar ile Hartum'da yaşayan ve iki yüz yıl önce Sudan'a yerleşen birkaç bin Mısır kökenli Hristiyan Kıpti bulunmaktadır.

Sudan toplumunun sosyal yapısına bakıldığında çekirdek aile ve geniş aile olmak üzere iki türde karakterize edilir. Çekirdek aile, yalnızca karı koca ve çocuklardan oluşan küçük ailedir. Karı koca aynı anda iki aileye aittir. Baba, asıl ailesinde oğul konumunu işgal edip çekirdek ailesinde koca rolünü oynar. Akrabalık ilişkileri çekirdek ailelerin yayılmasıyla genişler.

¹¹Fanak, Vagayi el-Şarg el- Avsat ve Şamal Afrika: *es-Sukkan fi Sudan (Orta Doğu ve Kuzey Afrika Bilgi Notu: Sudan Nüfusu السكان في السودان)*, Erişim Tarihi:05/10/2021.

¹²Fanak, *Orta Doğu ve Kuzey Afrika*.

Karı veya kocanın birden fazla küçük aileye dâhil olmasıyla, iki veya daha fazla küçük aileyi birleştiren bir tür olarak geniş aile türü de vardır. Bu aile türü, bir sosyal birimde, ortak bir konutta ve ortak bir yaşamda birlikte yaşayan birkaç çekirdek aileden oluşur. Batı Sudan'da yaşayan Darfur ve Kordofan kabilelerinde bu aile türü aile sayısı çoktur. Kadınlar tarımda aktif bir role sahip olduğundan dolayı Kocaları genellikle tarıma yardımcı osun diye birkaç kadınla evlenir. Bu model Nuba Dağları bölgesinde oldukça yaygındır.

Sudan'da bir başka geniş aile türü daha vardır ki o da iki veya daha fazla nesilden oluşan ailedir ve ikinci neslin birinci neslin devamı olduğu ailedir. Geniş aile aynı zamanda en az iki küçük ailenin tek bir yerde bir arada yaşaması, babalar, oğullar ve torunların yanı sıra amca, teyzeler ve kuzenlerin da dâhil olduğu ortak bir yaşam anlamına gelir. Geniş aile Sudan toplumunda, özellikle kırsal alanlarda en baskın aile türlerinden biridir.¹³

Sudan'daki geniş aileler iki veya daha fazla çekirdek aileyi içermektedir. Akrabalık bağlarıyla birleşen bu grup Al-Hosh adlı bir konutta yaşamaktadırlar. Bazen geniş aile, çok eşli aileleri veya onlara bağlı çekirdek aileleri de kapsamaktadır. Geniş aile, çocuklar ve torunlar da dâhil olmak üzere nesiller boyunca devam eder ve sayıları elliden fazla üyeye ulaşabilir. Bu tür aileler Kuzey Sudan'da, özellikle Dongola, Atbara ve Shendi bölgelerinde bulunur.¹⁴

Evliliklerde bazı değişikliklerin olmasına ve tercihlerde maddi durumun baskın hale gelmesine rağmen, Sudanlı aileler çocuklarını evlendirirken, genellikle etnik grup, din, ekonomik ve sosyal statüde kendilerine benzer bireyleri tercih etmektedirler.

Ayrıca Sudan toplumunda yaygın olan evlilik sistemlerinden biri de kuzen evliliğidir. Bu sistem Kuran ve Sünnetten gelen geniş dini temellere dayanmaz, ancak yaygın olan bir geleneksel sistemdir. Aile servetinin o ailenin dışına transferinin engellenmesi gibi ekonomik faktörler bu geleneksel sistemin bir parçası olduğu düşünülmektedir.¹⁵

Sudan'daki kadınlar kamu hayatında etkin bir varlık göstermekte, devlet hizmetinde çalışmakla birlikte eğitim-öğretim alanında da oldukça aktiftirler. Gençlere gelince,

¹³Hasan Najila, *Malamihmn el-Muctamaes-Sudani (Sudan toplumunun özellikleri ملامح من المجتمع السوداني)*, (Hartum: Azza yayın evi, 2005).

¹⁴Mozamil Muhamed Ali Egab, *Mukadima fi Elbina Elictimai lil Muctamaa es-Sudani (Sudan Toplumunun Sosyal İnşasına Giriş مقدمة في البناء الاجتماعي للمجتمع السوداني)*, Erişim Tarihi.10/10/2021.

¹⁵Egab, *Sudan Toplumunun Sosyal İnşasına Giriş*

toplam nüfusun yaklaşık %62'sini oluşturan gençlerin çoğu, iç savaşlar nedeniyle yoksulluk içinde yaşamaktadırlar. 15-25 yaş arası gençlerin dörtte biri okuma yazma bilmezken, sadece yarısı ilköğretimi tamamlamıştır. Ayrıca ortaokul ve lise okuma oranı özellikle kırsal alanlarda düşük kalmaktadır.¹⁶ 1983 yılından itibaren başlayan iç savaşlar birçok alanda halen devam etmekte, bu savaş büyük kayıplara yol açmış, birçok genç için göç tek çözüm haline gelmiştir.

Sudan'ın ekonomik yapısına bakıldığında Sudan ekonomisinin tarım ve hayvancılığa dayandığı görülmektedir. Sanayi sektörü ise gelişme aşamasındadır. 1999 yılında petrolün bulunması ve ihracatının başlamasından sonra Sudan ekonomisinin iyileşip geliştiği söylene de 2011 yılında Güney Sudan'ın ayrılması sebebiyle Sudan, petrolünün yaklaşık %75'inden ve dolayısıyla ihracat gelirlerinin de %90'ından mahrum kalmıştır.

Sudan, doğal kaynaklar açısından çok zengin ülkelerden biri olarak kabul edilmesine rağmen, ülkenin yıkımına neden olan, uzun süren iç savaşlar nedeniyle fakir ve gelişmemiş ülkelerden biri olarak sınıflandırılmaktadır. Ülke nüfusunun yaklaşık %58'i yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır.

Ülke ekonomisi kırsal-tarımsal temelliye, petrol ihracatından sonra daha da gelişme göstermiştir. Artan petrol üretimi ve ihracat döviz girdisini sağlamış, kamu gelirlerinin artmasında ve yaşam standardının yükseltilmesi ciddi bir katkı sağlamıştır. Ancak 2011'de güneyin ayrılmasından sonra Sudan, ana gelir kaynağının büyük bir bölümünü kaybettiği için enflasyon yükselişe geçmiştir. Maalesef günümüz itibariyle Sudan, negatif büyüme ve döviz durgunluğu gibi ciddi ekonomik sorunlarla karşı karşıya kalmıştır.

Çalışmanın Konusu

Mısır valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa, 1821'de Func Devleti'ni yıkarak Sudan topraklarını ele geçirdi. Ancak Mehmet Ali Paşa yönetiminden memnun olmayan Sudan halkı, 1881 de Muhammed Ahmed el-Mehdi liderliğinde, Mısır yönetimine karşı harekete geçti. “Ensar Hareketi” olarak da bilinen el-Mehdi'nin bu hareketi, kısa bir zaman içerisinde geniş bir alana yayıldı ve el-Mehdi, hâkimiyeti altına aldığı topraklarda ayrı bir devlet kurdu. Muhammed Ahmed el-Mehdi'nin 1885'te ölümü üzerine, yerine Abdullah bin Muhammed geçti. Ancak Abdullah bin Muhammed, el-Mehdi'nin elde ettiği başarıyı

¹⁶Fanak, *Vagayi el-Şarg el- Avsat ve Şamal Afrikyā: es-Muctamaa fi Sudan (Orta Doğu ve Kuzey Afrika Bilgi Notu: Sudan Toplumu* *المجتمع في السودان*), Erişim Tarihi: 01/10/2021.

gösteremeyince, 1898 yılında Herbert Kitchner adlı İngiliz generalin komutasındaki orduya karşı yenildi ve böylece İngilizler Sudan'ı işgal ettiler. Sudan, 1 Ocak 1956'da bağımsızlığını elde edinceye kadar, İngiliz işgalinde kaldı.

Bu çalışmada, Sudan'da İngiliz sömürge dönemi olan 1898-1956 yılları arasındaki idarî, sosyal ve ekonomik hayat ele alınmaktadır. Bu dönem her ne kadar İngiliz-Mısır ortak yönetimi olarak adlandırılrsa da gerçekte Sudan'ı İngiltere yönetiyordu. Çünkü İngiltere, 1898 yılında Mısır ile “Anglo-Egyptian Condominium Agreement” diye adlandıran ikili bir anlaşma imzalamış ve İngiltere hükümeti bu anlaşmayı formüle ederek, Sudan'ın yönetimini fiilen ele almıştı. Bu anlaşmaya göre bütün askeri ve sivil kuvvetler genel valinin elinde toplanmıştı. Valiyi atama veya görevden alma yetkisi de sadece İngiltere'nin elindeydi. Bu anlaşma, Sudan'ın 1956 yılında bağımsızlığını kazanmasına kadar Sudan yönetiminde esas alınan bir anayasa hükmündeydi.

Çalışmanın Amacı

Yapılan ön değerlendirme ve kaynak taramasında konuyla ilgili akademik alanda yeterli çalışmaların olmadığı görülmüştür. Mevcut çalışmaların büyük çoğunluğunda ise, Sudan'ın siyasi ve idari yönleri ele alınmaktadır. Bu çalışmada 1898-1956 yılları arasında, Sudan'daki sosyal ve ekonomik hayat ele alınarak, önemli bir eksikliğin tamamlanması hedeflenmiştir.

Bu çalışmada, İngiltere'nin işgali öncesi Sudan'daki ekonomik ve sosyal şartlar göz önünde tutularak, Sudan toplumunun o dönemdeki gelişimi, yerel unsurların ve kabilelerin yönetimdeki rolü tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışma aynı zamanda eğitim, sağlık gibi sosyal hizmetlerin Sudan'daki modern toplumun şekillenmesindeki rolü de incelenmektedir.

Çalışmanın Önemi

Türkiye'de Sudan Tarihi ile ilgili kaynak yeterli olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca bu konuda akademik alanda yeterli çalışmalar mevcut değildir. Araştırmacılar, Sudan'ın İngiliz döneminde politik yönüne odaklanarak diğer yönleri ihmal etmesidir. Çalışmanın kaynakları çoğu Arapça ve İngilizceden oluşmaktadır, bunun amacı Sudan tarihi ile ilgili bilgi almak isteyenlere, bu iki dili bilmeyenlere ve Türkçe dilini hakım olanlara akademik bir şekilde kaynak sağlamaktır.

Çalışmanın Yöntemi

Sömürge döneminde Sudan'daki sosyal ve ekonomik hayatın ele alındığı bu çalışmada, İngiliz ve Sudan arşiv belgeleri ve sömürge dönemindeki Sudan'a ait süreli yayınlar öncelikli olmak üzere, hatırat eserler, döneme ait raporlar, kitaplar, tezler, araştırma makaleleri gibi ikinci el kaynaklar ile birlikte, bilim dünyasınca kabul gören bazı web sitelerinden faydalanılmıştır.

Yukarıda belirtilen kaynaklardan elde edilen bilgiler akademik bir süzgeçten geçirilerek, tasnif edilmiş, sınıflandırma, eleştirme ve analiz etme gibi bilimsel araştırma metotları takip edilerek, sentezleme ve yazma aşamasına geçilmiştir.

BÖLÜM 1: İKİLİ YÖNETİM DÖNEMİNDE SUDAN'DA İDARÎ YAPI

1.1. İkili Yönetim Öncesinde Sudan'da İdarî Yapı

1.1.1. İslam'dan Önce Sudan'da Yönetim

Eski Nubian yönetim yapısı kraliyet sistemine dayanırdı. Kral her konuda yetkiyi elinde tutardı. Kral adına işleri yürüten kişi ise onun atadığı vali idi. Vali nesep olarak kralın oğlu olmadığı halde kralın oğlu muamelesi görürdü. Kral adına yürütme görevi yapan vali, ticareti sevk ve idare ettiği gibi, vergilerin toplanmasını denetler ve okçu mangaları da dâhil olmak üzere ordunun komutasını da elinde bulundururdu. Ayrıca kralın mutlak vekili sayılan valinin, biri Wawatda (alt Nubya), diğeri ise Kuş da (yüksek Nubya) olmak üzere iki tanede yardımcısı vardı. Ayrıca, vali yüksek rütbeli rahiplerin atanmasına da sorumluydu.¹⁷

Araplar Sudan'a girmeden önce krallık küçük eyaletlere bölünmüş bir yapıya sahipti. Bu eyaletleri büyük kral adına yöneten kişilere de kral denirdi. Bu yerel krallar giydikleri taçlarda büyük kralın tacı gibi işlenirdi. Yönetim sistemi ise anaerki bir sisteme dayanırdı. Kız kardeşin oğlu tahtı dayısından devralırdı. Ayrıca kral, ülke topraklarının tamamına sahipti. Halkın işlettikleri toprakları satın alarak mülk edinme hakları yoktu. Sadece kral adına toprakları işletebilirdiler. Yani devlet, yönetenler ve yönetilenler olmak üzere iki sınıfa ayrılmıştı.¹⁸

1.1.2. Sudan'ın İslam Hâkimiyetine Girişi

İslam'ın Sudan'a girişi Arap kabilelerinin göçleriyle başlamıştır. Aslında Arapların Sudan ile ilişkileri İslam öncesi döneme rastlamaktadır. Arapların Kızıldeniz ile olan bağlantıları İslam fetihleri ile ortaya çıkan büyük grupların hareketiyle artmış, Sudan'a Mısır, Kızıldeniz, Fas, Libya, Tunus ve Doğu Afrika üzerinden olmak üzere farklı yollarla gelmişlerdir.¹⁹ Bir yanda Arap Yarımadası, diğeryanda Mısır, Sudan ve Habeş limanları

¹⁷Shibekka, *Yüzyıllar Boyunca Sudan*, 14-18.

*Mısır para birimi.

¹⁸Shibekka, *Yüzyıllar Boyunca Sudan*, 27.

¹⁹Yusuf Fadl Hasan, *Mukadima fi Tarihi el-Memalik İslamiye fi es-Sudan eş-Şarğı 1450-1832 (Doğu Sudan'da İslam krallıklarının tarihine giriş مقدمة في تاريخ الممالك الإسلامية في السودان الشرقي)*, (Hartum: Sudatik, 2003), 15-29.

arasında fildişi, sakız, tütsü ve altın gibi ticari faaliyetler Arap göçlerini daha da hızlandırmıştır.

Diğer taraftan, Himyaritler tarafından Orta Nil Vadisi ve Kuzey Afrika'da yürütülen askeri saldırılar, Beja ve Kuzey Afrika ülkesi olan Nubya'ya yerleşen grupların sayısını artırmıştır.²⁰

Sudan'ın İslam'la bağlantısı, İslam'ın Mısır'a girişinin ilk yıllarına kadar uzandığı için İslam'ın kendisi kadar eskidir. Hicri 31. yılında Müslümanlar ve Nubya kralları arasında yapılan Al-Baqt Antlaşması bunun açık bir örneğidir.

Hicri 31 yılının Ramazan ayında yapılan el-Baqt Antlaşması, tarihin en uzunsüre yürürlükte kalan antlaşmalarından biri olarak kabul edilmektedir. Antlaşmada Dongola Camii'nden bahsedilmiş ve Müslümanlar bu Cami'ye ilgi gösterilmesi şartını koşmuşlardır. Burada dikkat çekici en önemli husus ise İslam tarihinin erken dönemlerinde bu bölgede bir caminin bulunması, o bölgede Müslüman bir topluluğun yaşadığını da göstermektedir. Aslında, Al-Baqt antlaşması, Nubya'yı Dar el-İslam ve Dar el-Harb arasında olduğunu gösteren bir ateşkesi ve saldırmazlık antlaşması izlenimini vermektedir. Bu antlaşma, altı yüzyıl boyunca Mısır ve Nubya ilişkilerinin temelini oluşturmuştur. Al-Baqt Antlaşması ile İslam, Nubya ülkesine girmiş ve Nuba halkının çoğunun kısa bir süre içerisinde İslam'a girmesini sağlamıştır. Müslümanların Dongola'da inşa ettikleri cami, Nubia ülkesinde ve güneyinde İslam'ın yayılması için bir merkez olmuş ve İslam'ın Nubia ülkesinde yayılmasının kılıçla olmadığının en önemli göstergelerinden biri olmuştur.²¹

Sudan'da İslam'ın yayılmasına yardımcı olan diğer bir önemli faktör ise, Halife Ömer İbnü'l-Hattab döneminde Mısır'ın fethiyle beraber Müslümanların Mısır'a yerleşmeleri ve sonrasında Mısır'dan gelen Hristiyan misyonerlerin faaliyet göstermelerinin önünü kesmesidir. Böylece Sudan, Hristiyan dünyasından tamamen izole olmuş ve oluşan dini boşluk İslam'ın yayılmasını sağlamıştır.²²

²⁰Mustafa Muhamed Saad, *el-İslam ve Nuba fi el-Usurel-Vusta (Orta Çağ'da İslam ve Nubia الإسلام والنوبة في العصور الوسطى)*, (Kahire: Mısır Kitaplar Genel Otoritesi, 2001), 114.

²¹Elzain, *İslam'ın Yayılma Dönemi*, 25-40.

²²Ahmed ibn el-Hac abu Ali, *Tarih Muluk Sinnar ve el-Hukm el-Türki el-Misri fi Sudan (910-1288/ 1504-1821) (Sennar krallarının tarihi ve Sudan'daki Türk-Mısır egemenliği تاريخ ملوك سنار والحكم التركي- المصري في السودان)*, Denetleyici: Yusuf Fadl Hasan, (Hartum: Sudatik,2018).

1.1.3 Osmanlı Yönetimine Kadar Sudan

XV. yüzyılın ortaları ile XVII. yüzyıl arasındaki dönemde İslam hâkimiyeti ve Arap kabilelerinin Sudan'ın büyük bir kısmına yayılması sonucu bu bölgelerde Abdallab, Func, Tagali, el-Masaba'at ve Fur gibi Müslüman yönetimler kurmuşlardır. Bunların içerisinde sadece Func ve Fur devletleri etkili olmuştur.²³

Func Devleti'nin sınırları doğuda Sevakın adası, batıda Beyaz Nil, güneyde Habeşistan platosundan kuzeyde üçüncü şelaleye kadar uzanmaktaydı. 1504 yılında Soba Krallığı'nın düşüşüyle Func Devleti kurulmuş oldu. Func Devleti, Abdullah Jamaa liderliğindeki Abdallab ile Amara Dungus liderliğindeki Al-Func'un ittifakıyla kurulmuştur. Bu ittifak anlaşmasına göre, yerel nüfus yoğunluğu düşünülerek krallık Func'lara, bakanlar ise Abdalab'a, yani göçmen Araplara verildiği anlaşılmaktadır.²⁴

Yönetim sistemi olarak anaerkil bir yapı kabul edilmişti. Func Devleti aynı zamanda feodal sistemle yönetilmekteydi. Krallık, devletin başındaki “padişah” denilen kişiye rapor veren ve ona yıllık haraç sunan bir şeyh tarafından yönetilen tımarlara bölünmüştü. Func Devleti genellikle iyi silahlanmış ve eğitilmiş piyade ve süvari kölelerinden oluşan büyük bir orduya sahipti. Feodal sistemde olduğu gibi, prens ve soylulardan oluşan yönetici sınıfın tüm erkekleri ve üyeleri, çocukluktan itibaren savaş sanatlarında yetiştirilmiş ve eğitilmiş şövalyeler olarak kabul edilmektedir. Ancak XVIII. yüzyıldan itibaren ateşli silahların kullanılmaya başlanmasına rağmen Sennar bölgesinde hala mızrak, kılıç gibi ilkel silahlar kullanılıyordu. Func Devleti'nin toplumu yapısı yönetici tabaka, yönetilenler ve köleler olmak üzere üç sınıftan oluşuyordu. Yönetici sınıf soylulardan, yönetilenler sınıf ise tebaadan ve kölelerden meydana gelmekteydi.²⁵

XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Func Devleti, aşama aşama parçalanma sürecine girmiştir. “Padişah” denilen yöneticilerin zaafları sonucu, bakanlar yetkilerini kötüye kullanarak yönetimi ele geçirmiş ve istedikleri padişahı tecrit ederek, kendilerinin hükmedebilecekleri bir yönetim biçimi oluşturmuşlardır. Diğer taraftan Aşiret liderlerinin

²³ Her ne kadar XV. yüzyılın ortaları ile XVII. yüzyıl arasında Sudan'da, Abdallab, Func, Tagali, el-Masaba'at ve Fur gibi Müslüman yönetimler kurmuş ise de bunlarda Func devletinin haricindeki diğer devletlerin ömrü kısa sürdüğü için, bu çalışmada sadece Func devletine yer verilmiştir.

²⁴ Shawgi Elcamal, *Tarihu Sudan Vadi el-Nil (Sudan ve Nil Vadisi Tarihi تاريخ السودان وادي النيل)*, (Kahire: 1976), 92.

²⁵ Mekki Shibekka, *Memletu el-Func İslamiye (Funj İslam Krallığı مملكة الفونج الإسلامية)*, (Kahire: 1964), 88-91.

başını çektiği ayaklanmalar ve bağımsızlık girişimleri de devletin parçalanmasını hızlandırmıştır. İşte bu olumsuz şartlar içerisinde bulunan Func devleti, Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İsmail Paşa tarafından 1821 de kolayca ele geçirilmiş ve üç yüzyıldan fazla hüküm süren krallık sona ermiştir.

1.1.4. Osmanlı İdaresinde Sudan

Osmanlıların Sudan'daki ilk varlığı, XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde, fetihlerin Avrupa'dan Arap Bölgesi'ne taşındığı Yavuz Sultan Selim (1512-1520) döneminde, Kızıldeniz kıyısında bulunan Sevakin (Suakin) şehriyle başlamıştır.²⁶ Çünkü Osmanlı yönetimine göre, dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı, Kızıldeniz ve Hicaz'ın güvenliği ancak Sevakin Adası üzerinden sağlanabilirdi. Osmanlılar, Avrupa sömürgeciliği tehlikesine karşı İslam coğrafyasını korumak amacıyla Sevakin, Cidde, Massava gibi Kızıldeniz'e bakan limanları da kontrol altına almıştır.

Sevakin Sudan'ın kuzey doğusunda yer alan bir kıyı şehridir. Şehirle aynı adı taşıyan Sevakin Adası Afrika'nın Kızıldeniz'e ve Ortadoğu'ya açılan bir kapısı konumundadır.1517'de Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethi ile Osmanlı topraklarına katılan Sevakin, XIX. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti'nin bugünkü Eritre, Cibuti ve kuzey Somali'yi kapsayan Habeş Eyaleti valilerinin ikamet ettikleri bir bölgeydi.

Sevakin limanı, Nubia krallıkları tarafından kullanılmış, 1071 de Memlukler Mısır'a geldiğinde de bu bölgeyi kontrol altına almayı başarmışlardır.²⁷ Osmanlı yönetimi bu bölgeyi ele geçirdikten sonra, 1553 yılında Sevakin Tugayı adıyla bir askeri birlik oluşturarak Mısır yönetimine bağlamıştır. 1555 yılında Habeş Eyaleti kurulduktan sonra ise bu tugay Sevakin Paşa Tugayı olarak varlığını devam ettirmiştir. Func Devleti Osmanlı yönetimiyle iyi ilişkiler içerisinde olduğu için, Osmanlılar, Func Devleti'nin başkenti Sennar'a ilerlemeyi ve onu fethetmeyi gerekli görmeyerek Sevakin ile yetinmişlerdir.²⁸

²⁶Cengiz Orhunlu, “Osmanlı İmparatorluğunun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti”, (Ankara:1996),7.

²⁷ Cemal Zekeriye Gasim, *Dirasaat fi, Tarih el- Halicu el-Arapı* “Arap Körfezi Tarihindeki Çalışmalar”, (Kahire: Daru el-fikir el-Arapı, 2001),140.

²⁸Enaam Muhammed Osman El-kabbaşı, *Tesis Liva Sevvakin feel- Ehdu Osmanı (Osmanlı Döneminde Sevakin Tugayı'nın Kuruluşu* *تأسيس لواء سواكن في العهد العثماني*), Zare dergisi, 4, (şevval 1433),193-211.

Sudan'ın tamamen Osmanlı hâkimiyetine geçmesi ise Mehmet Ali Paşa'nın Sudan'ın fethi için bir sefer düzenleyip burasını kontrol altına almasıyla başlamıştı. Mehmet Ali Paşa'nın Sudan'ı kontrol altına almasının farklı sebepleri vardır:

1. Mısır'ın güney sınırlarını korumak.
2. Mısır'dan Sudan'a kaçan ve Dongola'ya yerleşen Memluklerin peşine düşmek ve güçlerini kırmak.
3. Mehmet Ali Paşa'nın, Fransız danışmanlarının tavsiyeleri doğrultusunda Sudan'ı da kendi topraklarına katarak daha geniş bir Mısır egemenliği kurmak.
4. Sudan'daki altın ve diğer madenlere sahip olarak ülkesini daha da zenginleştirmek.
5. Mehmet Ali Paşa'nın Sudanlıların hükümdarlarına karşı itaatkâr olduklarını bildiği için, Sudan'ı da topraklarına katıp, Sudanlılardan güçlü bir ordu kurmak istemesi.²⁹

Mehmet Ali Paşa, bütün bu amaçlar doğrultusunda Sudan'ı fethetmek için güçlü iki ayrı askeri birlik hazırladı. Bu askeri birliğin birini oğlu İsmail Paşa komutasında Func devletinin başkenti Sennar'a gönderdi. İkinci askeri birliği ise damadı Defterdar Mehmet komutasına vererek, Kordofan'a gönderdi. Böylece Mısır ordusu iki koldan Sudan'a girerek 1821 de Func devletini ortadan kaldırarak Sudan'ı kendi topraklarına kattı.³⁰

Mehmet Ali Paşa, Sudan'ı ele geçirdikten sonra, Hartum şehrini kurup Sudan'ın başkenti yaparak Mısır'a bağladı. Sudan'dan topladığı askerleri de kendi birliklerine katarak Sudan'da daha güçlü bir askeri kuvvet oluşturdu.³¹

Sudan'ı yönetimi altına aldıktan sonra Mehmet Ali Paşa burada bir dizi düzenlemeye gitti. Öncelikli olarak hem şehirlerden hem de köylerden vergi alınmaya başlandı. Bunun yanı sıra gümrüklerden, denizcilikten ve ticaretten vergiler toplanarak bir bütçe oluşturuldu. Posta taşımacılığı ise gemi ve develerle yapılıyordu. Bunun için özel bürolar

²⁹Abdullah Hüsayin, *es-Sudan min el-Tarih el-Kadim hatta Giyam Rihlatu el-Baas el-Masriye*(Sudan, Antik Tarihten Mısır Misyonuna Kadar *السودان من التاريخ القديم حتى قيام رحلة البعث المصرية*), (Kahire: Hindavi yayın evi, 2012), 108-109.

³⁰El-Gaddal, *Sudan 'ın Modern Tarihi*, 38.

³¹Hüsayin, *Sudan, Antik Tarihten*, 115-120.

kuruldu. Mısır ile Hartum arasında Posta sistemi ayda iki kez yapılıyordu ve bu da yaklaşık 25 gün sürüyordu.

Mehmet Ali Paşa'nın Sudan da kurduğu bu yeni düzen kendisinden sonra Mısır Valisi olan oğlu İbrahim Paşa ve Abbas Paşa Dönemlerinde de devam etti. Abbas Paşa Hartum'da bir ilkokul kurdu.³²

Sudan'daki Mehmet Ali Paşa egemenliğine karşı zaman zaman direnişler ve isyanlarda oluyordu. Özellikle bazı aşiretlerin direnişi bölgedeki Mehmet Ali Paşa hâkimiyetini zora soktu. Ayrıca 1865'te Kassala'da mali yolsuzluklar nedeniyle maaşlarının ödenmesi gecikince cihatçı askerler yönetime karşı isyan ettiler.³³

Bütün bu direniş ve isyanlar Sudan'daki Mehmet Ali yönetimini zayıflattı. Son darbeyi ise, Muhammed Ahmed el-Mehdi vurdu. El-Mehdi, Mehmet Ali yönetimine karşı savaşılabilecek çok sayıda gönüllüyü etrafında toplayarak başkent Hartuma saldırdı ve 1885 yılında Hartum şehrini kontrolü altına aldı. Hartum'un düşmesiyle birlikte Sudan'daki Mısır egemenliği de son bulmuş oldu. Böylece Sudan'da Mehdi Devleti ile birlikte yeni bir dönem başladı.³⁴

1.1.5. Sudan'da İngiliz-Mısır Ortak Yönetimi

Mısır'ın İngiltere tarafından işgali sonrası Mısır'ın Afrika'daki varlıkları da İngiltere'nin eline geçti.³⁵ Mehdi yönetiminden sonra Sudan, Batılı devletlerin hâkimiyet kurma mücadelesine sahne oldu. Sudan'ın doğal zenginlikleri İngiltere'nin dikkatini Sudan'a çevirmişti. Tek başına Sudan'ı işgal etmenin zorluğunun farkında olan İngiltere, Sudan'ı işgal etmek için Mısır yönetimiyle birlikte hareket etmenin daha doğru olacağına inanıyordu. Mısır ordusunu yeniden yapılandıran İngiltere, başkomutan olarak da General Herbert Kitchener atadı. İngiliz general ordusuyla birlikte Sudan'a hareket ederek, ordusuna Dongola'yı işgal etme emri verdi. Her ne kadar Mısır Hıdivi Tefik Paşa (1879-

³²Hüseyin, *Sudan, Antik Tarihten*, 125-130.

³³ El-Gaddal, *Sudan'ın Modern Tarihi*, 133-145.

³⁴Peter. M. Holt, *The Mahdist in the Sudan 1881-1898*, çev. Cemil Obaid, (Kahire: Fikir Arabiya yayınevi, 1970), 35-40.

³⁵Shawgi Elcamal ve Abdurazig İbrahim, *Tarihi Mısır ve Sudan el-Hadis ve el-Muaasır (Mısır ve Sudan'ın Modern ve Çağdaş Tarihi تاريخ السودان الحديث والمعاصر)*, (Kahire: Sakafa yayınevi, 1997), 317.

1892) İngiltere'nin Sudan'ı işgal kararına karşı çıksa da Mısır'daki İngiliz Başkonsolosu Lord Cromer'in baskılarına dayanamayarak buna razı olmak zorunda kaldı.³⁶

İngiliz generalin komutasındaki ordu siyahî ve Mısırlı cihatçılardan oluşurken, Komuta kademesi ise üst düzey İngiliz subaylarından oluşuyordu. Ordunun harekâtını, silah ve malzemelerinin taşınmasını kolaylaştırmak amacıyla Vadi Halfa'nın güneyinde bir demir yolu inşaatı başlatıldı. İngiliz-Mısır ordusu Dongola'nın fethini tamamlayıp başkente hareket etti.

Halife Abdullah Al-Ta'aishi (Mehdi'nin Halifesi), Dongola'nın işgalinden sonra başkent Omdurman şehrini tahkim ederek direnişe geçti. 2 Eylül 1898 sabahı, savaş başladı. Her ne kadar Mehdi devletinin askerleri canla başla başkentlerini savunmaya çalışsalar da ellerindeki ilkel silahlarla İngiliz-Mısır ordusundaki modern ateşli silahlar karşısında yeterli başarıyı gösteremediler. Sonunda İngilizler başkenti de işgal etti. Bu savaşta Mehdi ordusundan yaklaşık 11.000 kişi ölüp, 10.000 kişide yaralanırken, İngiliz ordusundan sadece 48 kişi ölmüştür.³⁷

İngiliz başkomutan Kitchener Mehdi devletinin başkenti Omdurman'a girdikten sonra İngiliz askerleri şehrin tarihi ve kutsal yerlerini tahrip edip birçok yeri de yıkmışlardır. Hatta Kitchener, Mehdi'nin mezarını açtırıp, kemiklerini Nil'e attırıp, kafasını da saklamıştır. Kitchener'ın bu vahşi tutumu Kraliçe Victoria'nın dahi eleştirisine neden olmuştu.³⁸

Kitchener, Omdurman'ı işgal ettikten sonra, 4 Eylül 1898'de Hartum'a geçerek valilik binasına törenle İngiliz ve Mısır bayrakları astırdı. Her ne kadar başkent Omdurman'ın savunmasında başarılı olamayan Halife Abdullah Al-Taishi, pes etmeyerek elinde kalan küçük bir birlikle batıya doğru çekildi. Çekildiği bölgelerde Halife Abdullah'ın ordusuna katılımlar oldu, etrafındaki asker sayısı yedi bine yükseldi. Bunun üzerine Halife Abdullah, Omdurman'ı yeniden ele geçirmek için harekete geçti. İki ordu Kosti yakınlarında tekrar karşı karşıya geldi. UmmDibakrat savaşı diye bilinen bu savaşta Halife Abdullah Al-Taishi öldürüldü ve ordusuda bir kez daha yenildi. Oğlu Şeyh Al -

³⁶John Marlow, *A History of Modern Egypt and Anglo- Egyptian Relations 1800-1953*, (New York: Praeger, 1955). 113-114.

³⁷İsmat Hasan, Zulfu, Karri: *Tahlil Askeri li Maarakat Omdurman (Omdurman Savaşı'nın askeri analizi (تحليل عسكري لمعركة أمدorman)*, (Hartum: Tayba yayın evi, 1973), 70.

³⁸El-Gaddal, *Sudan 'ın Modern Tarihi*, 308.

Din ise İngilizlere esir düştü. UmmDebekarat savaşı ile birlikte Mehdi devleti fiilen sona erdi ve Sudan'da İngiliz-Mısır ortak yönetimi başlayarak Sudan'ın tarihinde yeni bir sayfa açıldı.³⁹

1.1.5.1 İkili Yönetim Sözleşmesi

Sudan'ın işgalinden sonra, İngiltere bu bölgenin yükünü tek başına yüklenmemek için Sudan'da İngiliz-Mısır ortak bir ikili yönetim kurmaya karar verdi.⁴⁰ İkili yönetim anlaşmasının imzasında, İngiltere'yi bölgenin Genel Valisi Lord Cromer, Mısır'ı ise Dışışleri Bakanı Boutros Ghali temsil etti.⁴¹ Ocak 1898'da imzalan anlaşmaya ne yazık ki ne sudandan bir yetkili ne de Sudan halkı dâhil edildi. Hâlbuki anlaşma Sudan'ın yönetimi ve Sudan halkının geleceğı ile ilgiliydi. Bu anlaşma Sudan'ın bağımsızlığını kazandığı tarih olan 1953 yılına kadar Sudan yönetiminin anayasası hükmü şeklinde yürürlükte kaldı. On iki maddeden oluşan anlaşmasının en önemli hükümleri arasında şunlar yer almaktadır:

- Anlaşma, Sudan'ın siyasi sınırlarını çizerek, Sudan'ın 22. derece kuzey hattının güneyinde kalan tüm toprakları içermesini şart koşuyordu. Yani, daha önce Mısır tarafından yönetilen ve geri verilen veya İngiliz ve Mısır orduları tarafından gelecekte geri alınabilecek veya Mısır kuvvetleri tarafından boşaltılmayan ve Mehdi Devleti'nin eline geçmeyen toprakları içermektedir. Bu topraklar Mehdi orduları tarafından işgal edilmeyen Sevakın ve Halfa'yı da kapsamaktadır.⁴²
- İngiliz ve Mısır bayraklarının bütün resmî kurumlara çekilmesiyle birlikte artık Osmanlı egemenliğı Sudan'da fiilen sona ermişti. Sevakinde sadece Mısır bayrağı çekilecekti. Sevakın şehri harici ülkenin her yerindeki resmi binalara İngiliz ve Mısır bayrağı birlikte çekilecekti.⁴³
- Anlaşmanın en önemli maddelerinden biri de genel valinin yetkilerini tanımlayan maddedir: Buna göre, Sudan'daki en yüksek askeri-sivil yetkiler ve cumhurbaşkanlığı, Sudan Genel Valisi olarak adlandırılan tek bir kişiye devredilmiştir. Bu valinin atanması için, Mısır Hidiv'in emri ve İngiliz Hükümeti'nin onayının alınması şartına

³⁹El-Gaddal, *Sudan'ın Modern Tarihi*, 313-319

⁴⁰El-Gaddal, *Sudan'ın Modern Tarihi*, 326-327

⁴¹The Sudan Gazette, No: 1, March 7th, 1899.

⁴²The Sudan Gazette, No: 1, March 7th, 1899.

⁴³Shibekka, *Yüzyıllar Boyunca Sudan*, 248.

bağlanmıştır. Genel Vali, kanun hükmünde olan ve Sudan genelinde geçerli olan tüm emir ve düzenlemeleri yürürlüğe koymakla sorumludur. Böylece, Genel Vali, bu maddeye göre, ülkeyi yöneten, yasaları koyan ve aynı zamanda bunların uygulanmasını denetleyen en üst makam olarak ülkenin mutlak hükümdarı olmuştur. İkili yönetim döneminde Sudan'ın tüm yöneticileri İngilizlerden seçilecekti. Genel Vali, sözde iki devlete bağlı olduğu için hem Britanya hem de Mısır üzerinde tam bağımsızlığa sahipti. Yöneticiler İngiliz oldukları için hükümetlerine tabiydiler, bu nedenle aslında Sudan yönetiminde tek söz sahibi İngiltere idi.⁴⁴

- Sudan için Mısır tarafından çıkarılan kanunlar ve emirlerin veya bakanlık kararlarının genel valinin onayı olmadan geçerliliği olmayacaktır.
- Sudan'da Konsoloslar, konsolosluk görevlileri veya konsolosluk memurlarının İngiliz Hükümeti'nin onayı olmadan atanmasına ve ikamet etmelerine izin verilmeyecekti.⁴⁵

1.1.5.2. İkili Yönetim Dönemi

İngiltere Sudan'da merkezi bir yönetim sistemi kurmuştur. Genel Vali, idari piramidin en üstünde bulunuyordu. İkili anlaşması ile kendisine verilen sınırsız yetkilere sahipti. Sudan'a ilk vali olarak Sudan'ın işgali sırasında başkomutan olan Lord Kitchener atandı ancak bu görevde sadece birkaç ay kaldı. Lord Kitchener'dan sonra Vali olarak Sir Reginald Wingate atandı. O, sudanı ve bölgeyi iyi tanıyan birisi olduğu için Sudan'da 1916'ya kadar Genel Vali olarak kaldı. Bu nedenle Sir Wengat Sudan'daki idari sistemin gerçek kurucusu olduğu söylenebilir. Sir Wengat'den sonraki Sudan'ın İngiliz genel valileri şunlardır:

- Sir Lee Stack 1917-1924.
- Sir Geoffrey Archer 1924-1924.
- Sir John Mevi 1926-1933.
- Sir George Sims 1934-1940.
- Sir Herbert Huddleston 1940-1947.
- Sir Robert Howe 1947-1955.⁴⁶

⁴⁴El-Gaddal, *Sudan'ın Modern Tarihi*, 326-328.

⁴⁵Davud Barakat, *es-Sudan el-Mısır ve Matami es-Siyase el-Biritaniye (Mısır Sudanı ve İngiliz Siyasetinin Emelleri)* (السودان المصري ومآثم السياسة البريطانية), (Kahire: Hindavi yayın evi, 2013), 61.

⁴⁶El-Gaddal, *Sudan'ın Modern Tarihi*, 330.

Sudan'ın ilk İngiliz Genel Valisi Lord Kitchener'in döneminden itibaren İngiliz yönetimi, Hartum'u yeni hükümetin başkenti ve merkezi otoritenin bir sembolü olarak yeniden inşa etmiştir. Osmanlı Valisinin oturduğu Hartum'daki sarayı, Genel Vali'nin sarayı yeniden düzenlenmiştir. Genel Vali Wengat döneminde alınan kararlar, yapılan genel düzenleme ve kurallar daha sonraki valilere de kılavuzluk etmiştir.

Sudan'daki İngiliz yönetimi, Sudan toplumunun önde gelen liderlerini muhatap alıp onlarla diyalog kurmak yerine, toplumda pek itibarı olmayan kişileri yücelterek onlardan yeni bir elit kesim yaratılmıştır. Genel Vali Wangat, bu yeni elit kesim ve maiyetiyle birlikte düzenli olarak her sabah başkent Hartum'un üç önemli merkezinin denetimini yapmaktaydı. Ayrıca mahalleler için ise periyodik denetim sistemi uygulamaya başlamıştı.

Merkezi yönetimde yargı, mali ve idari sekreter, doğrudan genel valiye tabi olarak ülkenin yönetimine yardımcı olurlardı. Yargı Sekreteri, Genel Valinin Hukuk Müşaviriydi. Yasaların geliştirilmesinden ve yargı sisteminin denetlenmesinden sorumluydu. Onun misyonu baş yargıcinkinden farklıydı ve ülkeyi yöneteceği tüm yasaları hazırlamak zorundaydı. İdari sekreterlik ise en önemli pozisyondu. Başlangıçta görev ve sorumlulukları fazla olmamakla birlikte devlet organlarının gelişmesinden sonra genişleyerek çeşitli dallara ayrıldı. 1950'de 11 komite ve konseyin başkanı ve 20 de diğer komite üyelikleri vardı. McMichael, Newbold ve Robertson, bu görevi üstlenen en ünlü görevliler arasındaydı.

1900 yılında, Genel Müfettiş olarak bilinen ve Salatin Paşa'nın atandığı merkezi organda yeni bir birim oluşturulmuşsa da 1916'da Salatin Paşa'nın istifası ile sona erdi. Genel Müfettiş'in görevleri ise şunlardır:

- Kanun ve yönetmeliklerle ilgili olarak Genel Vali'ye danışmanlık yapmak.
- Ülkedeki durum hakkında genel bilgi toplamak ve gerektiğinde müdürlükleri teftiş etmek.
- Halk üzerinde etkisi olan belli başlı şeyhlerin isimlerini bilmek ve onları tanımak.
- Devlet çalışanları hakkında rapor yazmak.
- Bilim adamları ve önemli dini liderlerden oluşan komite ile temas halinde olmak.

Salatin Paşa, 14 yıl boyunca görevinde etkili bir rol oynamış, aşiret liderlerini atayarak aşiret nüfuzunun pekiştirilmesine yardımcı olmuştur. Salatin Paşa nüfuzunu idari

sorumluluğundaki görevinden ve istihbarat alanındaki çalışmalarından almıştı, Salatin Paşa Sudan'ın istihbarat sisteminin kurucusu olarak sayılabilir. Bu durum tüm yönetim işlerinin sorumluluğunu almasının önünü de açmıştır.

Önemli birimlerden biri de Genel Vali Özel Sekreteri ve Mısır'daki Sudan Hükümeti Müsteşarıydı. Bir başka önemli birim ise İngiliz birim yöneticileridir. İngiliz hükümeti başından beri bir dizi birim oluşturdu. Bunlardan ilki bir arazi tescili haritası oluşturan Anket Kurumu idi. Daha sonra eğitim ve sağlık gibi hizmetlerle ilgilenen birimler de kuruldu. Sudan'daki sömürge eğitim sisteminin temellerini atan ilk eğitim müdürü Sir James Kerrydir.

Eyaletlerdeki yönetim sistemine gelince, İngilizler Sudan'ı altı bölgeye ayırmıştırlar: Dongola, Berber, Hartum, Sennar, Kassala, Kordofan ve daha sonra eklenen Bahe-Elgazal. Bu 6 bölgenin ardından Sudan 1934'te 14 eyalet haline getirilmiştir. Her eyalet bir müdürlük sorumluluğuna verilmişti. Her müdürlük bir İngiliz müfettiş tarafından yönetiliyordu. İngiliz müfettişi tarafından yönetilen merkezler ise Mısırlı memurlar tarafından yönetilen daha küçük idari birimlere ayrılmaktaydı. Zaman içinde bu memurluklar Sudanlılar da atanmaya başladı.

İngilizlerin Sudan yönetiminde karşılaştığı sorunlardan başında dil sorunu geliyordu. İngilizceyi resmi dil olarak dayatmasına memurlar ve halk arasındaki iletişimde zorluklar yaşıyordu. Diğer taraftan İngilizler, kabile liderlerini İngiliz yönetiminden maaşlı olarak görevlendirerek, onları da yanlarına çekmeye çalışıyordu. Aynı zamanda da onları sivil yönetimde kullanıyordu.⁴⁷

Sudan'daki İngiliz yönetiminin vergi toplama sistemi, daha önceki Osmanlı ve Mehdi yönetim sisteminden daha farklıydı. İngiliz vergi toplama sistemi merkezi ve mutlak bir kural olarak yasal prosedürlere dayanıyordu. Bu da Sudan halkının İngilizleri kabullenmesini kolaylaştırmış oldu.

1.1.5.3. Güney Sudan'a Yönelik İngiliz Politikası

Güney Sudan, Sudan için ekonomik çöküşü hızlandıran bir dizi sorun meydana getirmiştir. Güney Sudan, Sudan'dan ekonomik, dini ve kültürel pek çok açıdan farklıydı. İngilizler, güneyi yönetmek için, daha sonra Güney Politikası olarak adlandırılacak olan

⁴⁷El-Gaddal, *Sudan'ın Modern Tarihi*, 331-335.

özel bir politik geliştirdi. İngilizler 'in Güney Sudan için uyguladığı politikalarından bazıları şunlardır:

1. İngiliz yönetimi İşlam'ın Güney Sudan'da yayılmasına karşı çıkmamakla birlikte bunun teşvik edilmemesinde önüne geçti.
2. 1917'de Ekvatorial Tümeni, Güney Sudan'daki bütün Kuzey Sudanlıların tahliyesinden sonra Güney Sudanlılardan oluşturuldu.
3. Pazar günü, Cuma yerine resmî tatil olarak kabul edildi.
4. 1917'de İngilizce, Güney Sudan'ın resmi dili oldu.
5. Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra, İngiltere'nin güneye yönelik politikası değişti ve güneyin, kuzeyden ayrılmasını zorunlu kılacak katı bir politika izlemeye başladı. Lord Miller'ın İşlami etkinin güneyden kaldırılması gereği hakkındaki raporu bu politikada etkili olmuştur. Ona göre Güney'i Kuzey'den ayırmak ve sonra da Orta Afrika'daki bazı rejimlerle birleştirmek gerekiyordu.⁴⁸
6. Ayrılma adımları devam etti. 1921'de güney bölgelerinin valileri Hartum'daki kuzey bölgelerinin valilerinin toplantısına katılmadı. Güneydeki valiler kendi aralarında toplantılara başladı. Ayrıca Kenya ve Uganda'daki meslektaşlarıyla temasa geçtiler.
7. 1922'de Pasaportlar ve Seyahat Yasası onaylandı. Ardından kapalı alanlar oluşturularak güneye seyahat etmek için özel izinler zorunlu hale getirildi.⁴⁹

Sudan Genel Valisi İdari Sekreteri, 1930'da Güney Politikası olarak adlandırılan İngiliz politikasının ana hatlarını içeren bir muhtıra geliştirdi. Bu muhtıra, 1945'e kadar baskın bir politika olarak uygulandı. Bu politikanın temel dayanakları şu şekildeydi:

- a) Yapıları yerel gelenek ve göreneklere dayanan bir dizi etnik ve kabile birimi oluşturmak.
- b) Kuzey yöneticilerinin ve teknisyenlerinin görevden alınarak ve yerine Güney unsurlarının göreve getirilmesi.
- c) İngilizlerin Güney halkının gelenek ve göreneklerini öğrenmesi.
- d) Yerel lehçeler kullanılamıyorsa İngilizcenin kullanılması.

⁴⁸Milner Raporu, Milner Komisyonu tarafından yazılan rapordur; 22 Eylül 1919'da İngiliz hükümeti tarafından Mısır'da meydana gelen 1919 devriminin nedenlerini araştırmak üzere Milner başkanlığında oluşturulmuş bir komitedir.

⁴⁹Muhammed Omer Bashir, *Cenub es-Sudan: Dirase li Esbep el-Nizaa (Güney Sudan: Çatışmanın Nedenleri Üzerine bir Çalışma)* (جنوب السودان: دراسة لأسباب النزاع), (kahire: el-Hayaa el-Mısıriye lil Kutup, 1971), 118-124.

Güney politikası, kuzeyden farklı temeller üzerinde toplumu geliştirmeyi amaçlamıştır ve sonuçta Afrika ile teması sağlanmıştır. Bu çerçevede Güney için üç seçenek belirlenmiştir:

1. Kuzeyden bağımsız olmak.
2. Doğu Afrika'ya katılmak.
3. Kuzeye bağlı kalmak.⁵⁰

Ancak bu seçenekler çeşitli engellerle karşılaşmıştır. İngiliz yönetimi tarafından takip edilen güney politikası aynı bölgedeki insanlar arasında anlaşmazlıklara sebep olmuştur. 1953'te başlayan ve 50 yıldan uzun süren güney isyancı hareketleri 2005 yılında iki taraf arasındaki Kapsamlı bir Barış Anlaşması'nın yapılmasıyla sona erdi. Nihayet kendi kaderini tayin hakkı, güneyi kuzeyden ayırmak ve kendi devletlerini kurmak isteyen güneylilere verildi. Böylece Güney Sudan, 2011 yılında kuzeyden ayrılarak Güney Sudan Cumhuriyeti kurulmuş oldu.

⁵⁰El-Gaddal, *Sudan'ın Modern Tarihi*, 349-356.

BÖLÜM 2: İKİLİ YÖNETİM DÖNEMİNDE SUDAN'DA SOSYAL VE EKONOMİK YAPI

2.1. İkili Yönetim Döneminde Sosyal Yapı

İngiliz egemenliğinin gölgesinde, kabilecilik ve ırkçılık kavramlarının erimeye ve gittikçe ortadan kalkmaya başlamasıyla Sudan, kentleşme ve modernleşme yolunu izler gibi göründü ve tek bir ulus olarak ortaya çıkmaya başladı. Ayrıca Sudanlıları tek bir ulus olarak birleştirdi ve onları eğitim ve ekonomik çıkarlar gibi diğer etnik olmayan bağlarla birbirine bağladı. Ayrıca modern şehirler ve pazarlar ortaya çıktı ve yeni bir toplumun ve eski kabile sisteminin parçalanmasının özelliklerini oluşturmaya ve göstermeye başladı.

2.1.1 Sosyal Sınıflar:

Sudan toplumunun bileşimi, etnik yapı ve kabilelerin çokluğu açısından çeşitlilik gösterir, her bir kabile, yerel gelenekler, görenekler ve dil açısından birbirinden ayrılır. Daha önce de belirtildiği gibi, Sudan çok etnikli bir ülkedir. Bu bölümde, Sudan'daki sosyal sınıflar, tüm kabilelerin katıldığı ekonomik faaliyetler üzerinden ele alınacaktır. İngiliz sömürge döneminde Sudan toplumu ekonomik faaliyetlerine göre çobanlar, çiftçiler, tüccarlar ve işçiler gibi çeşitli sınıflara bölünmüştür.

2.1.1.1. Çobanlar

Sudan toplumu geçimini hayvancılıkla sağlamaktaydı. Hayvancılığa dayalı yaşam, ekonominin gelişmesine katkıda bulunmadığından, sosyal kalkınmanın önünde bir engel teşkil ediyordu. Sudan toplumunda, göçebe şeklinde yürütülen hayvancılık faaliyetleri eğitim, sağlık, ulaşım gibi modern sosyal hizmetlerin yürütülmesini de zorlaştırıyordu. Hayvancılıkla geçimini sürdüren bu toplumsal kesimin lideri “kabile şefi” olarak halkın tartışmasız efendisi sayılırken yine fakihler de toplum üzerinde kabile şefi kadar etkin role sahipti.⁵¹

2.1.1.2. Çiftçiler

Çiftçi sınıfı, küçük üretici sınıflardan biri olsa da Sudan toplumunun üretken sınıflarından biri olarak kabul edilmektedir. Sudan toplumunun bel kemiği diyebileceğimiz küçük

⁵¹El-Gaddal, *Sudan'ın Modern Tarihi*, 401.

Üretici sınıfı; Gezira, Gash Deltası, Tokar, Gedaref ve Kordofan projelerinde üretimini temelini oluşturmuşlardır. Çiftçi sınıfı, tarımsal üretim yöntemi olarak çoğunlukla yağmura dayalı tarıma bağlı olduklarından geleneksel üretime dahil olmakla beraber modern üretim sistemlerini de uyguluyordu. Mehmet Ali Paşa döneminden itibaren ifti pazara bağlanmaya başlamış ve bu pazara bağlı tarımsal retim İngiliz yönetimi altında daha da güçlenmiştir. Bu çerçevede ekonomik kazanç sağlayacak mallara öncelik verilmiş ve bu malların üretimi için yeni alanlar tahsis edilmiştir. Tarımsal üretime ekonomide merkezi bir rol verilmiş ve nakit geliri sağlayan mahsullerin ihracı, i piyasayı küresel kapitalist piyasa ile ilişki kurmasına yol açmıştır. Böylece ifti üretimiyle beraber piyasada yerini alarak, piyasadaki dalgalanmalardan da etkilenmiştir. Ayrıca, küçük sınıf olmasına rağmen, çiftçinin takas yerine nakit ticareti yapmaya başlaması ekonominin gelişmesine daha fazla katkı sağlamıştır.⁵²

2.1.1.3. Tacirler

Sudan'da bir diğer sınıf ise daha çok büyük şehirlere ve köylere yayılan, perakende ticaret yapan küçük tüccar sınıfıydı. İç pazar faaliyetinin genişlemesi, bu tüccarların ekonomik faaliyetleri için temel oluşturmuştur. Bununla birlikte tüccarlar, sayıları az olmasına rağmen, aydın, politik ve edebi etkiye sahip bilinçli küçük bir burjuva sınıfı oluşturmuşlardır.⁵³

2.1.1.4. İşçiler

Sudan'da İngiliz sömürge egemenliği döneminde, yeni bir sınıf olarak işçi sınıfı ortaya çıkmıştır. İngilizler Sudan'daki endüstriyel gelişmeye önem vermeseler de demiryolları, nehir taşımacılığı, mekanik ulaşım ve sulama gibi bazı altyapıların kurulmasına öncelik vermeleri neticesinde ülkenin bazı farklı bölgelerinde farklı kabilelerden çok sayıda işçi toplanmıştır. Diğer sınıflardan farklı olarak burada işçileri bir arada tutan kabile birliği değil, işçi birliği olmuştur. Ayrıca işçilerin çoğu, tek bir işveren olan Sudan İngiliz Hükümeti yönetimi altında çalışmaktaydılar.

Sanayi okullarında mesleki eğitim almış az miktardaki vasıflı işçiler de dâhil olmak üzere, işçilerin çoğunluğu vasıfsız ve yarı vasıflı statüde çalışmaktaydı. 1953 yılı işçi

⁵²El-Gaddal, *Sudan'ın Modern Tarihi*,401.

⁵³El-Gaddal, *Sudan'ın Modern Tarihi*, 401.

rakamlarına göre vasıfsız işçi sayısı 175.000, yarı vasıflı işçi sayısı 15.700 iken, vasıflı işçi sayısı ise sadece 7.000 civarındaydı. Birçok üretim sahasında çalışan vasıflı ve vasıfsız işçiler aralarında karşılıklı bir etkileşimi de sağlamışlardır.⁵⁴

Sudan’da XX. yüzyıldan itibaren tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinde ortaya çıkan işçi sınıfının şehir yaşamları, mesleki ve akademik eğitim düzeyleri, gelir ve sosyal varlıkları bakımından çeşitlilik göstermeleri yine bu dönemde olmuştur. İşçi sınıfı, ulusal hareketin başlangıcında etkin rol oynamamasına rağmen, aşağıda yer alan nedenlerden dolayı siyasi ve sendikal anlamda farkındalık kazanmışlardır:

1. Yaşam standardını iyileştirme mücadelesi olan ve Beyaz Bayrak Derneği, Mezun Kulüpleri ve diğerler entelektüel derneklerin modern ulusal hareketin örgütleriyle olan temasından etkilenmiştir.
2. XIX. Yüzyılın ilk yarısında radyo ve basının yaygın bir şekilde kullanılmaya başlamasıyla birlikte bu sınıf kültürel, edebi ve bilimsel yeniliklerden etkilenmiştir.
3. Sudan’ın ilk eğitilmiş sınıfı olan “Mezunlar” sınıfının faaliyetleri işçi sınıfı üzerinde etkili olmuştur.
4. Sendika bilincinin gelişmiş olduğu ülkelerden gelen Mısırlı ve Ermeni yabancı işçilerle temas kurulması işçi sınıfının sendika bilincini geliştirmiştir.
5. Sudan Ulusal Kurtuluş Hareketi’nin (daha sonra Komünist Parti) işçiler arasında farkındalık yaratması ve demiryolu işçilerinin 1947’de ilk sendika örgütü olan “İşçi İşleri Kurumu” nu kurmalarında etkin bir rolü oynamıştır.
6. I. ve II. Dünya Savaşlarına katılan ve siyasi bilinç kazanan askerler, ordudan terhis edildiklerinde işçi sınıfının saflarına katılarak işçi bilincinin yerleşmesine önemli katkıda bulunmuştur.⁵⁵

Yukarıda anlatılan Sudan toplumunu oluşturan bu dört temel sınıftan başka Sudan toplumu, İngiliz egemenliği döneminde ticaret ve istihdama göre farklı sınıflara da bölünmüştür.

1. İngiliz sınıfı: Ülkenin yöneticilerini temsil eden ilk sınıftır.
2. Avrupalılar: Sudan’da çalışan Rumlar, Ermeniler gibi diğer yabancı ırkları temsil eden sınıftır.

⁵⁴El-Gaddal, *Sudan’ın Modern Tarihi*, 401.

⁵⁵Sudan’daki İşçi Sınıfı: Temeller ve Dönüşümler, Erişim Tarihi: 01/03/2022.

3. Sudan'da çalışan Mısırlılar, Levantenler gibi doğu Arap toplulukları üçüncü sınıfı temsil etmekteydiler.
4. Kuzey Jellaba olarak bilinen yerel nüfustan Rivernaiz veya Nehirliler, istihdam sağlayan işveren kesimi olarak dördüncü sınıfı temsil ederler.
5. Son olarak, Sudan nüfusunun halkı beşinci sınıfı temsil etmektedir.

Bu sınıfsal bölünme, İngiliz sömürge yönetiminin bittiği tarih olan 1956'dan sonra da, küçük değişikliklerle rağmen günümüzde de hala devam etmektedir. İngilizlerin Sudan'dan ayrılmasından sonra birinci ve ikinci sınıf olan İngilizler ve Avrupalılar kalmadığından birinci sınıfı “Nilliler” olarak adlandırılan Nil Nehri bölgesinde yaşayanlar temsil ederken, yönetimde önemli konumlarda olan doğu toplulukları ikinci sınıfı, Siyah Araplar veya Arap kökenli Afrikalılar üçüncü sınıfı, Arap kültürüne sahip yerel grup olan Müslüman zenciler dördüncü sınıfı, beşinci ve son sınıfta ise Müslüman olmayan Zenci nüfusu temsil etmektedir.⁵⁶

2.1.2. Sudan Şehirleri

Sudan şehirleri, İngiliz egemenliği döneminde gelişme gösterse de modern şehrin kurulmasının asıl başlangıcı Mehmet Ali Paşa döneminde olmuştur. Mehdi yönetimi döneminde ise, geleneksel yapıya dönüş teşvik edildiğinden dolayı, modern şehircilik faaliyetlerinde maalesef gerileme yaşanmıştır.

İngiliz sömürge yönetimi döneminde, Sudan şehirlerinde yeni yollar, köprüler, caddeler, içme suyu şebekeleri gibi altyapı çalışmalarında dikkate değer bir gelişme yaşanmıştır. Özellikle nakit kazancı için mahsul ihracatına dayalı ekonominin gelişmesi, tarım alanında modern üretken sektörün ortaya çıkmasına neden oldu. Bu da ekonomik faaliyet merkezi olarak pazarın gelişmesine yol açtı ve böylece Sudan'daki modern şehrin gelişmesi hızlandı. Ayrıca modern ulaşım, yani demiryolları bu gelişmede önemli rol oynadı. Altyapı faaliyetleri çerçevesinde demiryollarına öncelik verildi ve gelişmiş ulaşım dayalı şehirler ortaya çıktı. Ayrıca, merkezi hükümet sistemi ile birlikte eğitim kurumları, hastaneler gibi tesislerin açılması şehirlerin gelişmesine yeni bir boyut kazandırdı.

⁵⁶ Çağdaş Sudan Araştırmaları Merkezi, *Sudan Sınıfsal bir Ülkedir, Sudan Toplumunda Sınıf Ayrımı Üzerine bir Araştırma*, Erişim Tarihi:05/03/2022.

2.1.2.1. İngiliz Yönetimi ile Osmanlı ve Mehdi Dönemi Şehir Yönetimini Birbirinden Ayıran Özellikler

Osmanlı ve Mehdi dönemlerindeki şehirlerin askeri karakter izleri İngiliz yönetiminde yoktu. İngilizler, seleflerinin aksine şehirlerde askeri tümenler bulundurmamıştır. Yani askeri kışlalar şehirleri kontrol etmemekteydi. Böylece şehirlerdeki sivil karakter, askeri karaktere üstün gelmişti. Her ne kadar şehirlerde aşiret unsurları varsa da aşiret unsuru bağları şehirlerdeki sosyal etkinliklerde tek etken olmamıştır. İngiliz yönetimi şehirlerle kabile bağlarını tamamen ortadan kaldırmadığı gibi, kabile bağları da şehir toplumuna kendini tam anlamıyla empoze etmemiştir. Böylece halkı bazen kabileciliğe, bazen de şehir toplumuna bağlayan bir düalizm ortaya çıkmıştır. Bu yüzden şehirler, zaman zaman toplumsal çatışmanın merkezi haline gelmiştir.⁵⁷

Nüfus çeşitliliğine gelince İngiliz sömürge yönetimi döneminde, Sudan şehirlerinin bazıları Mısır ve Yemen gibi Arap ülkelerinden, bazıları da Rum ve Ermeni olmak üzere, Avrupa ülkelerinden gelen Sudanlı ve diğer çeşitli ırklardan oluşan büyük şehirler haline gelmişti. Bu gruplardan bazıları ticaret yapmak için gelip ayrı topluluklarda yaşayarak örf ve adetlerini korumaya çalışırken, bir kısmı da ülkeye uyum sağlayarak yerli halkla kaynaşmış ve onlarla evlenerek Sudan'ı kendilerine kalıcı bir yurt olarak benimsemişlerdir. Böylece şehirlerin bazıları artık sadece Sudan halkına ait olmayıp, çeşitli ırklardan oluşan kozmopolit bir yapıya bürünmüştür.

İngiliz yönetimindeyken kölelikten kurtulan zenci unsurlar, Sudan nüfus çeşitliğini oluşturan bir başka unsurdu. Zenciler daha önce yaşadıkları güney bölgelerine ve Nuba Dağları'na geri dönmemişlerdir. Bu zenci kölelerin bir kısmı askerlik hizmetlerini yaparken aldıkları eğitimle nitelikli bir grup haline gelirken, bir kısmı da yerleştikleri şehirlerde el sanatlarında çalışma imkânı bulmuş, hatta bir kısmı kuzey bölgesinde yaşayanlarla evlilikler bile yapmıştır. Bunun sonucunda hoşgörülü ve beraberliği kuvvetlendiren yeni bir nesil de ortaya çıkmıştır. Ayrıca İlk Yönetim döneminde pek çok Sudan şehri geçmişin mirasını yeni gelişen modern yapılarla birlikte sürdürebilmiştir. Böylece geleneksel yapıyla modern yapı birleşerek gelişmiş Sudan şehirleri ortaya çıkmıştır.

⁵⁷El-Gaddal, *Sudan'ın Modern Tarihi*, 393.

İkili Yönetim Döneminde Sudan şehirleri toplumsal bilincin merkezleri haline gelmiştir. Nüfus çeşitliliği aşiret bağlarını zayıflatmış, oluşan yeni toplumsal ve kültürel çeşitlilik, ulusal bilincin gelişmesine de ortam sağlamıştır.

İngiliz sömürge yönetiminde Sudan şehirlerindeki bu dört önemli farklılığı açıkladıktan sonra şehirleri nitelikleri açısından şu üç gruba ayırabiliriz:

1. Birinci grupta, Hartum, Madani, El Obeid ve Kassala gibi İngiliz yönetiminden önce de var olan ve daha sonra bu yönetim sırasında büyüyüp gelişen şehirler.
2. İkinci grupta ise, İngiliz egemenliği sırasında kurulan; Atbara, Port Sudan ve Kosti gibi şehirler.
3. Üçüncü ve son grupta olan şehirlere gelince, bunlar İngiliz egemenliğinden önce de var olan, gelişmiş ve müreffeh şehirler olduğu halde İngiliz sömürge yönetimi döneminde ihmal edilip, gelişmişliği gerileyen, şartları daha da kötüleşen şehirlerdir ki, bunun en iyi örneklerinden birisi Sevakın şehridir.

Birinci grup şehirler arasında sayılan Hartum şehri, Sudan'ın başkenti olup üç merkezden oluşuyordu: Hartum, Hartum Bahri ve Omdurman. Bu üç merkezin her biri farklı dönem ve koşullarda kurulmuş ve buna göre gelişme göstermiştir. Mehdi yönetimi döneminde Omdurman, Osmanlı döneminde Hartum, Func döneminde ise Hartum Bahri şehri önemli merkezlerdi.

Hartum şehrinin ilk merkezi olan Hartum, Mehmet Ali Paşa'nın Sudan'a girmesinden sonra gelişme göstermeye başlamıştır. Hartum, Sudan'ın eski başkentleri Sennar, Halfaya ve El Fasher'in yerini alarak küçük bir askeri üssün karargâhı olarak ülkenin başkenti olmuştur. Sudan'ın geniş topraklarının ortasında başkent olarak seçilmiş ve ülkeyi idari, ticari ve askeri olarak birbirine bağlamıştır. Func Devleti yönetimindeki Sennar, Al-Abdullab'ın yönettiği Halfayas veya Darfur'un başkenti El-Fasher gibi sınırlı bir alana sahip değildi.

Hartum şehrinin planlanması ve inşasına üç Türk yöneticinin önemli katkıları olmuştur. Bunlar, Hartum'u merkez olarak seçerek gelişmesini sağlayan Othman (Osman) Jarkas

Al-Birinji, devlet dairelerini inşa eden Abdullatif Paşa ve son olarak şehrin imarında en büyük çabayı gösteren Khorshid (Hurşid) Paşadır.⁵⁸

Şehir için geliştirilen planlamaya göre, Mehmet Ali Paşa döneminde Nil kıyısında bulunan bölge, merkezinde Saray el-Hâkim (hükümdarın ikametgâhı) olan devlet dairelerine tahsis edilmiş, İngiliz egemenliği döneminde ise genel valinin sarayı olmuştur. Bağımsızlıktan sonra da Cumhuriyet Sarayı olarak varlığını hala devam ettirmektedir. Ayrıca şehirde sadece zenginlere tahsis edilmiş bir mahalle olan cami mahallesi ile birlikte şehrin güney ve doğusunda yer alan modern konutlar bulunmaktadır. Hartum inşa edilirken bu modern yapı tipi Sudan'da bilinmediğinden, Mısır'dan getirilen inşaat, marangoz ve demirci gibi ustalara ihtiyaç duyulmuştur.⁵⁹

İngiliz egemenliği döneminde Mavi Nil'in sağ kıyısındaki demiryolu hattının tamamlanmasından sonra, demiryollarının, gemilerin ve askeri malzemelerin ana istasyonu haline geldi. Şehir feribot aracılığı ile eski şehre bağlandı. Ardından Hartum ve Omdurman şehirleri arasında yeni köprüler inşa edildi ve şehir ülkenin en büyük sanayi merkezi haline geldi.

Özellikle Lord Kitchener şehrin yeniden inşasında büyük rol oynadı, modern mühendislik temelleri üzerine şehri yeniden planladı ve şehri birkaç bölgeye ayırdı. Mavi Nil'in doğu kesiminde devlet daireleri ve hükümdar evleri kurdu.⁶⁰ Avrupalı devlet adamlarının ve iş adamlarının ikametgâhı olarak tahsis edildi.⁶¹ Şehrin güney ucu işçiler ve zanaatkârlara tahsis edilirken, şehrin eteklerine de askeri kışlalar kurulmuştur.

Yerleşim alanları birinci, ikinci ve üçüncü derece olmak üzere üç dereceye bölündü ve şehre düzenli ve uyumlu sokaklar ve bahçeler inşa edildi. 1907'de şehre elektrik getirildi. Kitchener, şehrin sokaklarının İngiliz bayrağına göre planlanmasını sağladı.⁶² Yeni otoritenin başkenti olarak Hartum'un statüsü değişerek kendini gösterdi:

- Hartum'da görkemli bir bina olarak Genel Vali'nin sarayının bulunması.
- Şehirde yeşil alanlarla çevrili devlet daireleri ve üst kademe yönetici evlerinin bulunması ve gün batımından sonra halkın bu alana geçmesine izin verilmemesi.

⁵⁸Muhammed İbrahim Abu Selim, *Buhus Fi Tarihi el-Sudan (Sudan Tarihinde Araştırmalar بحوث في تاريخ السودان)*, (Beyrut: Daru el-Ciyl, 1992), 38.

⁵⁹ Abu Selim, *Sudan Tarihinde Araştırmalar*, 39.

⁶⁰El-Gaddal, *Sudan'ın Modern Tarihi*, 395.

⁶¹Abu Selim, *Sudan Tarihinde Araştırmalar*, 42.

⁶²El-Gaddal, *Sudan'ın Modern Tarihi*, 395.

- Şehir, kuzey, batı, doğu ve güneydoğudan gelen demiryolunun yanı sıra bir dizi kara yolunun bulunduğu birçok modern ulaşım yönteminin kavşağı haline gelmesi.
- Şehir, ülkenin geri kalanıyla arasındaki telgraf hatları ve sıkı bir posta sisteminin yanı sıra, bir telefon ağıyla da bağlantılı hale gelmesi.
- Ülke politikaları Hartum'da başlayıp, Hartum'da bittiği için şehir siyasi bir merkez haline geldi.
- Şirketler ofis merkezlerini kurdukları için, Hartum bir ticaret ve kültür merkezi haline geldi ve ülkenin ticari canlılığının artmasına sebep oldu.
- İlki 1902'de kurulmak üzere Gordon Memorial College gibi bir dizi kültürel merkezler açıldı.
- XX. yüzyılın başında açılan devlet matbaası tarafından basılan ulusal gazetelerin yayınlanması ve gazete bürolarının artmasıyla beraber şehir matbaa merkezi haline gelmiştir.

Hartum da 1938 yılında 1.405 km taşla döşenmiş yol ve 4 km de asfalt yol yapılmıştır. Yollara 258 adet elektrik lambası yerleştirilmiş, 4.500 adet ağaç dikilip, futbol, polo ve tenis için yeşil alanlar yapılmıştır. İngiliz sömürge yönetimi döneminde Hartum, Avrupa tarzında modern bir şehir haline getirildiği için, Sudanlı sıradan halk Hartum'dan uzaklaştırılmıştır. Abdul Rahman Al Mehdi Bey ve Ali Al-Mirghani Bey gibi Hartum da ikamet eden, İngiliz yönetimiyle bağlantılı birkaç aile dışında, mesai saatleri haricinde, şehre sıradan halkın girmesine izin verilmiyordu. Kısacası Hartum, Sudanlıların değil, Sudan içinde bir Avrupalılar şehri haline gelmişti.⁶³

Şehrin ikinci merkezi Mehdi yönetimi döneminde kurulan Omdurman'dır. Hartum'un düşüşünden sonra Mehdi Omdurman başkent yapmıştı. Mehdi yönetimi şer'i kuralları uyguladığı için Omdurman, Hartum'dan farklı bir şehir organizasyonuna göre kurulmuştur. Bu şehrin merkezinde devlet tesisleri kurulmuş ve bu bölge Bağdat şehri gibi herhangi bir tehlikeden korunmak için bir surla çevrilmiştir. Şehrin başlangıç noktası İmam Mehdi'nin eviydi. Mehdi'nin dini düşüncesine göre, bu ev caminin yanında bulunmalıydı. Ayrıca yanında her biri hükümet sisteminde önemli bir rol oynayan halifelerin, kıdemli şehzadelerin, ileri gelenlerin ve kadıların evleri bulunuyordu. Ardından hazine, bekçi evi ve yardımcılarının konutları vardı.

⁶³El-Gaddal, *Sudan'ın Modern Tarihi*, 396.

Halk mahalleleri ise surlarla çevrili bölgenin dışında olup, halkın rejime olan bağlılığına göre tamamen siyasi bir zeminde planlanmış, surlarla çevrili bölgenin yakınına sadık aşiretler yerleştirilmişti. Bedevi kabileler gibi sadakatleri şüpheli olanlar ise, şehrin kenar mahallelerinin uzak yerlerine yerleştirilmişlerdir.

Mehdi yönetimi son bulunca, bazı kabileler Omdurman'a yerleşmiş, bazıları da Avrupalı bir karaktere sahip Hartum'u tercih etmişlerdir. Omdurman'ın belki de en ayırt edici özelliği, hiçbir kabilenin diğer kabilelere üstünlük iddiasının olmaması ve böylece geniş ulusal anlamda bir Sudan şehri haline gelmesidir. Hartum'da çalışan Sudanlıların büyük çoğunluğu Omdurman'da yaşıyordu. Şehir ne mimarisinde ne de halka açık yerlerinde Avrupa tarzını yansıtmıyordu.

1932'de Omdurman bir köprüyle Hartum'a bağlandı.⁶⁴ Böylece Omdurman sosyal, kültürel ve sportif faaliyetlerin olduğu, gelişmiş bir şehir niteliğine bürünürken, Sudanlılar için ulusal bilincin oluştuğu bir merkez haline de geldi. Sudanlı eğitimli gruplardan oluşan Mezunlar Kulübü, 1928'de Omdurman'da kuruldu. Bu kulüp, daha sonra ulusal faaliyetin merkezi haline gelerek, bağımsızlık mücadelelerinde etkili bir rol oynadı. Ayrıca Abrovin-Hashmap gibi siyasi partilerin ortaya çıktığı aydın kulüpler de burada kuruldu. Bununla birlikte kadınların eğitime yönelik ilköğretim, ortaokul ve lise eğitimini içeren "Ahfad Okulları" ile özel okullar da burada açılarak, Omdurman özel bir eğitim-öğretim merkezi haline geldi. Ayrıca Al-Hilal ve Al-Merikh gibi önemli bir dizi spor kulübü de burada kurulmuştur.

Omdurman, güneyde ve kuzeyde Nil'in batısına doğru uzanan boylamsal bir şehirdir. Ancak Mehdi yönetiminin sona ermesinden sonra başkent tekrar Hartum olmuş ve bunun sonucunda Omdurman şehri daha geride kalmıştır. Omdurman halkı, başkentten yeniden Hartum olmasıyla birlikte, Hartum'a döneceklerini düşünüyorlardı ancak Hartum şehrini İngiliz yönetimi Avrupalılar, yöneticiler ve orada çalışan Sudanlılara ayırdı. Bu nedenle, Omdurman ulusalcıların başkenti olarak kaldı ve nüfustaki belirgin düşüşe rağmen şehir hüviyetini hala kaybetmedi.⁶⁵

Başkenti oluşturan üçüncü bölge ise Hartum Bahri'dir. Burası İngiliz yönetiminin Sudan'da kurulmasıyla birlikte gelişme göstermeye başlamıştır. Hartum Bahri'nin eski

⁶⁴El-Gaddal, *Sudan'ın Modern Tarihi*, 397.

⁶⁵ Abu Selim, *Sudan Tarihinde Araştırmalar*, 41.

dönemi üç bölgeden oluşuyordu. İlki Rasekh Bey adlı Osmanlı yöneticisi tarafından yaptırılan Al-Hikdar'ın önündeki Rasikh Bey Sarayı bölgesidir. Ardından gelen Hillat Hamad ve Wad Um Maryum bölgeleri arasında ise doğrudan bir bağlantı yoktu. Üçüncü bölge ise kuzeyde, Abdüllab Krallığı döneminin sonunda ortaya çıkan ve daha sonra Şaygiya kabilelerinin elinde yükselen Halfaya bölgesidir.

Hartum Bahri, Mavi Nil'in üzerindeki köprüyle Hartum'a bağlanmaktadır. Gemiler Dairesi Omdurman'dan bu bölgeye taşınmış ve hemen ardından bölgede Mekanik Ulaştırma Dairesi kurulmuştur. Hartum Bahri, işçilerin yoğun olarak yaşadığı bir yer haline gelmiştir. Hartum Bahri'nin demografik yapısı Hartum ve Omdurman'dan farklıydı. Avrupalılarla dolu olan Hartum'da yer bulamayan Kıpti grupları ile Dongola ve Shallaliah kabilelerinden bir grup ve kölelikten kurtulmuş bazı zenci unsurlar bu şehre yerleşmiştir.⁶⁶

İngiliz yönetiminden önce de Sudan da var olan bir diğer şehir grubu ise Madani-Al Obeid ve Kassala'dır. Sudan'da meydana gelen modernleşmeden büyük ölçüde etkilenen bu şehirlerin özelliklerini şöyle özetleyebiliriz:

- Bu üç şehir de İngiliz yönetiminin resmi dairelerinin merkezi konumuna geldiği için, yönetim merkezleri olarak bir çekim gücü haline gelmiştir. Üç şehir de demiryolunun gelmesiyle gelişmiştir. Ancak Al-Obaid, batıdaki demiryolunun son istasyonu olduğundan dolayı, daha fazla gelişme göstermiş, bu nedenle bir toplanma ve dağıtım noktası haline gelmiştir.
- Üç şehir de modern üretken sektörden etkilenmiştir. Pamuk ekimi için El Cezire projesinin kurulmasıyla birlikte burası, Madani Şehir Proje çalışanları ve çiftçiler için ilk tüketici pazarı haline gelmişti. Ayrıca, Gash Projesi ve meyve bahçeleri de Kassala şehrinin gelişmesinin önünü açmıştır. Al-Abyad, Arap zımkı için ilk Pazar yerlerinden birisi oldu.
- Bu üç şehir, ilk ve ortaokulların, hastanelerin, önemli ticaret merkezlerinin açılmasıyla ekonomik ve siyasi nüfuzu olan bir ticaret sınıfı oluşturan merkezlerden biri haline gelmiştir.

Sudan şehirlerinin ikinci grubunda, İngiliz yönetiminin kurulmasıyla beraber ortaya çıkan Atbara, Port Sudan, Kosti gibi şehirler yer almaktadır. Bu şehirlerden ilki olan Atbara

⁶⁶El-Gaddal, *Sudan'ın Modern Tarihi*, 397.

şehrini gelişimi, Port Sudan, Halfa ve Karima'dan Hartum'a giden üç hattın kavşağı olduğu için tamamen demiryoluna bağlanmıştı. 1907'de demiryolu atölyesi aşama aşama buraya taşındı. Böylece burası Sudan'ın ilk işçi şehri oldu. Ayrıca farklı kabilelerden gruplar, demiryolu yapımında çalışmak üzere bu şehre geldiler. Demiryolu atölyesinde çalışan teknik işçileri yetiştirmek için de bir sanayi okulu açıldı. Ayrıca sosyal, kültürel ve politik bir platform haline gelen sanayi okulu mezunları için bir kulüp açıldı.

Port Sudan ise, 1905 yılında eski Sevakin limanının yerini almak üzere kuruldu. Kızıldeniz'e bakan stratejik konumu nedeniyle hızla ülkenin ana limanı haline geldi. 1930 yılında limandaki gemi sayısı 945 iken, 1935'te bu sayı 1200'e yükselmiştir. Bunun üzerinden ihraç edilen malın ağırlığı 1937'de 300.000 tondan 400.000 tona çıkmıştır. 1934'te sadece, ithal ve ihraç edilen toplam mallar yaklaşık 610.000 tona ulaşmışken, 1937'de 855.000 tona yükselmiştir. Sudan'ın ihracatının %90'ı, ithalatının ise %85'i bu şehirden geçmekteydi. 1935'te sivil toplum üyelerinden meydana gelen bir liman danışma komitesi kuruldu. Ayrıca limanın gelişme potansiyeli hakkında raporlar hazırlamak için başka bir komite daha kuruldu. Böylece Port Sudan'da çoğunlukla yabancılardan oluşan ticari bir topluluk oluştu. Ayrıca, buraya el sanatları ile uğraşan ve ikamet etmek için buraya yerleştirilen bir grup Beja kabilesi gelmiştir.⁶⁷

Sudan'da İngiliz yönetimi tarafından yeniden kurulan diğer bir yerleşim birimi ise, Kosti şehridir. Kosti şehri, Beyaz Nil üzerindeki El-Obeid şehrine uzanan demiryolu hattı ve aynı zamanda güneye doğru giden Nil yolcu gemileri hattı üzerinde yer almaktadır. Beyaz Nil üzerinde özel tarım projeleri kurulduğunda, Kosti finans, tarım ve ticaret merkezi haline geldi.

Yukarıda da bahsedildiği gibi, üçüncü ve son grupta ise İngiliz egemenliğinden önce de varlığını devam ettiren, gelişmiş müreffeh olan, ancak sömürgecilik döneminde ihmal edilen, önemini kaybeden şehirlerde vardır. İngiliz yönetiminden önce bu şehirler ticari ve idari öneme sahipken, sömürgecilik sonrası gelişen olaylar neticesinde giderek önemini kaybetmiştir. Bu şehirlerden en önemlisi, XVI. yüzyıldan beri ticari ve ekonomik öneme sahip bir şehir olan, ülkenin ana limanı olarak kabul edilen Sevakin şehridir. Port Sudan'ın ülkenin ana limanı haline gelmesiyle birlikte, Sevakin Limanı önemini tamamen kaybetti. Sevakin şehri de gittikçe küçülerek, harap hale geldi.

⁶⁷El-Gaddal, *Sudan'ın Modern Tarihi*, 398.

İngiliz yönetimi döneminde önemini kaybeden diğer bir şehir ise Berberi şehridir. Atbara şehrinin kurulmasıyla birlikte, buradan demiryolunun Port Sudan'a uzatılması sonucu, Atbara ticari konumunu tamamen kaybetmiştir. Ticari yolların değişmesi sonucu Berber şehri önemini yitirmekle kalmamış, ardından da Berberdeki resmî kurumlar Damer'e taşınmıştır. Bu nedenle tüccarlar burasını terk ederek, başka bölgelere yerleşmişlerdir. Al-Muslimah şehri de demiryolundan uzak kalması sonucu önemini yitiren diğer bir şehirdir. Gezire Projesiyle birlikte, ticaret şirketler pamuk pazarını kontrolleri altına almıştı. Böylece Gezire ticari açıdan önemsiz bir bölge haline gelmiştir. Sonuç olarak, el-Muslimah şehri büyük pazar niteliğini kaybederek küçük bir köy halini almıştır.⁶⁸

Sonuç olarak, şehirlerin ekonomik, sosyal, kültürel ve politik yönden gelişmesi, Sudan halkı arasında ulusal bilincin yükselmesini sağlamıştır. Gelişen bu şehirler ulusal bilincin yerleştiği ve bağımsızlık hareketlerinin gelişmeye başladığı merkezler haline gelmiştir. Kırsal alanlar ise kimi zaman büyük şehirlerin himayesinde gelişme göstermiş, kimi zaman da ulusal bilinç ve bağımsızlık faaliyetlerinin dışında kalmışlardır.

2.1.3. Sosyal Hizmetler

2.1.3.1. Eğitim

Sudan, Nubya uygarlığı günlerinden beri eğitim faaliyetlerinin yürütüldüğü bir bölgeydi. Bu dönemde, rahipler din eğitime hâkim oldular. Hristiyanlık döneminde, eğitim faaliyetleri de kiliseyle bağlantılıydı ve din eğitiminden başka bir eğitim verilmiyordu. Func dönemine gelince, eğitim faaliyeti tapınaklar ve kiliseler yerine camilere ve medreselere aktarıldı ve yine dine bağlı kaldı. Kuran'ı Kerim tefsiri için özel okullar kuruldu, İslam bilimlerine ek olarak, Arapça ve dilbilgisi de öğretiliyordu. Ayrıca, Func kralları yurtdışı eğitime önem veriyordular. Bu yüzden Mısır'da Al-Azhar'da okuyan çok sayıda Sudanlı öğrenci vardı.

IX. yüzyılda Mehmet Ali Paşa'nın hâkimiyetiyle beraber Sudan'daki eğitim, Mısır'daki yöneticilerin eğitimlerinden etkilendi.⁶⁹ Sudan'da modern eğitimi yerleştirmek için üç girişim vardı. Bunlardan birincisi 1839'da Mehmet Ali Paşa'nın Sudan'ı ziyaret ettiği sırada Mısır'daki Tarım Okulu'nda eğitim görmeleri için bazı Sudanlıları Mısır'a

⁶⁸El-Gaddal, *Sudan'ın Modern Tarihi*, 399.

⁶⁹Suaad Abdulaziz Ahmed, *Gadaya el-Taalim el-Ahli fi el-Sudan (Sudan'da Özel Eğitim Sorunu قضايا التعليم في السودان)*, (Hartum: Hartum Üniversitesi yayın evi, 1991), 20.

göndermeyi teşvik etti. Mehmet Ali Paşa, bu öğrencilerin Mısır da özel muamele görmelerini emretti. Tarıma ek olarak, okuma ve yazma da öğretilirdi.⁷⁰ Ayrıca dil okulu müdürü Rafea Bey Rafeh al -Tahtawide dil okulunda eğitim verdi. Böylece sadece tarım değil, dil öğrenmeleri de sağlanmış oldu. Bununla birlikte Al -Azhar'daki Sudanlı öğrencilerin sayısı, yol güvenliği ve gösterilen ilgiden dolayı yükseldi.⁷¹

İkinci girişim ise Hidiv I. Abbas (1848-1854) döneminde olmuştur. Onun döneminde Sudan'da ilk düzenli okul 1950'de açılmıştı. Okul müdürlüğüne de Refa'a Bey getirilmiş ve görevinde yardımcı olmak üzere 11 öğretmen, 1 doktor ve ayrıca Ezher-i şerif'inden üç âlim seçilmiştir.

Sudan'daki eğitim konusunda üçüncü girişim Mısır'ın en etkili Valisi olan Hidiv İsmail Paşa (1863-1879) döneminde gerçekleşmiştir. Onun döneminde Hartum, Dongola, Berber, Kordofan ve Taka da beş yeni okul açılmış, tüm okullardaki toplam öğrenci sayısı 500 öğrenciyi geçmemiştir. Bu okullarda Kuran ve Arapça öğretmek için Sudanlı öğretmenler istihdam edilmiştir. Türkçe öğretmek için ise Mısır'dan 5 öğretmen getirilmiştir. Bu öğretmenlerin Türkçe yeterliliklerinin yanı sıra, Arap dilinin kurallarına ve Arapça hat sanatına aşina olmaları öncelikli tercih sebebiydi. Ayrıca beş okulun toplam harcamaları da ayda 19.006 kuruştur.⁷²

Osmanlı yönetiminin sonuna kadar bu tarz eğitim okullarda devam etti. Mehdi yönetim anlayışı, cihad üzerine bina edildiği için, onun döneminde eğitim faaliyetleri aksadı. Bunun sonucunda Mısır'a okumaya giden Sudanlı öğrencilerin sayısı da gittikçe azaldı. Çünkü Mehdi yönetimi döneminde, Osmanlı döneminde kurulan okullar kaldırılmış, sadece medreseler kalmıştı. Mehdi akli ilimlerden daha çok tasavvufu teşvik ettiği için, insanları Kur'an'a ve Sünnet'e yönlendiriyordu. Mehdi, düşünce alanındaki faaliyetleri yasaklayarak, idarenin izin verdiği kitapların dışında başka yayınların okunmasını ve yayınlanmasını da engelliyordu. Böylece eğitim, sadece Kur'an-ı Kerim'i ezberlemek ve İslami ilimleri çalışmakla sınırlı kaldı. Mehdi devletinin başkenti Omdurman'da, Habeşli savaş esirlerine eğitim vermek için bir din okulu açıldı. Mehdi döneminde, ayrıca üst

⁷⁰Nasir Elseyyid, *Tarih el-Siyasa ve el-Ta'alim fi es-Sudan (Sudan'da Eğitim Politikasının Tarih تاريخ السياسة التعليمية في السودان)*, 2.B, (Hartum: Hartum Üniversitesi yayın evi, 1995), 9.

⁷¹Daud Saga Muhamed, *Tatur el-Ta'alim fi el-Sudan fi el-fatramin 1950-1970 (1950-1970 Döneminde Sudan'da Eğitimin Gelişimi 1970-1950 تطور التعليم في السودان في الفترة من 1970-1950)*, (Hartum: YL tezi, Hartum Üniversitesi, yüksek Öğretim okulu, yüksek lisans tezi, 2005), 2.

⁷²Muhamed, *1950-1970 Döneminde Sudan'da*,6.

düzy devlet adamlarının çocuklarına dil, aritmetik ve dini bilgiler öğretmek için de başka bir okul açıldı. Doğu Sudan'daki Mehdi taraftarları, bu dönemde Sudan'da kültürel açıdan önemli bir rol oynadılar. Böylece Dongola bir kültür merkezi haline geldi.⁷³

2.1.3.1.1. İngiliz Egemenliği Döneminde Sudan'da Eğitim

Modern eğitim, İngilizlerin Sudan'a getirdiği en olumlu gelişmelerden birisiydi. Ancak İngiliz Genel Valisi Lord Cromer ülkesinin bu politikasıyla aynı düşüncede değildi. O modern eğitimi "gerekli bir kötülük" olarak nitelendiriyordu. Eğitim iki tarafı keskin bir kılıç idi. Çünkü Sudan'da kuracakları yönetim sistemi için gerekli olan eğitim, aynı zamanda Sudanlıların düşüncelerinde etkiliyordu. İngiliz yönetimi bunun sonucunda ayrılıkçı eğilimlerin ortaya çıkmasından endişe ediyordu. Aynı endişe Sudan halkı için de geçerliydi. Eğitim, Sudanlı çocuklara bir yandan fayda sağlarken, diğer yandan da onların Avrupa düşüncesinden etkilenmelerini de beraberinde getiriyordu. Böylece kendi toplumuyla olan bağlarını zayıflatıyordu. Sudan'daki İngilizlerin eğitime karşı ihtiyatlı yaklaşımları, liderlerinin sözlerinde açıkça görülmekteydi. Genel Vali Lord Cromer, ilköğretimin yoksullara sadece okuma, yazma ve hesaplamanın öğretmesi gerektiğini, gözlem yapabilen, sorgulayan ve yeni fikirler öğretecek olan modern eğitim konusunda dikkatli davranılması hakkında uyarıda bulunuyordu.⁷⁴ Lord Kitchener, Sir Winget ve Sir James Cree, Sudan'daki eğitim politikalarının temellerini attı. Kitchener, Sudan'da eğitimin sadece mesleki olması gerektiğini belirtiyor ve Sudan'ın ihtiyacının bir grup kâtip olduğuna inanıyordu.⁷⁵

Sir James Cree, 1900 yılında Eğitim Departmanı Genel Müdürü olarak atandı.⁷⁶ Makki Shabeika' e göre Cree'nin Sudan'daki eğitim hedefi, zanaatkârlardan oluşan bir sınıf oluşturmak, eğitimin sanayi makinesinin idaresinden anladığı ölçüde halk arasında yaygınlaştırılması ve küçük işlere atanan memurlar yetiştirmektir. Cree'nin eğitim uğruna on dört yıl boyunca Sudan da yaptığı çalışmaların özeti de budur.⁷⁷

⁷³Ahmed, *Sudan'da Özel Eğitim Sorunu*, 19.

⁷⁴El-Gaddal, *Sudan'ın Modern Tarihi*, 389.

⁷⁵Muhammed Ömer Beşir, *Tatur el-Ta'alim fi el-Sudan 1898- 1956 (1898- 1956 Sudan'da Eğitimin Gelişimi تطور التعليم في السودان)*, çev. Heneri Riyyad ve Başkaları, 2.B (Beyrut: Daru el-Ciyl, 1983), 68.

⁷⁶Beşir, *Sudan'da Eğitimin Gelişimi*, 69.

⁷⁷Shibekka, *Yüzyıllar Boyunca Sudan*, 495-496.

Buna göre, Kitchener, Wonget ve Cree üçlüsünün İngiliz Genel Valisi Cromer'in desteğiyle belirlediği ve İngiliz egemenliği boyunca devam eden eğitimin hedefleri şöyle özetlenebilir:

- Yetenekli ustalardan oluşan bir sınıf yetiştirmek.
- Devlet aygıtının temel kurallarını bilmelerine yardımcı olacak ölçüde halk arasında bir bilinç uyandıracak şekilde eğitim vermek.
- Yönetimdeki en düşük devlet işlerini doldurmak için bir vatandaş sınıfı yetiştirmek.⁷⁸

Aslında İngilizlerin yukarıda belirtilen ilkeler çerçevesindeki eğitim planlamasının amacı, yönetimde ve orduda görev yapan Mısırlı ve Suriyelilerden kurtulup, yerlerin ekendi yetiştirdikleri Sudanlıları getirmektir. Diğer taraftan Sudan'da geleneksel din eğitimi gittikçe yayılıyordu. Her ne kadar Cree'nin medreseleri ıslah etme girişimi olduysa da fazla ileri gidemedi, çünkü şeyhlerin tepkisinden çekiniyordu. Cree, özellikle 1908'de ki Abdülkadir WadHabouba ayaklanmasından sonra, müritlerinin şeyhlerine olan bağlılığını fark ettiğinden dolayı, tekrar böyle bir dini hareketin başlamasına fırsat verilmemesi gerektiğine inanıyordu. Onun için laik bir ilköğretim dışında, Medreselerle ilgili fazla bir adım atılmamalıydı. Çünkü Medreselerin arkasında sadece şeyhler değil, bu misyonların arkasında diğer ülkelerin varlığı da biliniyordu. Bu korku, İngiliz hükümetini, misyoner okullarını denetlemek ve gözetim altına almak için bir sistem kurmaya sevk etti.⁷⁹

İngiliz yönetimi, ilk olarak 1900'de bir ilkokul açtı. 1901'de Hartum'da, ardından Berber ve Wad Madani'de iki okul daha açtı. 1907 yılında ilkokul sayısı 3.633 öğrenci ile 46'ya, 1946 yılında 2,2015 öğrenci ile 127'ye ulaşmıştır. Devlet orta öğretime de önem vermiş ve Omdurman, Hartum, Sevakin, Halfa, Berber ve Wad Madani'de okullar açmıştır. 1901'de Omdurman'da bir sanayi okulu açılırken, aynı yıl, Öğretmen ve Hâkim Yetiştirme Enstitüsü de açıldı.⁸⁰

1902'de, Mehdi güçleri tarafından Sudan'da öldürülen, General Gordon'un anısına Gordon Memorial Koleji açıldı. Gordon Koleji Sudan'ı bağımsızlığa götürecek olan neslin mezun olduğu okul olması açısından önem taşır. Bununla beraber bu okul, Sudan'da eğitimin istikrarlı gelişimi için ilk yapı taşlarının oluşmasında büyük etkisi de

⁷⁸ Beşir, *Sudan'da Eğitimin Gelişimi*, 69.

⁷⁹ Muhamed, *1950-1970 Döneminde Sudan'da Eğitimin Gelişimi*, 9.

⁸⁰ Beşir, *Sudan'da Eğitimin Gelişimi*, 73.

olmuştu. Ayrıca Kitchener'in İngiltere'deki vatandaşlardan topladığı bağışlarla biri Sevakim'de diğeri Halfa'da olmak üzere iki tane daha ilkokul açıldı.⁸¹ 1903 yılında ise kolej binalarına yeni bölümler eklenmiştir. 1905 yılında, ilki mühendis ve gözlemci yetiştirilmek üzere dört yıllık, ikincisi ise harita mühendisi yetiştirmek üzere iki yıllık iki tane daha bölüm açılmıştır. 1906'da ilkokul öğretmenini yetiştirmek için dört yıllık yeni bir bölüm daha eklenmiştir. Böylece kolej, devlet hizmetinde çalışan teknisyenler ve öğretmenler için bir yüksek eğitim merkezi olarak faaliyet göstermiş ve yönetici sınıfı eğiten önemli bir kurum haline gelmişti.⁸²

Ortaokul ve daha yüksek bölümlerde eğitim dili İngilizce idi. Hükümetin politikası, ülkenin orta eğitime olan ihtiyacına rağmen, ilköğretim ve teknik eğitime odaklanmaktı. Hükümetin amacı bireyin kendisini yetiştirip geliştirmesi değil, İngiliz yönetiminin ihtiyaçları doğrultusunda kâtiplerden ve eğitilmiş kalifiye işçilerden fayda sağlamaktı.

Sudan da din eğitiminde de bazı gelişmeler yaşandı. Din adamları, din eğitiminin gelişmesi için Vali Kitchener'den genç din adamlarını El-Ezher'e göndermesini talep etmişlerdi. Ancak, onun yerine geçen Vali Winget bunu reddetti. Çıkan anlaşmazlıklar sonucunda Omdurman'da bir dini enstitünün kurulmasına izin verildi. 1912 yılında Genel Valinin onayı ile İslami ilimlerin öğretimi için enstitüdeki dini çalışmalara, aritmetik, Arapça kompozisyon ve imlanın da eklendiği ilk yönetmelik çıkarılmıştır.⁸³ Enstitü, özellikle Şeyh Abu El-Qasim Ahmed Hashem'in 1915'te hükümet onayını almasıyla halktan da destek buldu. Enstitü kurmak için tüm ilçelerden yardım toplanmaya başlandı. Çalışma Abdul Rahman Al-Mehdi ve Ali Al-Mirghani gibi ileri gelenlerden de destek buldu. 1925 yılında enstitünün kuruluş amacının İslam hukukunu ve İslam bilimlerini öğretmek olduğunu belirten yeni bir yönetmelik de yayınlanmıştır. Bu enstitüdeki eğitim süreci ilk, orta ve yükseköğretimde dâhil toplam on iki yıl olarak belirlendi.⁸⁴

Böylece geleneksel din eğitiminin yeni örgün eğitimle birlikte varlığını sürdürdüğü, Sudan'daki dini enstitünün Ezher'i Şerifi'in küçük bir versiyonu olduğu söylenebilir. Resmi örgün eğitime ve geleneksel din eğitime ek olarak velilerin masrafları

⁸¹El-Gaddal, *Sudan'ın Modern Tarihi*, 384-385.

⁸²Beşir, *Sudan'da Eğitimin Gelişimi*, 92.

⁸³Beşir, *Sudan'da Eğitimin Gelişimi*, 105.

⁸⁴Ahmed, *Sudan'da Özel Eğitimin Sorunu*, 86.

kendilerine ait olmak üzere modern örgün tarzdaki okulların kurulduğu ve örgün sivil eğitim hazırlıkları da başlamıştır.

Bu okullar açılmadan hemen önce, Sudanlılar arasında ulusal bilincin gelişmesi ve ulusal hareketin ortaya çıkmasıyla birlikte, 1918'de Mezunlar Kulübü kuruldu. Ancak eğitilmiş sınıflara fayda sağlamadı.⁸⁵ Bu gelişmeler üzerine İngilizlerin eğitim politikaları konusundaki olumlu tutumu değişmeye başladı. Siyasi fikirleri harekete geçirecek eğitime açıkça karşı çıkarak, bu eğitilmiş sınıflarla mücadeleye başladı.

İngiltere'nin Sudan'daki eğitim politikasındaki değişiklik sonucunda sivil okullar kuruldu. Aynı sırada Sudanlıların bilimin önemi konusundaki farkındalığının artması sonucunda özel okullar da açılmaya başladı. Böylece Sudanlılar kendilerine ait kaynaklarıyla İngiltere'ye ihtiyaç duymadan kendi okullarını açabildiler. Sudan tarım ürünlerinin küresel pazarlarda yaygınlaşması, özellikle I. Dünya Savaşı öncesi ülkedeki ekonomik koşulların iyileşmesine yardımcı olmuştur. 1908 yılında Şeyh Babiker El-Bedri tarafından Riffa'da büyük zorluklarla kurulan ilk özel okul, sadece kızlara ait olduğu için tepkiyle karşılanmıştır. 1912'de Omdurman'da Al-Hedaya Kuran Okulu olarak bilinen özel bir okul daha kurulmuştur.⁸⁶

Yine Omdurman'da Omdurman Ulusal İlkokulu açılmış, daha sonra buraya bir ortaokul inşa edilmiş, son olarak da 1944 yılında okulun lise bölümü açılmıştır. Babiker Badri, 1930 yılında Rafa'a'da "Ahfad Okulları"nı kurdu ve merkezde kurulmasının daha faydalı olacağı düşünülerek okulun Omdurman'da açılması için çalışmalara başladı.

1924-1934 dönemi, sömürge hükümetinin Sudanlı eğitilmiş sınıflar arasında sert bir muhalefetin yaşandığı bir dönem olmuştur. 1924 devrimi, 1928'de dünyayı vuran ekonomik kriz gibi gelişmeler eğitimin bozulmasına sebep oldu ve gelişmeleri engelledi. İngiliz yönetimi ile eğitilmişler arasındaki bu muhalefet, Stewart Symes'in (1934-1940) Sudan Genel Valisi olduğu döneme kadar devam etti. Stewart, eğitilmişlere yönelik politikasını değiştirdi ve Seyyid Abdul rahman el-Mehdi ve Seyyid Ali el-Mirghani gibi dini liderlere halkın katılımını önlemek için halkın güvenini kazanmaya çalıştı. Bu

⁸⁵ 1924 devrimi, Sudan'daki eğitilmiş kesimin İngiliz sömürge yönetimine karşı direnişidir. Dördüncü bölümde ayrı bir başlık altında bu konuya yer verilmiştir.

⁸⁶ Ahmed, *Sudan'da Özel Eğitimin Sorunları*, 89.

politika nedeniyle, İngiliz hükümeti Sudanlı aydınları kazanmak adına 1936'da Mısır ile arasında bir anlaşma imzaladı.⁸⁷

İngiliz yönetiminin 1924 devrimi ve 1928 ekonomik krizinin ardından eğitilmiş sınıfa yönelik olumsuz tutumuna rağmen, 1931'de Gordon Koleji öğrencileri tüm dünyayı etkileyen ekonomik krizin etkilerinin azaltılması ve ülkedeki eğitim koşullarının iyileştirilmesi için İngiliz yönetimi aleyhine gösteri yapmaya başladı. Bu gösteriler sonrasında Sudan'daki İngiliz yönetimi, Gordon Koleji müfredatını, eğitim-öğretim yöntemlerini ve ilkokullarla ortaokulların müfredatının gözden geçirilmesi kararını aldı.⁸⁸

2.1.3.1.2. Sudan Eğitim Bakanlığı

1948'de Sudan'da ilk yasama meclisi kurulmuş ve Eğitim Bakanı olarak da Sudanlı Abdul Rahman Ali Taha atanmıştır.⁸⁹ Abdul Rahman Ali Taha, bu görevi öncesinde 25 yıl öğretmenlik yaptığı için eğitimle ilgili oldukça deneyime sahipti. Bu çerçevede Eğitim Bakanlığı ilk girişim olarak Kuzey Sudan'da 1949-1956 yıllarını kapsayan, ilk ve orta öğretime odaklı bir eğitim planı hazırladı.⁹⁰ Plan ayrıca yaşlı erkek ve kadınların eğitimi, okuma yazma seferberliği, yetişkinler ve çocuklar için uygun okuma materyallerinin hazırlanmasını da içeriyordu.

1954 yılına gelindiğinde ortaokulların sayısı 15 idi. Bakanlık ilk olarak ilköğretime öncelik vermiş ve ilköğretimin zorunlu ve ücretsiz olmasına karar vermiştir. Özellikle ilköğretim kademesi için öğretmenlerin niteliklerinin artırılmasına da dikkat edilmiştir. Ortaöğretimde de hızlı bir gelişme oldu. 28 Ocak 1950'de KhorTaqa'ta yeni bir ortaokul açıldı. Bu okul bugün de hala seçkin nesillerin yetiştiği önemli okullardan birisidir.⁹¹

Teknik eğitim ile ilgili yürütülen çalışmalara bakıldığında 1951'de Teknik Enstitü ve ardından Sanayi Enstitüsü'nün kurulduğu görülmektedir. Eğitim Bakanlığı'nın faaliyetleri sadece kuzeydeki eğitimle sınırlı kalmayıp, güneyde de eğitimi geliştirmek için beş yıllık (1951-1956) bir plan geliştirdi. Güneydeki eğitim ile kuzeydeki eğitim

⁸⁷Muhammed Ömer Beşir, *Tarihu el-Harake el-Vataniye fi Sudan* (Sudan'daki Ulusal Hareketin Tarihi تاريخ الحركات الوطنية في السودان), (Hartum: Daru Sudaniyelil Kutup, TS), 162.

⁸⁸Beşir, *Sudan'da Eğitimin Gelişimi*, 236.

⁸⁹Elseyyid, *Sudan'da Siyaset ve Eğitim Tarihi*, 99.

⁹⁰Fadwa Abdulrahman Ali Taha, *Ustazu el-Acyal Abdulrahman Ali Taha: 1901-1969 bayn el-Taalim ve el-Siyasa ve Arbici* (Nesiller Profesörü Abd el-Rahman Ali Taha: 1901-1969 Eğitim, Siyaset ve Arbici Arasında أستاذ الأجيال البروفيسور عبد الرحمن علي طه التعليم، السياسة وأرجي)، (Hartum: Hartum Üniversitesi yayın evi, 2004), 148.

⁹¹Taha, *Nesiller Profesörü Abdel-Rahman Ali Taha*, 144.

arasındaki farkın giderilmesi için de çalışan Eğitim Bakanlığı, güneydeki okullarda ortak dil olarak Arapçayı benimsedi. Erkek çocuklar için beş yeni ortaokul daha açıldı. Bu planın başarısı yetişmiş öğretmenlerin varlığına bağlı olduğundan, plan gereğince güneyde ilkokul öğretmeni yetiştirecek bir de enstitünün kurulması sağlanmıştır.⁹²

2.1.3.1.3. Güney Sudan'da Eğitim

Biri kuzeyde diğeri güneyde olmak üzere iki eğitim sisteminin olması ve eğitimin büyük bölümünün misyonerlere bırakılması nedeniyle, güneyi kuzeyden ayırma politikası ülkedeki eğitim sistemini de etkilemiştir. Güneydeki eğitim kuzeydeki muadillerine göre gecikmiştir. Bu çerçevede 1932'de Juba'da düzenlenen bir eğitim konferansında, eğitim sistemleri geliştirilirken sivil ve sosyal kurumları ortadan kaldırmayacak şekilde ve güneyli entelektüeli kendisinden uzak tutmayacak bir şekilde planlanması gerektiğine karar verildi. Güneydeki eğitim sistemindeki eksiklikler şunlardı:

- Eğitimli ulusal öğretmen eksikliği.
- Hristiyan dinini ve edebi konuları öğretmeye odaklanmak.
- Misyoner okullarında öğretim elemanı eksikliği.

Roma Katolik misyonunun üyeleri ve yöneticiler ile halk arasındaki kültürel farklılık.⁹³

Sudan'daki eğitimin, İngiliz sömürge yönetiminden miras aldığı sorunlardan biri de güneydeki eğitim sorunudur. Sömürge hükümeti, kiliselerin ve misyonların hükümete sömürge programlarını uygulamada yardımcı olacağını umarak, güneydeki eğitimi dini misyonerler gözetimi altında bıraktı. Güneye 1902'den beri özel muamele yapıyordu. İngiliz yönetimi, kuzeyin etkisini güneyden uzaklaştırmak için çeşitli önlemler almıştı. Kuzey ile güney arasındaki uçurumu genişleten bir yasaydı. 1922 Kapalı Alanlar Yasası ile aynı ülkede farklı bölgelere seyahat için izin belgesi şartı getirilmişti.

Eğitim diline gelince, tüm misyonerler yerel dilin eğitim dili olacağı konusunda hemfikirdiler. Güneydeki farklı kavimlerin istekleri doğrultusunda eğitim için Dinka, Bari, Nuer, Latoka, Shilluk ve Zande dilleri olmak üzere altı ana dil seçilmiştir. Bu altı dilde çeşitli kitaplar yazıldı.⁹⁴ Misyonerlerin, Arapça dilinin öğretilmesine karşı çıkmaları

⁹² Taha, *Nesiller Profesörü Abdel-Rahman Ali Taha*, 159-235.

⁹³ Beşir, *Sudan'da Eğitimin Gelişimi*, 136.

⁹⁴ Muhamed, *1950-1970 Döneminde Sudan'da Eğitimin Gelişimi*, 113-115.

neticesinde İngilizce, güneydeki idari işlerin resmi dili ilan edildi. Devlet işlerine atanmada, İngiliz dili şart koşulmuş ve İngilizce bilenlere öncelik verilmiştir.⁹⁵

1928 yılında, uluslararası dil konferansı olarak kabul edilen Rajaf'ta, Afrika ve İngiltere'de dilbilim çalışmaları alanında kırk kişinin katıldığı bir konferans düzenlendi. Bu konferans Londra'daki Uluslararası Afrika Dilleri ve Kültürleri Enstitüsü gözetiminde gerçekleştirildi. Konferansta, güney dillerinin eğitim için yazıldığı harflerin standartlaştırılması konusu tartışılmıştır. Kiliseler ayrıca Arapça öğretimi konusunun gerekirse Latin harfleriyle yazılması gerektiğini de dile getirmişlerdi. Bu dönemde kiliselerin güneyde eğitim üzerindeki egemenliği iki sorunla sonuçlanmıştı:

- Misyoner kurumlarında eğitim verilmesi, güneyli Müslüman çocukların eğitimden mahrum kalmasına neden oldu. Misyonerler kendi dinini yayma konusunda duydukları korku nedeniyle bazı Müslüman çocuklarını misyoner okullarından çıkardılar.
- Misyoner kurumlarında eğitimle ilgili konulardan sorumlu kişilerin çoğu İngiliz değildi. Bu da halkı İngilizce öğrenmek konusunda isteksiz hale getiriyordu.⁹⁶

1936 antlaşmasının imzalanması, Mısır etkisinin Sudan'a geri dönmesi ve küresel siyasi değişimin ardından kuzeyde ulusal hareket güçlendi ve 1938'de Mezunlar Konferansı gerçekleşti. Konferans başından beri siyasi faaliyet görünümü dışında gizlenmiş olsada 1942'de asıl hedeflerini ortaya koyan ünlü bir muhtıra sunuldu. Bu muhtıradaki talepler arasında kuzeyde, güneyde, doğuda ve batıda tüm ülkelerde eğitim programlarının birleştirilmesi vardı. İngilizler, “Negro African” yani Afrikalı zencileri kuzeye benzemedikleri için ayrılmaları konusunda teşvik ettiği gibi Güney Sudan'ın da dil, din ve ırk gibi farklılıklardan dolayı Kuzey Sudan'a benzemediği için ayrılmaları yönünde teşvik etmekteydi.⁹⁷

Sudan Eğitim Bakanı Abdel Rahman Ali Taha güneyi ziyaret ettiğinde, Arapçayı ülkedeki resmi dil haline getirme kararı aldı. Bunu güneydeki bütün okullarda ders haline getirdi. Misyoner okullarını destekleme politikasını sürdürdü. Öte yandan, misyoner

⁹⁵F.O. 371/45985: Ministry of Foreign Affairs: *Preliminary Proposals for Expanding and Improving Education in Southern Sudan for the years 1946-1950*.

⁹⁶Hassan Makki Mohamed Ahmed, *el-Siyasa el-Taalimiye ve el-Sakafa el-Arabiye fi Cenubi es-Sudan* (Güney Sudan'da Eğitim Politikası ve Arap Kültürü), (Hartum el-Merkez el-Sudani el-afriki, Araştırma Merkezi, 1983), 18.

⁹⁷Ahmed, *Güney Sudan'da Eğitim Politikası*, 26.

okullarının faaliyetlerinin evangelizm ile sınırlı olmadığı, her misyonun kendi eğitim yöntemi olduğu görülmektedir. Örneğin İngiliz Katoliklik misyonerliği profesyonel eğitime yönelerek teoloji öğretmekle ilgiliyken, Amerika Birleşik Devletleri'nin misyonerleri akademik eğitime yönelmişti. Bu çerçevede Kuzey Sudan ve Güney Sudan arasındaki eğitimi birleştirmek için Sudan Eğitim Bakanlığı aşağıdaki politikaları izledi:

- Güney ve Kuzey'deki öğretmenler için birleşik eğitim müfredatı geliştirmek.
- Eğitim müfredatlarının standardizasyonunun yapılması.
- Arap dilinin önce çalışma konusu, sonra eğitim dili olarak sunulması.
- Maridi'de hükümetin gözetiminde, öğretmenlerin yetiştirilmesi için bir eğitim enstitüsü, bir ilkokul, erkekler için bir okul ve kızlar için de bir okul içeren küçük bir eğitim kompleksinin kurulması.
- Yukarı Nil öğrencilerini, öğretmen eğitimi için Dilling Enstitüsüne göndermek.
- Dilling Enstitüsü'ne nitelikli öğrenciler kazandırmak için Khor Attar Merkez Okulu'nda Arapça dilinin statüsünün iyileştirilmesi.
- Güneyli ortaokul öğretmenlerinin eğitimi, Al-Rida öğrencilerin eğitimlerini ağırlıklı olarak Rumbek Okulu'ndan alması için uyarmak.

1950'de Tonj, Aweil, Rumbek, Meridi, Malakal ve Melut'a dağıtılan ilk devlet okullarının sayısı altıya ulaşmıştı. Bu sayının Bakan tarafından açıklanan beş yıllık plana göre 26 okul ile 1956'ya kadar artırılması gerekiyordu. 1954 yılına kadar sayının 16 okula ulaştığını ve toplam sayının 22 ilkokul, kiliselerin ise ilave 17 ilköğretim okulu açtığı bilinmektedir. Bağımsızlıktan kısa bir süre önceki bu dönemde eğitimin kilise eğitimi ile milli eğitim arasında bir mücadele ve rekabete sahne olduğu söylenebilir.⁹⁸

⁹⁸Muhammed, 1950-1970 döneminde Sudan'da Eğitimin Gelişimi, 119.

Tablo 1: Bağımsızlık Döneminde Eğitimin Durumu Aşağıdaki Tabloda Gösterilmiştir.

Okul türü	Misyoner okullarındaki öğrenci sayısı	Devlet okullarındaki öğrenci sayısı	Toplam
Köy okulları	17.721	194	17.915
Erkek çocuklar için ilkokullar	8.096	2.851	10.947
Kız okulları	3.026	731	3.757
Ticari-sanayi okulları	253	160	213
Yerel lehçe eğitim okulları	423	82	505
İlkokul öğretmeni yetiştiren okullar	110	9	119
Küçük ilkokullar	388	669	1.057

Kaynak: Muhamed, 1950-1970 döneminde Sudan'da eğitimin gelişimi, 119.

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere Sudan'daki bağımsızlık döneminde devlet okullardaki öğrenci sayısı toplam öğrenci sayısının sadece 1,7% si'dir, kalan kısım Misyoner okullarda eğitim görmektedir. Değer yandan, ilkokullardaki erkek çocuklar sayısı kızlardakinin üç katıdır. Yerel lehçe eğitim okullarında okuyan öğrenciler, ticari-sanayi okullardaki öğrencilerin yaklaşık iki katıdır. Ülke genelinde bulunan küçük ilk okullardaki toplam öğrenci sayısı 63,2% devlet, 36,7% Misyoner okul öğrencilerinden oluşmaktadır.

1954 yılına kadar güneyde Arapça dili ile eğitim devlet okullarında tam manasıyla uygulanamamış olmakla birlikte, misyoner okullarında değişen derecelerde ders olarak okutulmaya başlanmıştır. Ayrıca Şubat 1952 tarihli nizamnamesiyle birlikte, Hristiyanlık ve İslam dininin öğretilmemesi şartı kararlaştırılmıştır.⁹⁹

⁹⁹Ahmed, *Güney Sudan'da Eğitim Politikası ve Arap kültürü*, 28.

2.1.3.1.4. Sudan'da Kadın Eğitimi

İngiliz egemenliği döneminden önce, Sudan'da Kızlar için düzenli okullar yoktu. Medrese, kızların erkeklerle birlikte eğitim gördüğü kapsamlı eğitim kurumuydu. Burada eğitim erkekler tarafından öğretildi. Daha sonra kadınlar da eğitime katıldı ve kuzey Sudan'daki kadınlar, Func Sultanlığı döneminde, dini konuların öğretildiği bir tekke olan Shayqiah bölgesindeki Fatima bint Jaber eğitim merkezinde eğitim aldılar.¹⁰⁰

Sudan'da kadın eğitiminin öncüsü Şeyh Babiker Badri oldu. Badri'nin ilk defa kız çocukları için bir okul açana kadar, Sudan yönetimi, kadınların eğitimini hedefleri arasına koymadı. Şeyh Babiker Badri tüm engelleri aşarak kız okulunu Rafa'a'da kurmuştur. Bu kişisel girişim hükümeti 1911'de ülkenin değişik yerlerinde kızlar için beş tane ilköğretim okulu kurmaya sevk etti.¹⁰¹

Omdurman'da ilkokullarda öğretmenlik yapacak kadın öğretmenler yetiştirmek amacıyla bir kolej açılıncaya kadar da kızların eğitiminde fazla mesafe kat edilemedi. 1907'den 1938'e kadar olan dönem boyunca kızların eğitimi, yalnızca ilköğretimle sınırlı kaldı. 1941 yılı kızlar için orta öğretimin başlangıcı yılı oldu. 1945'te kızlar için orta öğretim açıldı. Gordon Memorial Koleji ise 1954 yılına kadar sadece erkek çocukların gittiği bir okul olarak kaldı.

Sudan ulusal hareketi bağımsızlıktan sonra, iktidara gelir gelmez, ülkedeki eğitim koşullarını bir bütün olarak ele alıp, kız çocuklarının eğitimine de özel bir ilgi gösterdi. Hükümetin çeşitli politikaları neticesinde, ilk, orta ve lise olmak üzere her düzeyde kızlar için devlet ve özel okulların açılmasıyla erkek çocukların eğitimi ile kızların eğitimi arasındaki uçurumu kapatmak hedeflenmişti.¹⁰²1955- 1956 yıllarında ilk ve ortaokullar için devlet okullarının sayısı 207, ortaokulların sayısı 10, liselerin ise sayısı sadece iki idi. Sömürge yönetimi boyunca ülkede sadece 58 okul kurulmuştur.¹⁰³

¹⁰⁰Muhamed, 1950-1970 Döneminde Sudan'da Eğitimin Gelişimi, 130.

¹⁰¹Suad İbrahim İssa, "Müfredatın Kadının Toplumdaki Statüsüne İyileştirilmesindeki Rolü", Eğitim Dokümantasyon Dergisi 106, (Haziran:1996), 27-42.

¹⁰²İbrahim Abu Samra, "Sudanlı Kızın Eğitimi" تعليم المرأة السودانية, Eğitim Dokümantasyon Dergisi, 9, (Haziran:1969),35.

¹⁰³Waleed el-Tayyib Abdulkadir ve Ahmed Mohameed Ahmed İsmail, Adwaa ala el-Haraka el-Niswiye fi el-Sudan: el-Naşaa ve el-Tayarat ve el-Tahaluffat (Sudan'daki Kadın Hareketine Bakış: kökenler, gelişmeler ve ittifaklar النشأة التطور والتحالفات), (Riyad: Merkez el-Buhus ve el-Dirasat, 2009), 151-153.

Sudan'da kız çocuklarının eğitim aşamaları beş altı yaşlarında anaokulu ile başlar, ülkede az sayıda anaokulu bulunur ve bu anaokullarının çoğu sivil toplum kuruluşlarına ve kurumlarına aittir. Bu aşamada eğitim gören kızların sayısı bağımsızlık döneminin başında neredeyse yok denecek kadar azdı. İkinci kademe ise ilkokul kademesidir ve bu kademeye girme yaşı yedi ve eğitim süresi ise 4 yıldır. Bunu dört dönemli ortaokul kademesi izlemektedir. Daha sonra ortaokul final sınavını geçtikten sonra, on beş yaşına giren kız lise aşamasına geçmiş olur.¹⁰⁴

2.1.3.2. Sağlık

İngiliz yönetimi Sudan'a modern sağlık hizmetleri sistemi getirdi. Bu döneme kadar Sudan'da geleneksel tıbbının birçok yönü vardır. Çıkıkçılar, kemiklerdeki kırıkları ve çıkıkları tedavi eder, berberler çocukların hacamatlarını ve sünnetlerini yapardı. Ebeler ülkede kadınların doğumunu gerçekleştirir ve fakihler (Sufi) ise, psikolojik ve nörolojik hastalıkların tedavisini gerçekleştirirlerdi.¹⁰⁵

Sudan halkı, diğer hastalıklar için geleneksel bitkisel ilaçlar kullanırdı. Bu konudaki sınırlı bilgi ve tecrübeleriyle, kendilerine miras kalan hrgel(bitki) yalancı akasya, arı balı ve zencefil gibi bitkisel tedaviler ve diğer bazı malzemeler kullanırlardı. Geleneksel tıp, İngiliz yönetiminin gelişine kadar Sudan'da birincil tedavi yöntemi olarak kaldı.¹⁰⁶

Tıbbi hizmetler, İngiliz yönetiminin ilk yıllarında önemsiz sayılabilecek birkaç girişimle başlamış, daha sonra gelişmiştir. İngiliz yönetiminin amacı, İngilizlerin Sudan'da kalmalarını sağlayacak sağlıklı bir ortam oluşturmaktır. Aynı zamanda insanlar modern devletin kurulmasını engelleyen ölümcül salgın hastalıklardan uzak bir yaşam sürmelerini sağlamaktır. Daha sonra sağlık ve tıbbi hizmetler yavaş yavaş gelişmiştir.

Sağlık hizmetleri, 1898 yılında Beyrut Üniversitesi'nden mezun Levanten bir grup askeri doktorun ve yardımcılarının İngiliz işgal ordusuyla birlikte Sudan'a gelmeleriyle başlamıştır. Tıbbi hizmetler askeriydi ve faaliyetleri de doğal olarak öncelikli grup olan ordu mensuplarını ve memurları tedavi etmekle sınırlıydı. Hizmetler, 1904 yılında Sağlık Hizmetleri Kurumu'nun kurulmasına kadar ordunun idaresi altında kaldı. O yıla kadar

¹⁰⁴ Abu Samra, *Sudanlı Kızın Eğitimi*, 35.

¹⁰⁵ Mahmoud S.O. Salih ve Peter Woodward, *The British Document on the Sudan*, Volume 1 (Khartoum: Abdul Karim Marghani Publishing Center, 2002), 89.

¹⁰⁶ El-Gaddal, *Sudan'ın Modern Tarihi*, 389.

Hartum, Omdurman, Halfa, Dongola, Berber, Suakin, Kassala, Madani, El Obeid ve Fashoda'da açılan hastane sayısı ancak 10'a ulaştı. Sonraki on yıl boyunca Atbara, Port Sudan, Meroe ve Al Duwaim'de hastaneler açıldı. Başlangıçta üç Yunanlı, bir İngiliz ve bir Amerikalı olmak üzere doktor sayısı 5'ti ve hepsi Hartum'da bulunuyordu.

İngiliz yönetimi, başta sıtma ve menenjit olmak üzere salgın hastalıklarla mücadele için çalışmalara başladı, ancak imkânların zayıflığı etkili sonuçlar almayı engelledi. 1905 yılında, halk sağlığı ve tedavisi için Merkezi Sağlık Şûrası (Center Sanitary Board) kuruldu.¹⁰⁷ I. Dünya Savaşından sonra tıbbi hizmetler sivillerin kontrolüne geçerek, giderek gelişmeye başladı. Gelişme aşağıdaki tablolarda izlenebilir:¹⁰⁸

Tablo 2: 1914-1940 Yılları Arasında Sudan'daki Doktorların Etnik Durumu

Yıl	İngiliz	Şamlılar	Sudanlılar	Toplam
1914	9	30	-	39
1925	24	30	-	54
1935	44	8	53	105
1940	-	-	63	63

Kaynak: El-Gaddal, Sudan'ın modern tarihi, 390.

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere 1914'te Sudan'da mevcut doktorlar grubu hepsi İngilizler ve Şamlılardan oluşmuşken, 1940'te ülkedeki çalışan tüm doktorlar Sudanlılardır. Bunun en büyük sebebi ilk yıllarda getirilen yabancı doktorlar Sudanlı doktorlara eğitmek için getirilmesidir.

¹⁰⁷Sağlık Bakanlığı, *Salgın Hastalıklar*, Erişim Tarihi: 01/03/2022.

¹⁰⁸El-Gaddal, *Sudan'ın Modern Tarihi*, 390.

Tablo 3: 1924-1926 Yılları Arasında Hartum'daki Cerrahi, Dâhiliye, Kadın Hastalıkları ve Diş Hekimi Uzmanları.

Yıl	Sayı
1925	50
1935	227
1940	247

Kaynak: El-Gaddal, Tarihu Sudan el-Hadis 1820-1955, 391.

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere Tıp asistanların sayısı 1925-1940 arası 5 katına yükselmiştir.

Tablo 4: 1914-1936 Yılları Arasında Sudan'daki Hastane ve Sağlık Ocağı Sayıları

Yıl	Hastane sayısı	Sağlık ocağı sayısı
1914	12	-
1925	18	50
1935	33	227

Kaynak: El-Gaddal, Tarihu Sudan el-Hadis 1820-1955, 391.

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere 1914'te hiçbir sağlık ocağı bulunmamakken 1935'te ülke genelinde 227 tane sağlık ocağı bulundu. Değer taraftan da hastane sayısı 12'den 33'e ulaşmıştır.

Tablo 5: 1928-1940 Yılları Arasında Sudan Hastanelerindeki Toplam Yatak Sayısı

Yıl	Yatak sayısı
1928	1284
1936	4129
1940	5900

Kaynak: El-Gaddal, Tarihu Sudan el-Hadis 1820-1955, 391.

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere Sudan'daki hastanelerde toplam yatak sayısı 1928'den 1940'a kadar büyük bir artış gösterdi.

Tablo 6: 1925- 1935 Yılları Arasında Sağlık Hizmetlerine Ayrılan Bütçe¹⁰⁹

Yıl	Genel bütçenin yüzdesi
1925	2.3%
1931	4%
1935	5.9%

Kaynak: El-Gaddal, Tarihu Sudan el-Hadis 1820-1955, 391.

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere 1925-1935 arası ülkenin genel bütçesinden sağlık hizmetlerine ayrılan bütçe 2.3% 'ten 5.9%'e yükselmiştir.

O dönemde sağlık hizmetlerini yaygınlaştıran en önemli faktör, tıp eğitim kurumlarının açılmasıdır. 1921 yılında teorik ve uygulamalı eğitim veren, küçük kasaba ve köylerde şifahanelerin denetimini üstlenecek olan, hemşire ve tıbbi yardımcılar yetiştirmek amacıyla bir okul açıldı. Bu okuldan mezun olup görev alanların, görevleri arasında, tekrarlayan salgın vakalarını tedavi etmek ve zor vakaları en yakın hastaneye sevk etmekte vardı. Ayrıca 1922 yılında Omdurman'da bir ebe okulu açılarak, köylerde ve kırsalda olduğu gibi şehirlerde de doğum yaptırabilen nitelikli ebeler yetiştirmek amaçlanmıştır. Sağlık görevlileri ve ebeler sağlık bilincinin yayılmasında da büyük rol oynamışlardır.¹¹⁰

1924'te Hartum'da Kitchener Tıp Okulu açıldı. Bu okula öğrenciler Gordon Koleji'nin son sınıf öğrencileri arasından seçiliyordu. Yedi öğrenciden oluşan ilk grupta, öğrenim süresi 4 yıldır ve müfredatı ise Sudan'da yaygın olan hastalıklara odaklanmaktı. Tıp okulu mezunları, ekonomik kriz yıllarında yabancı doktorların azalmasının yarattığı boşluğu doldurmaya yardımcı oldu. 1935'te sayıları 77'den 49'a düştü. 1937 yılının başında ise her yıl İngiltere'ye 3 aylık bir eğitim için bir doktor gönderiliyordu. Sağlık hizmetleri de diğer hizmetler gibi bölgeden bölgeye farklılık göstermekteydi. Sudan'da üç büyük merkez olan Hartum, Hartum Bahri ve Omdurman diğer bölgelere göre daha fazla paya sahipti. Sadece Hartum'da eğitimli ebe sayısı 73 kişiydi. Ayrıca altısı Hartum'da olmak üzere

¹⁰⁹El-Gaddal, *Sudan 'ın Modern Tarihi*, 391.

¹¹⁰El-Gaddal, *Sudan 'ın Modern Tarihi*, 392.

ülkede 9 tane hamile kliniği vardı. 1939'da biri güneyde olmak üzere sekiz klinik daha açılmıştır.¹¹¹

İngiliz yönetimi ölümcül salgınları kontrol altına almak için çaba sarf etti, ancak ülke salgın vakaları yaşamaya devam etti. 1938-1940 yılları arasında Hartum'da çiçek hastalığı salgını yayıldı. Menenjit salgını Hartum, Kordofan ve Darfur'u ciddi derecede etkiledi ve sonuç olarak 14.400 kişi öldü, toplam enfekte olanların oranı ise %69'du. Bu salgın o döneme kadar ülkenin gördüğü en kötü salgındı.

Tekrarlayan başka salgınlar da vardı¹¹² ve kontrol altına alınması uzun zaman aldı. 1930'larda en yaygın salgın hastalıklar arasında sıtma, şistozomiyazis (Bilhariazis) ve tüberküloz vardı. İngiliz Hükümeti salgın hastalıkları tedavi etmek, onları kontrol altına almak ve yayılmasını engellemek için büyük çaba sarf etti ancak çok da başarılı olduğu söylenemez. Bu salgınlar birçok ülkeyi olduğu gibi, Sudan'ı da ekonomik ve sosyal açıdan ciddi bir şekilde etkiledi.

2.2. Sudanlı Unsurların Hükümete Dâhil Edilmesi

Sudan'daki idari birimlerde maksimum İngiliz sayısı 800 kişiydi ve bu sayı ülkenin yönetimi için yetersiz bir sayı olarak kabul ediliyordu. Bu nedenle İngilizler kendilerine yardımcı olmak için Sudanlı unsurları kullandı. Sudanlılar, hem halkın yeni yönetimi kabullenmesine yardımcı oluyor, hem de ülke yönetimine önemli katkılar sağlıyordu. Sudan'da İngiliz sömürge rejimi, Sudanlı unsurlarının katılımı ve destekleri olmasaydı, ilk yıllarında kolay bir şekilde kurulamazdı.¹¹³

İngiliz yönetimi ilk başlarda Sudan'da karmaşık bir durumla karşılaştı. Mehdi yönetiminin düşmesinden sonra, yeni hükümet merkezi için yöneticiler Hristiyanlardan değil de Müslümanlar arasından seçilmesi gerekiyordu. Yani yönetilen bölgede halkın çoğunluğu hangi dine mensupsa, yönetim merkezi memurları da o dinden seçilmeliydi. İngiltere, Sudan'ı ele geçirdikten sonra Müslümanların nasıl yönetebileceği sorunuyla karşılaştı. Her ne kadar Mısır ile İngiltere'nin Sudan yönetimi için ikili bir anlaşması varsa da İngilizler Mısır'ın Sudan yönetiminde etkin bir rol almasını istemiyordu, aksine

¹¹¹El-Gaddal, *Sudan'ın Modern Tarihi*, 392-394.

¹¹²The Sudan Gazette, No:419, 15 August 1923.

¹¹³Muhammed Ahmed Mahgub, *el-Hukume el-mahaliye ve Nizam el-Hukum fi es-Sudan (Sudan'da yerel yönetim ve hükümet sistemi)* (الحكومة المحلية و نظام الحكم في السودان), (Mısır: Mustafa el-Halabi ve oğulları yayını evi, 1945), 43-45.

Mısır unsurlarını yönetimden uzaklaştırmak istiyordu. İngiltere bu soruna Sudanlı unsurlarla yakın ilişki kurarak çözmeye çalıştı.¹¹⁴

2.2.1. İngiliz Sömürge Yönetiminde Fakihler

İngilizler İslam dininin toplumdaki etkin rolünün farkındaydı. İngiliz Genel Valisi Lord Cromer, 1898'da yöneticilerini uyararak, onlardan insanların dini duygularına müdahale etmemelerini ve İslam dinine karşı saygı duymalarını istedi. Ayrıca insanların şehirlerde cami yapmalarına izin vermelerini önerdi. Bununla birlikte kabile ve cemaatlere özel camiler ve dini önderlere özel türbeler inşa etmemeleri dini aşırılık olarak kabul edildiği için bu tür yapılara izin verilmedi.

İngilizler İslam'a karşı çıkmayan ve onun koruyucusu olarak görünmeye çalıştı. Ancak İngilizler iki tür İslam tarifi yapıyordu. Sufi İslam'a popüler İslam, Sünni İslam'a ise geleneksel İslam diyordu. İngilizler Sünni İslam'a dokunmazken, Popüler (Sufi)İslam'la ciddi bir şekilde mücadele etmeye kararlıydı. Çünkü popüler İslam İngilizlere göre dini hoşgörüsüzlükten kaynaklanan huzursuzluk ve kargaşa oluşturmaktaydı ve toplumun huzurunu bozuyordu. Bu yüzden istikrarın sağlanmasında kendilerine yardımcı olmaları için Sünni İslam âlimleriyle muhatap oldu.¹¹⁵

Sünni İslam Âlimleri, Osmanlı yönetimine destek vermiş ve sonuna kadarda bu desteklerini sürdürmüşlerdi. Bu destekleri karşılığında da Osmanlı yönetimi, onları idari kadrolara yerleştirerek devletin ayrılmaz bir parçası haline getirmişti. Osmanlıdan sonra kurulan Mehdi devletinde durum aynıydı, yani âlimler devletin ayrılmaz bir parçası olmuştu. İngilizler bu duruma vakıf oldukları için, Sudan'da istikrarı sağlamak amacıyla, Sünni âlimlerle iş birliği yapmak zorunda olduklarının farkındaydılar.

İngiliz yönetimi, 1901'de Mısır Ezher Üniversitesi mezunu olan âlimlerden oluşan bir Âlimler Komitesi kurdu. Sudanlı âlimlerin sayısı az olduğu için, ilk başta aralarında bir grup Mısırlı âlimde vardı. Âlimler Komitesi, İngiliz hükümetinin dini konularda başvurduğu önemli bir komite olduğu gibi, onların toplum üzerindeki saygınlığını

¹¹⁴El -Gaddal, *Sudan'ın Modern Tarihi*, 393.

¹¹⁵Sudan heyetinin 1946, *İngilizlerin Sudan'daki trajedileri, Sudan heyetinin 1946 yılında Mısır'a sunduğu belge*, 2. Basım (Hartum: Entelektüel İşletme Otoritesi ve Afrika Araştırma ve Çalışmaları Merkezi, 2006), 19-21.

kullanarak böylece İngiliz yönetimine karşı gelebilecek tepkileri de azaltmış oldu. Yani ülkedeki en yüksek dini otoritenin desteğini alarak Sudan'daki konumunu güçlendirdi.¹¹⁶

İngiliz yönetimi Âlimler komitesini kurup konumunu güçlendirdikten sonra, Müslümanlara kişisel statü yasalarını uygulamak için Şeriat mahkemelerini kurdu. 1902'de Şeriat Mahkemeleri Kanununu çıkardı. Şeriat kanununa göre yargının en başında baş yargıç bulunuyordu. Ondan sonra Müftü, ardından Yüksek Mahkeme yargıçları ve ardından da ilçe yargıçları geliyordu.

Hukuki yargının rolü sadece yargı boyutuyla sınırlı kalmamış, aynı zamanda siyasi çalışmalara da katılmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi, Osmanlı'nın İngiltere'ye karşı savaşa girmesi ve yayınlanan Cihad beyannamesi üzerine İngilizler, Osmanlı Padişahının çağrısına karşı çıkan âlim ve fakihlerden yardım istedi. Âlimler komitesi Genel Vali'ye destek telgrafları gönderdi. Bu telgraflar toplanıp "Biat Seyahati" adlı bir kitapta yayınlandı. İngiltere savaşı kazandığında, İngiliz kralını tebrik etmek için İngiltere'ye giden Sudanlı delegasyon arasında Alimler Komitesi başkanı Al-Tayyib Ahmed Hashem, Abul-Qasim Ahmed Hashem ve Darfur'un Kadısı İsmail El-Azhari gibi alimlerde vardı.¹¹⁷

2.2.2. Tarikat Liderleri ve İngiliz Hükümet Sistemi

İngiliz yönetimi, Sufi tarikat liderlerinin de kamuoyunu etkilediğini, açık bir halk etkisine sahip olduklarını, onlarla iş birliği yapmanın istikrarı sağlamaya yardımcı olan bir unsur olabileceğini ve dini bir yönelimden kaynaklanan herhangi bir hareketi önlemede güçlerini fark etti. Bu nedenle İngilizler, Mehdi yönetimine karşı çıkan Hatmiye tarikatı ve ardından Sammani ile İsmailî tarikatlarıyla ilişki kurmaya yöneldi.

Hatmiye Tarikatı, ilk yıllarda İngiliz yönetimini desteklemekte önemli bir rol oynadı. Ali Al-Mirghani Bey (Hatmiye lideri) yeni yönetimin gücünü ve uzun sürecek istikrarını fark etti. Bu yüzden Hartum'un doğu kıyısındaki Hillat Hocalı'da yaşamaya başladı. İngiliz hükümeti, Ali Bey'e diğerlerinden daha büyük bir destek verdi. Ali Bey, araziler ve tapuları ile ilgileniyordu. Genel Valiye yakındı ve Valinin sarayına sık gelen müdavimlerinden biriydi. Ayrıca Genel Vali onu madalyalarla onurlandırdı, aynı zamanda Efendi unvan verildi. Hatemi tarikatı bu ilişkiden yararlanarak, özellikle ticari

¹¹⁶El-Gaddal, *Sudan'ın Modern Tarihi*, 340-341.

¹¹⁷El-Gaddal, *Sudan'ın Modern Tarihi*, 341.

sınıf ve orta sınıf şehirlerde etkisini giderek genişletmiştir. 1912'de bir istihbarat raporuna göre Hatmiye Sudan'daki en yaygın tasavvuf tarikatı haline gelerek Mehdi döneminde azalan etkisini telafi etmiştir.¹¹⁸

Diğer bir tarikat şeyhi de Mehdi devletinin kurucu lideri olan Muhammed Ahmed el-Mehdinin oğlu olan Abdurrahman Beydi. Abdurrahman Bey, Cezire Aba şehrini destekçileri için bir merkez olarak seçti, özellikle bayram gibi kutlama günlerinde bu merkezde destekçilerini topluyordu. Bu kalabalık toplantılar zamanla kendi yönetimine isyan olur düşüncesiyle İngiliz hükümetini endişelendirdi. Neticede Abdurrahman Bey ve destekçilerinin faaliyetleri zararlı bulunarak Abdurrahman Bey sorgulama için birkaç kez Hartum'a çağrıldı ancak Wells Bey onu savundu. Wells Bey, İngilizlerin zihninde Abdurrahman el-Mehdi'nin hareketi ile babasının XIX. yüzyıldaki hareketi arasında farkı belirtmek için "yeni Mehdi" kavramını kullanarak onun babası gibi tehlikeli olmadığını savundu.

Abdurrahman Bey'in İngiliz yönetimini desteklemeye katılımı, ahlaki ve manevi bir destekten daha ziyade pratik ve politik bir karakter aldı. Hükümetle dostluk kurdu ve tüm anayasal kurumlarına katıldı. Böylece hükümete eksik olan meşruiyetini de kazandırmış oldu.¹¹⁹ Abdurrahman Bey, İngiltere ve Sudan hükümetine gerekli ilgiyi göstermek amacıyla “Biat Yolculuğu”na katılmış ve Kral'ı zaferinden dolayı tebrik etmek için İngiltere'yi ziyaret eden heyetin içinde de yer almıştır. Babası İmam Mehdi'nin kılıcını sadakatının bir ifadesi olarak krala hediye ederek, bu fırsatı değerlendirmiş ve İngiltere'ye olan derin bağlılığını da dile getirmiştir. Ancak kral, kılıcı İngiliz İmparatorluğu'nun savunmasında kullanması için ona Abdurrahman Bey'e geri vermiştir.

Genel olarak, bilim adamları, yargıçlar ve Sufi liderler, halk tarafından İngiliz hükümetinin desteklenmesinde önemli bir rol oynamışlardır. Özellikle dini liderlerin desteği olmasaydı Sudan'daki İngiliz egemenliği bu kadar uzun süremezdi.

2.2.3. İngiliz Yönetiminde Kabile Liderleri

1924 devrimi İngilizleri hiç beklemedikleri olaylarla karşılaştırdı. Güvendikleri dini liderlerin aydınlanmış kamuoyunu kontrol edemediklerini, daha çok eğitilmiş gençliğin

¹¹⁸Tarig Ahmed Osman Muhammed, *el-Hatmiye fi es-Sudan*) Sudan'da Hatmiyye السودان في الختمية), (Hartum: Uluslararası Afrika Üniversitesi, Afrika Araştırma ve Çalışmaları Merkezi, 2017), 104.

¹¹⁹El-Gaddal, *Sudan 'ın Modern Tarihi*, 343- 345.

yeni liderlerinin ona önderlik ettiğini gösterdi. Böylece ülkeyi yönetmede Sudanlılarla anlaşmaları için dini liderlerden daha etkili ve istikrarlı olacak yeni bir formül aramaya başladılar. İngilizler kabile liderleri ile iş birliğini, 1924 olaylarındaki siyasi kargaşada şehirlerde ortaya çıkan eğitilmiş öğrenciler ve tüccarlar gibi yeni toplumsal güçlerle mücadelede en iyi çözüm olarak gördüler.¹²⁰

Devlet yönetimi, yirmi yıllık İngiliz yönetiminden sonra, meydana gelen genişlemeyle orantılı olarak yeni kadrolara ihtiyaç duyuyordu. Ancak daha fazla İngiliz'in istihdam edilmesi, Sudan'ın kaldıramayacağı daha fazla mali yük anlamına geliyordu. Mısırlılara gelince, İngiliz yönetimi uzun süredir onlardan kurtulmak istiyordu, bu yüzden İngilizler 1924 olaylarından yararlandı ve Mısır'ın Sudan'daki idari varlığına son verdi. Öte yandan İngilizler, eğitilmiş Sudanlıların idari birimlere dâhil edilmesinin, muhalif hareketleri güçlendireceği için tehlikeli olduğunu düşündüler. Genel Vali Sir John Muffy, Sudanlıların katılacağı danışma konseylerinin kurulmasından endişe duyarak itiraz etmişti. Çünkü bu konseylerin uzak gelecekte büyük bir tehlike oluşturabileceğini, aydınlanmış bu sınıfın özgür forumlar haline geleceklerini dile getirdi. Yine benzer bir endişe Mavi Nil müdürü tarafından da dile getirilmiş ve Sudanlı yöneticilerin İngiliz otoritesini tamamen ortadan kaldırıncaya kadar maaşını ve gücünü her zaman artırmayı bekleyen bir sınıf haline geleceğini söylemiştir. Bu nedenle 1924 olaylarından sonra İngiliz yetkililer, Memurlar Yardımcısı Okulu'nu ve Harp Okulu'nu kapatarak, modern örgün eğitimin yaygınlaşmasını durdurdu ve din eğitimi teşvik etti, böylece önünde sadece kabile kurumu kaldı. Böylece İngilizler eğitimden uzaklaştı ve kabile liderleriyle olan bağlantılarını geliştirmeye odaklandı.

Kabile kurumunun İngiliz hükümet sistemine ya da sözde yerel yönetime dâhil edilmesinin avantajları da vardı. Aşiret reisleri ve belediye başkanları, İngiliz yöneticilerden ve eğitilmiş Sudanlılardan daha az maliyetliydi. Onlar, yüksek maaş almayan, tatil, seyahat, tedavi gibi yardım talep etmeyen, dini ve ulusal hareketlerin engelleyicisi olan bu grup, İngiliz personelini rutin işlerden kurtararak, temel idari görevlere odaklanmalarını sağlayacaktı. İstihbarat, yerel yönetim tehlikesinin ana kaynağı olan eğitilmiş insanlara olan bağımlılığı azalttığına inanıyor, İngiliz desteğini alan aşiret yetkililerinin kabile ve dini fanatizme karşı faydalı olduğunu dile getiriyordu.

¹²⁰El-Gaddal, *Sudan'ın Modern Tarihi*, 346.

Lord Milner'ın 1919 Mısır Devrimi'nden sonra Mısır ve Sudan'daki duruma ilişkin raporu, Sudan'daki yönetim meselesini ve buradaki yönetimin geleceğini ele alıyordu. Rapor, Sudan'daki milliyetçi duygularla mücadele etmeyi ve Efendiler gurubunun aydınlanmış bir İngiliz karşıtı güce dönüşmesini önlemeyi amaçlıyordu. Raporda, merkezi bürokratik hükümetin Sudan için uygun olmadığı, ancak âdemi merkezîyetçiliğin ve basit idari görevleri yerine getirmek için mümkün olduğunca ulusal unsurların kullanılmasının uygun olduğu sonucuna varıldı. İngiliz yönetiminin benimsediği Yerli Yönetim politikası, başta Nijerya olmak üzere bazı Afrika ülkelerindeki sömürge deneyimlerinden etkilenmiş ve Lord Lugard'ın ünlü kitabı “The Bilateral Mandate” İngiliz yöneticilerin anayasası haline gelmiştir.¹²¹

İngiliz yönetimi ile Sudan'daki aşiret kurumu arasındaki ilişki, XX. yüzyılın başlarında gayri resmi olarak başlamış ve iki dönem sonra daha pratik hale gelmiştir. 1924 devriminden sonra, özellikle Sudan'daki yerli yönetim sistemi ile ilgilenen Genel Vali Sir John Muffy ve İdari Sekreter Mac Michael döneminde aşiret kurumu ile anlaşma yapmak devlet için resmi bir politika haline gelmişti. Sudan'ın eski idari sekreteri ve Tanganyika valisi Mac Michael "Sudanlılar, Arap olsun ya da olmasın, yönetimini devralan ve ona güvenen yöneticiyi herkesten daha çok tercih eder. Fakat kabilesinin liderine gösterdiği ilgi ve hürmeti ona asla göstermeyecektir. İnancına göre, bir yabancından tüm kalbiyle nefret eder ve onun dinini anlamaz, alışkanlıklarını kabul etmez".¹²²

1922'de, göçebe hayvancılıkla meşgul olan aşiret şeyhlerine, büyük davaları yargılamak için yetkiler veren "Göçebe Aşiret Şeyhlerinin Yetkileri Yasası" çıkarıldı ve İngiliz yönetimi temyizi değerlendirme hakkını saklı tuttu. 1923 yılında bu yetkileri elde eden şeyhlerin sayısı 300'e ulaşmıştır. 1932'de bütün aşiret reislerini kapsayacak şekilde "Şeyhlerin Yetkileri Kanunu" çıkarıldı ve aynı tarihte Özel Mahkemeler Kanunu çıkarıldı. Bu yargı yetkileri, aşiret reislerine büyük bir nüfuz vererek güçlerini sağlamlaştırdığı gibi bu yetkilerini vergi toplamakta da kullandılar. Böylece aşiret şeyhi idari yetkileriyle beraber, atanan ve işten çıkarılan bir işçi olarak İngiliz idari sisteminin bir parçası haline geldi. Bu liderler merkez müfettişlerinin gözetiminde çalışıyorlardı.¹²³

¹²¹Abdullah Hüsayin, *el-Sudan min el-Tarih el-Kadim Hatta Giyam Rihlatu el-Baas el-Masriye (Sudan, Antik tarihten Mısır misyonuna kadar)*, (السودان من التاريخ القديم حتى قيام رحلة البعث المصري), (Kahire: Hindavi yayın evi, 2012), 2/145-146.

¹²²Harold McMichael, *the Anglo-Egyptian Sudan*, (London: Faber and Faber, 1934), 235.

¹²³El-Gaddal, *Sudan'ın Modern Tarihi*, 348.

Genel olarak, Sudanlı unsurların İngiliz idari aygıtına dâhil edilmesinin, özellikle idarenin giderlerinin azaltılması ve merkezi hükümetin sorumluluğunun azaltılması konusunda hükümete çok yardımcı olduğu söylenebilir. Eğitimli yönetici gerektiren idari sorumluluklar konusunda çoğu deneyimsiz ve yeterince eğitimli olmayan aşiret liderleri bu sistemde tam olarak başarılı olamadı, hatta bazı bölgelerde bu sistem oldukça başarısız oldu.

2.3. İngiliz Sömürgeciliğinin Ortaya Çıkmasından Önce Sudan'ın Ekonomik Durumu

Sudan, Merevi Devleti hâkimiyetinden itibaren ticaret, tarım, sanayi alanındaki ekonomik faaliyetlerinin çeşitliliği ile ünlüdür.¹²⁴ Bu ekonomik faaliyetler arasında çeşitli ürünler de ihraç ediliyordu. Bunlar arasında; köle, deve, fildişi, devekuşu tüyü, altın ve ithal giysiler, madeni aletler, parfümler, baharatlar, boncuklar ve askeri teçhizat gibi ürünler yer almaktadır.¹²⁵

Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa döneminden önce Sudan'da ticari faaliyetler bazı sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Ticari konvoyların sınırlarda yaşadığı güvenlik ve koruma sorunu, konvoylara yapılan baskınlar, konvoylardan güvenli geçiş hakkı verilmesi karşılığında ayni ve nakdi vergi alınması gibi sorunlar bunların arasında sayılabilir. Ayrıca ticari faaliyetlerin yönetim merkezine ya da aşiret reisine bağımlı olarak yürütülmesi gibi sorunlarla da karşı karşıya kalınmıştır.¹²⁶

Mehmet Ali Paşa'nın Sudan'a girip güvenliği sağlamasından sonra, bir plan dâhilinde ülkenin yönetimi için tüm idari, askeri, mali ve ekonomik alanları kapsayan bir yönetim sistemi geliştirilmiştir.¹²⁷ Mehmet Ali Paşa tarımla özel olarak ilgilenmekteydi. Bu çerçevede Sudanlıların tarım ve çiftçilik yöntemi konusunda eğitim görmelerine imkân tanındı. Sudan'a tarım ve sulama işleri için Mısırlı mühendis, uzman ve teknisyenler getirildi. Ayrıca bu dönemde ticaret oldukça canlıydı. Mısır gümüş para biriminin

¹²⁴Nauum Şiger, *Tarihuel-Sudan, (Sudan Tarihi السودان تاريخ)*, (Beyrut: Daru el-Jiil, 1981), 427.

¹²⁵Merzugel Leemari, *el-Wade el-İktisadi fi Sudan fi Zilel-Hukum el-Masrı 1820-1881 (Mısır Yönetimindeki Sudan'daki Ekonomik durum 1881-1820 الوضع الاقتصادي في السودان في ظل الحكم المصري)*, (Cezair: 2017), 69.

¹²⁶Muhamed Said el-Gadda, *el-Siyase el-İktisadiye li Devlet el-Mehdiye 1881-1898 (Mehdist devletin Ekonomi Politikası 1881-1898 السياسة الاقتصادية لدولة المهديّة)*, (Beyrut: Daru el-Jiil, 1992), 18- 21.

¹²⁷Muhammed Ferid, *Tarihuel-Devle Aliye Osmaniye (Osmanlı İmparatorluğu Tarihi تاريخ الدولة العثمانية)*, (Beyrut: Daru el-Nafaes, 1981), 390-391.

yayılmasıyla da Sudan'daki ticari faaliyetler daha düzenli bir şekilde yürütölmeye başlandı.

Diğer taraftan Mehmet Ali Paşa yönetimi suyollarındaki tarım vergisi, hayvancılık ve çobanlara uygulanan baş vergisi, tüccarlara uygulanan gümrük vergisi gibi vergilerle ekonomik faaliyetin tüm alanlarında yeni bir vergi sistemi getirdi.¹²⁸Func Devleti döneminde vergiler halkın gelir durumuna bakılmaksızın, zirai ürün ya da hayvanlar üzerinden alınıyorken, Mehmet Ali Paşa döneminde nakit olarak toplanmaya başlandı.

Ancak zamanla vergiler, halk için oldukça ağır bir yük olmaya başlamış ve halkın bu ağır vergileri ödemek istememesi yüzünden, yöneticilerin vergi tahsil sürecinde halka sert muamele göstermelerine yol açmıştır. Neticede yüksek vergiler ve vergilerin adaletsiz dağılımı nedeniyle halkın Mehmet Ali yönetimine karşı hoşnutsuzluğu giderek artmıştır. Ancak halkın yüksek gelirli tabakası ise bu durumdan fazla etkilenmemiştir. Çünkü yüksek gelirli Sudanlılar, vergi memurlarına rüşvet vererek, verdiği rüşvete göre ya hiç vergi ödemiyorlardı ya da çok cüzi bir miktarda vergi tahsil ediliyordu. Öyle ki Sudanlı bu zengin tabakanın vergi memurlarına verdiği rüşvet miktarı çok yüksek olunca da bu tabakanın mallarının büyük bir kısmı vergiden tamamen muaf tutuluyordu.¹²⁹ Bu durumda ise ağır vergi yükünün tamamını sıradan halk yüklenmiş oluyordu.

Mehmet Ali döneminde, ülkenin gelir kaynakları vergi ve gümrüklere bağılıydı. Çiftçilerden nakdi ve ayni, hayvan sahiplerinden ise nakit vergi tahsil ediliyordu. Köleliğin kaldırıldığı 1870'lere kadar, köle sahibi olanlar kölelerini vergi olarak veriyorlardı. Gümrük gelirleri ise, başlangıçta sadece ithal edilen mallara uygulanırken daha sonra ithal ve ihraç edilen bütün mallara da uygulandığı görölmektedir.

Mehdi Devleti yönetimi döneminde ise, devletin ekonomik gelişimi iki aşamadan geçmekteydi. Bunlardan ilki ekonomik yapısı cihat üzerine kurulu "savaş devleti" aşamasıydı. Bu dönemde "ganimet ekonomisi" hâkimdi. Halife Abdullah Al-Taaishi'nin saltanatı sırasındaki ikinci aşamada ise, ekonomik yapı farklı ölçüde şekillendi. Azalan savaşların ardından yönetici grup ekonomiyi kontrol ederek sistemli hale getirmiştir. Bu çerçevede Mehdi tarafından 1883 yılında Kadir'de ilk kez Beytülmal yani "Devlet

¹²⁸Nesim Magar, *Ehval el-Sudan el- İktisadiye Taht el-İdare el- Masriye 1921-1848 (Sudan'ın Mısır yönetimi altındaki ekonomik koşulları المصرية تحت الإدارة الاقتصادية)*, (yayınlanmamış Doktora Tezi: Kahire üniversitesi, tarih bölümü, 1959), 398-399.

¹²⁹Shibekka, *Yüzyıllar Boyunca Sudan*, 248.

Hazinesi" kurulmuştur. Devlet hazinesinin kurulmasıyla, hırsızlık, zimmete para geçirme gibi usulsüzlükleri önlemek ve hazineyi tek çatı altında tutmak amaçlanmıştı. Ancak, hazineye giriş-çıkışı kaydetmek ve kontrol altına almak için düzenli bir sistemin olmaması hazinenin güvenliği açısından sorun teşkil ediyordu.

Halife Abdullah dönemine gelindiğinde, militarist eğilimler zayıflayarak merkezi bir hükümet kurulmuş, devletteki mali sistem gelişmiş, ülkedeki seçkin sınıfın ihtiyaçlarını karşılamak üzere bazı düzenlemeler yapılmıştır. Halife, hazinenin denetimini kontrol altında tutmak için Beytülmal'in hesap defterlerinin düzenlenmesini ve belirli aralıklarla kendisine sunulmasını ve Beytülmal'den maaş alan herkesin isimlerinin kaydının tutulmasını emretmişti.

Beytülmal, 1885'te Hartum'un İngilizlerin işgaline geçmesinden sonra, başkent Omdurman'da açıldı. Halifenin yönetimi sırasında Omdurman'daki Beytülmal'de kâtip olarak çalışan bir Kıpti olan Yusuf Mihail'in verdiği bilgilere göre Beytülmal; hazinedarlığa ek olarak, satış sekreteri (satın alma müdürü), hazine memuru (finans başkanı), defterdar, hazine emanetçisi, köle satış sorumlusu, Âmin al-Shona (mağazalardan ve mahsullerden sorumlu) ve Beytülmal kayıt memuru olmak üzere yedi birimden oluşmaktaydı. Omdurman'daki Merkez Beytülmal'in taşrada da şubeleri vardı ve şubelerin çalışmaları Halife tarafından denetlenmekteydi. Halife de zaman zaman vergi oranlarını sabitleyip her bölgenin yöneticisini bilgilendirirdi.

Sudan'da Mehmet Ali hâkimiyetinden önce madeni para olmadığı için para sistemi takasa dayalıydı. Takas, basit alımlar için tahıl, giysi, demir ve tuz, daha büyük alımlar da ise altınla yapılıyordu. Mehmet Ali yönetimiyle birlikte, dış ticaret hacminin artmasından sonra, büyük şehirlerde yaygın olarak kullanılan Mısır sterlini ve Avrupa para birimlerinin yanı sıra gümüş ve altın paralar da basılmaya başlamıştı.

Mehdi Devleti hâkimiyeti ile beraber, yerel pazarlardaki satıcılar artık Mehmet Ali'nin belirlediği dövizlerle değil kendi ulusal para birimleriyle işlem yapıyordu. Mehdi'nin Mehmet Ali'ye karşı yaptığı savaşlarda yağmaladığı altınlarla, altının değerinin düşmesine de katkıda bulunmuştur. Mehdi'nin Hartum'u ele geçirmesinden sonra, Ensar tarafından yağmalanan ve Hartum'da depolanan çok miktarda değerli metal, süs eşyası, mücevher, altın, gümüş ve Avrupa paraları birikmiştir. Mehdi bu paraları ekonomiye

dâhil etmek yerine, yeni hükümdar olduğunu ispatlamak amacıyla ulusal parasını basmaya karar verdi.

Mehdi devrinin ana gelir kaynağını silah, cephane, köle, sığır, ticaret, altın ve gümüş külçeler, mücevher ve nakit gibi ganimetler teşkil ediyordu. Mehdi bu ganimetin beşte birini kendine ayırmış, geri kalanını ise resmi gelir olarak hazineye bırakmıştır.

Mehdinin Hartum'u ele geçirmesinden sonra, vergiler hazine için önemli bir kaynak haline gelmiştir. Bu vergiler zekât, ondalık, sadaka ve para cezasını içeriyordu. Mehdi, Eylül 1883'ten itibaren (Heks'in Şekan yenilgisinden sonra) vergileri bir önceki dönem gibi toplamak üzere özel tahsildarlar atadı. Vergilerin çoğu tarımsal ürün ve hayvancılıktan oluşuyordu ve oranı %10 olarak belirlendi. Devlet ayrıca Mehmet Ali yönetiminin Hartum, Halfaya, Berber, Kamlin ve Dongola'da bıraktığı tüm toprakları ganimet olarak yağmaladı. Hırsızlara, alkol ve tütün kullanıcılarına uygulanan para cezaları da hazinenin gelir kaynakları arasındaydı.¹³⁰

Halife döneminde, zekât, ondalık, sadaka ve para cezası gibi vergilerden elde edilen gelirler arttı. Geliri artıran bir başka unsur ülkeye ithal edilen mallar üzerinden alınan %22,5 ve ülkede üretilen mallar üzerinden alınan %12,5 vergi ve gümrük uygulamasıydı.

Halife döneminde hazine, askerlerin maaşları ve nakilleri, ihtiyacı olana zekât verme ve bölgeye ihtiyaç duyduğu malzemeleri sağlama gibi masrafları karşılıyordu. Winget Paşa'nın o dönemle ilgili yayınladığı “*Mahdism and Egyptian Sudan*” (Mehdiye ve Mısır Sudan'ı) isimli kitabında yer alan bilgiye göre Halife, 1889 kışlık yılında Beytülmal'ın bütün kaynaklarını aşiretinin mensuplarına yönlendirmiş, başkent yakınlarındaki adalar ve Nil kıyılarındaki araziler gibi verimli toprakların bir kısmına da el koyarak aşiret mensuplarına tahsis etmişti. Ayrıca merkezi hazinenin gelirleri aşiret mensuplarının ihtiyaçlarına yetmeyeceğinden Cezire bölgesinin mahsulünün yarısı da yine kendilerine verilmiştir. Halife, Cezirada kendilerine tahsis edilen topraklardan ve Habeşistan'a komşu hudut bölgelerinden elde edilen gelirden Prens Othman Adam liderliğindeki yaklaşık 9.000 özel muhafız teğmenlerinin maaşlarına harcanmak üzere özel bir Hazine de tahsis etmiştir.¹³¹

¹³⁰Ismat Hassan Zulfo, *Sheikan: tahlil Askeri liHamlat el -JenralHeks (Chikan: General Hicks Muharebesinin Askeri Bir Analizi* شيكان: تحليل عسكري لمعركة الجنرال هكس), 2. Basım, (Omdurman: Kerari Yayınevi, 1984), 220-225.

¹³¹ El-Gadda], *Mehdist devletin ekonomi politikası*, 176.

2.4. İngiliz Sömürgeciliği Dönemi Sudan’da Ekonomik Durum

2.4.1. Arazi Mülkiyet Sistemi

1898'de Sudan'ın İngilizler tarafından işgal edilmesinden sonra, Sudan'da kapitalist ve modern tarım faaliyetlerinde gelişmeler yaşanmaya başlandı. İngiliz sömürgeciliğinin hedeflerinden birisi de Sudan'ı, Lancashire'daki pamuk fabrikaları için ucuz, sürekli ve kalıcı bir hammadde kaynağına dönüştürerek, tarımsal bir işletme haline getirmektir.

Tarımda emeğin yani nakit ücret karşılığı çalışmanın kökleri, Arap zammı ekiminin yaygınlaşmasına ek olarak pamuk, çivit, şeker kamışı gibi mahsullerin getirilmesine kadar uzanmaktadır. Bunu başarabilmek için ise toprak mülkiyetini düzenlemek ve kölelik sistemini kaldırmak gerekiyordu. İşte İngiliz sömürge yönetiminin karşılaştığı en büyük zorluklardan biri de bu oldu. Köleler, tarım ve hayvancılıkla uğraştıkları için efendilerine ve toprağa bağlıydılar. Sudan'ı işgal etmenin gerekçelerinden biri de köleliğin ortadan kaldırılması ve köle ticaretiyle mücadele etmektir. Nitekim bu mücadele başarılı da olmuş, Kitchener'in güçlerinin 1898'de Sudan'ı işgalinin ardından imzalanan İngiliz-Mısır İkili yönetim Anlaşması “*Anglo-Egyptian Condominium Agreement*” gereğince kölelik sistemi kaldırılmıştı.

1891’de Brüksel Konferansı’nın, kölelik sistemini ve köle ticaretini küresel olarak ortadan kaldıran kararına rağmen, yeni bir kapitalist sömürü biçimi İngiliz sömürgeciliğinin hedeflerinden biriydi. Bu amaca ulaşmak için atılacak adımlardan biri, Nil şeridinde tarımda çalışan binlerce köleyi köle üretim ilişkilerine göre serbest bırakmaktır. Tarım işçileri, hizmet işçileri, sanayi işçileri gibi tarımsal sömürge projelerinde ve altyapıda ücretli iş yoluyla onlardan yararlanmak için bu köleleri özgürleştirmek gerekiyordu. Kitchener’in kuvvetleri Sudan'a girdiğinde kölelerin çoğu tarımda, çobanlıkta ya da ev hizmetçiliğinde çalışıyordu.¹³² Bu nedenle, İngiliz idaresi çeşitli zorluklarla karşı karşıya kaldı ve İngiliz yönetici Winget bu durumu şöyle tanımladı: "Hükümet iki şey arasında seçim yapmak zorundaydı ya egemen köleliğin geçici olarak tanınması ya da ülke ekonomisini baltalayacak olan kölelerin derhal serbest bırakılmasıydı. Çünkü kölelerin serbest bırakılması, çiftliklerin çoğunun terk edilmesine ve Bedevilerin sahip olduğu

*Kakao ve kauçuk gibi bazı ürünlerin yetiştirildiği büyük işletme.

¹³²Muhammed İbrahim Nugud, *İlgat el-Rik fi el-Muctama el-Sudani (Sudan toplumunda kölelik ilişkileri)* العلاقات الرق في المجتمع السوداني), 2. Basım, (Hartum: dar Azzalilnaşr. 2003), 218-222.

birçok sığır sürüsünün kaybedilmesine ve binlerce kölenin ölümüne yol açacaktı. Kölelerin derhal serbest bırakılması, binlerce kadın ve erkeğin ayaklanmalarına ve yeni isyanlara yol açacaktı.¹³³

2.4.1.1. Arazi Mülkiyeti Yönetmeliği

Sudan'da İngiliz sömürge yönetimi başladığında, Mehdi döneminden miras kalan toprak mülkiyeti çeşitleri arazinin özel mülkiyeti, ganimetlere ek olarak, Mehdi tarafından el konulan ve hazineye ilhak edilen Müslüman ve Hristiyanların topraklarını içeren devlet veya Beytülmal mülkiyeti ve arazinin ortak veya kabile mülkiyeti olmak üzere 3 kısıma ayrılmıştı. Bundan dolayı, İngiliz sömürge yönetiminin Sudan'ı işgal ettikten sonra onu büyük bir pamuk çiftliğine dönüştürme hedefine ulaşabilmesi için temel bir sorun olan toprak sorununu çözmesi gerekiyordu. Toprak, Sudan gibi kırsal tarım toplumunda temel geçim kaynağı olarak oldukça önemliydi.

İngiliz yönetimi Mehdi döneminin mülk ve topraklarına el koyarak, toprak sahiplerinin iddialarıyla ilgili kapsamlı bir araştırma başlatmıştır. Bu çerçevede İngiliz hükümeti Sudan'daki büyük tarım projeleri için planlama yaparak su kaynakları, meralar, ormanlar, dağlar, çöl alanları, büyük şehirler ve Nil nehrinin kolları gibi gerekli tüm yerlerle ilgili gerekli bilgiler toplayarak, planlamalar yapmış ve bölgelerin özel haritalarını da çıkarmıştır.¹³⁴ Yapılan çalışmalara ek olarak İngiliz hükümeti, mülkiyeti düzenleyen ve arazi üzerindeki anlaşmazlıkları çözüm getiren yasalar çıkarmıştır. Söz konusu yasal düzenlemeler şu şekildedir:

2.4.1.1.1. 1899 Tarımsal Arazi Hakları Yasası

- Arazilerin beş yıl boyunca sürekli mülkiyeti ve arazi gelirinin elde edilmesi, kişiye mutlak mülkiyet hakkı tanır.
- Mehdi yönetimi döneminde arazisinin mülkiyetini kaybettiğini iddia eden herhangi bir kişi, bu mülkiyet hakkına sahip olduğuna dair yeterli delil sunmalıdır.
- İngiliz yönetimi döneminden itibaren toprağın sürekli işgali, kişiye ilk mülkiyet hakkını verir.

¹³³Muhammed Ömer Bashir, *Muşkilet Cenub el-Sudan (Güney Sudan sorunu مشكلة جنوب السودان)*, çev. Hineri Riyad ve Başkaları, (Beyrut: Daru el-Sagafa, 1970), 58-59.

¹³⁴Zaki el-Biheri, *el-Tatur el-İktisadi ve el-İctimaai fi Sudan 1930-1956 (Sudan'da Ekonomik ve Sosyal Gelişme التطور الاقتصادي والاجتماعي في السودان)*, (Kahire: daru el-Nahda, 1993), 254-255.

- Arazi mülkiyeti konusundaki anlaşmazlıkları çözmek için komiteler kurulmalıdır.¹³⁵

Bu kanun Sudan'daki İngiliz yönetiminin ilk dönemlerinde çıkarılmış,¹³⁶ dâhili ve harici savaşımlardan yeni çıkan toplumun kargaşadan uzak kalmalarına dikkat da edilmiştir. Aynı zamanda yasa İngiliz yönetiminin, halkın topraklarına dönüşü ve topraklarının ekilmesine yeniden başlamasıyla Mehdi yönetimi dönemindeki mülkiyet haklarını da böylece kabul etmiş oluyordu.

2.4.1.1.2. 1903 Arazi Kamulaştırma Yasası

1903 tarihli kamulaştırma yasası, Sudan'daki İngiliz yönetiminin bazı bölgelerde demiryollarını genişletme sürecinde olduğundan dolayı, bu topraklara ihtiyacı duyacağı için çıkarılmıştır.¹³⁷ Bu kanun yönetime, kamu yararına ihtiyaç duyabileceği herhangi bir araziye, sahibi ile anlaştıktan sonra başka bir arazi ile tazmin etmek şartıyla, el koyma hakkı da vermiştir.

2.4.1.1.3. 1905 Arazi Tespit ve Etüt Yasası

Bu yasaya yönetim, özel mülkiyet dışındaki tüm tarım arazilerinin ve ormanlarının gerçek sahibi olmuştur.¹³⁸ Yani bu araziler ve ormanlar devletleştirilmiştir.

2.4.1.1.4. Sudanlıların Topraklarda Tasarrufunu Kısıtlayan 1918 Yasası

Bu düzenlemeye göre üç yılı geçmeyen bir süre içerisinde vasiyet veya kiraya verilmesi halleri dışında, arazinin ait olduğu bölge yöneticisinin onayı olmadıkça herhangi bir arazinin satılması, ipotek edilmesi veya elden çıkarılması uygun değildir. Mahkeme gerekli görürse, arazi satıldığında Vergi Levhasında yazılı olanın bir nüshası alarak kabile şeyhinden veya belediye başkanından arazinin tek maliki olarak adına kayıtlı olduğunu tasdik etmesini isteyebilmekteydi.

¹³⁵El-Gaddal, *Sudan 'in Modern Tarihi*, 254-255.

¹³⁶The Sudan Gazette, No:2, May 27th,1899.

¹³⁷The Sudan Gazette, No: 45, March 1903.

¹³⁸Saeed Muhammed Ahmed el-Mehdi, *Sudan Kanunları 1901-1925* , (Hartum: Hartum üniversitesi yayın evi,1975), 34.

2.4.1.1.5. 1919 Cezire Arazi Yasası

1919 Cezire Arazi Yasası ile İngiliz yönetimi hem ada proje alanına ait herhangi bir araziye el koyabilme hem de proje üzerindeki çalışmalarını tamamlama ve arazinin mülkiyetini başka bir alana devretme hakkını da elde etmiş oldu.¹³⁹

2.4.1.1.6. 1925 Arazi İskân ve Tescil Yasası

1925 Arazi İskân ve Tescil Yasası, İngiliz yönetimi tarafından arazi ile ilgili olarak çıkarılan en önemli yasalardan biri olarak kabul edilir. Bu yasa, arazi sahibinin mevcudiyetini ve mülkiyetini kanıtlayan belgeyi garanti ederek, arazi yerleşimi ve tescili için temel kuralları belirler. Kanun aşağıda yer alan şu hususlar üzerinde durmaktadır:

- İşgal edilmemiş topraklar devlet malı olarak kabul edilir.
- Düzenli olarak ekilmeyen topraklar söz konusu olduğunda, herhangi bir kişi tarafından belirli bir süre için ekilmesi, ona mutlak olarak sahip olma hakkını vermez.
- Arazilerin elden çıkarılması, hükümet tarafından onaylanan belgelerle olacaktır.
- Tekel sistemi, "Tekel arazi sahibinin, kira sözleşmesinde belirtilen tekel süresi boyunca o araziyi kullanabileceği, tekel süresi boyunca tüm zımnî ve açık anlaşmalara ve arazi ile ilgili yükümlülöklere tabi olduğu" şartıyla kabul edilir.¹⁴⁰

2.4.1.1.7. 1930 Arazi Mülkiyeti Yasası

1930'da kamulaştırma yoluyla Genel Vali'ye, kamu kullanımı için herhangi bir yer edinme yetkisi veren Arazi Mülkiyeti Yasası çıkarıldı. Arazi satışını kısıtlayan kanunların çıkarılmasının amacı, yabancılara ve Mısırlılara arazi devrinin önlenmesiydi. Bu kanunların çıkarılmasına rağmen, Sudan'ın her yerinde arazilerin kadastro ve yerleşim süreci henüz tamamlanamamıştır.

1923'ten beri sömürgecilik, kabile reisleri tarafından yönetilen tekelleştirilmiş toprak sistemini getirdi. Kabile reisi, toprakların yönetiminden sorumlu olarak idari ve mali yetkilere sahipti. Ayrıca bu dönemde, sahibine araziye elden çıkarma hakkı veren özel mülkiyet hakkı de gelişti. Özel mülkiyet 1925 tarihli Tapu ve Tescil Yasası'nda, tarafların

¹³⁹Abdulhamid Guneydi, *el-Siyase el- İstimariye el-Biritaniye fi Sudan 1821-1956(Sudan'daki İngiliz Sömürge Politikası)* (السياسة الاستعمارية البريطانية في السودان), (yayınlanmamış Doktora Tezi: Cezayir üniversitesi, Sosyal bilimler enstitüsü, tarih bölümü, 2016), 334.

¹⁴⁰Guneydi, *Sudan'daki İngiliz Sömürge Politikası*, 334.

fiilleri veya mahkeme kararı ile bir kişiden diğerine ipotek edilen miras yoluyla veya başka bir yasal yöntemle devredilmesi ve arazinin elden çıkarılması olarak tanımlandı.¹⁴¹

Genel olarak, tapu sicil sistemi İngiliz yönetiminin en önemli başarılı uygulamalarından biridir ve devlet, kayıtlı mülkiyeti olmayan tüm tarım ve konut arazilerinin sahibi olarak toprak mülkiyeti sistemini hukuka ve bilime uygun hale getirmiştir. Bu politika ile Sudan'da feodalizmin kurulması da engellenmiş oldu.¹⁴²

1930 tarihli Arazi Mülkiyeti Kanunu'nun çıkarılmasıyla birlikte, sömürge yönetimi arazi mülkiyeti üzerindeki kontrolünü tamamlamış ve atmış olduğu tüm adımları yasallaştırmıştır. Böylece İngiliz sömürge yönetimi Sudan'ı işgalinin hedeflerinden biri olan pamuk ekim alanlarına sadece fiilen sahip olmakla kalmamış, arazi mülkiyetini kendi lehine olacak şekilde yasal güvence altına da almıştır.¹⁴³

2.4.2. Ulaşım Sistemi

İngiliz hükümeti için Sudan'da modern ulaşımın gelişimi öncelikle askerî açıdan önem taşıyordu. Askerlerin hızlı ve etkili bir şekilde hareket etmesini sağlayan modern ulaşım araçlarının kullanılması İngiltere'nin Sudan gibi geniş bir ülkeyi yönetmesine ve güvenlik kontrolünü sağlamasına yardımcı olacaktı. Nitekim ulaştırma yöntemlerinde köklü bir değişiklik yapılmadan Sudan'ın kaynaklarını ihraç etmek ve nakit ürünlerini transfer etmek mümkün olamazdı.

İngiliz rejiminde sermayenin hareketi, yatırım ürünlerinin transferi, hammaddelerin ihracı, tüketim mallarının ithalatı ve ticari faaliyet hareketinin genişlemesi modern ulaşımına bağlıdır ve tüm bu faaliyetler için develer, eşekler ve yelkenli tekneler gibi geleneksel araçlara güvenmesi söz konusu olamazdı.

Konuyla ilgili Cromer, 1900'den beri ulaşım ve sulamanın geliştirilmesi için sermayeye acil ihtiyaç duyulduğunu, sulama ve pamuk ekimi gibi birçok alanda üretimin gelişmesinin ulaşımına bağlı olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca Sir Wingetda yıllık raporunda, ulaşımın önemini vurgulamıştı.

¹⁴¹El-Mehdi, *Sudan Kanunları 1901-1925*, 449-520.

¹⁴²El-Gaddal, *Sudan'ın Modern Tarihi*, 256.

¹⁴³The Sudan Gazette, No: 408, 15 January 1923.

2.4.2.1. Demiryolları

Mehmet Ali Paşa, Sudan'ı ele geçirmesiyle beraber ulaşımın önemini fark etmiş ve bazı modern yöntemler geliştirmeye çalışmış, ancak Mısır'ın mali imkânları, etkili değişimlerin yapılmasını engellemiştir. İngiliz yönetiminin sermayesi ve teknik imkânlarıyla beraber İngiltere Sudan'da ulaşımı geliştirmek için demiryolları, Nil buharlı gemileri, limanlar, kara yolları, mekanik ulaşım, telekomünikasyon ve sivil havacılık gibi birçok alanda geliştirmiştir.¹⁴⁴

Demiryolu Sudan gibi geniş bir coğrafyaya sahip bir ülke için en etkili ulaşım aracı olmuştur. İngilizler, Mehdi yönetimine yönelik işgal hareketlerini kolaylaştırmak amacıyla demiryolunun yapımına 1897 yılında başlanmış, işgal sona erdikten sonra da aynı hattı geliştirerek kullanmaya devam etmişti.

Demiryolu, Nil boyunca güneye doğru uzanıyordu, ardından rotası Halfa Vadisi'nden Al-Atmor çölü boyunca Abu Hamad'a kadar devam etmiştir. Temmuz 1898'de Atbara Nehri'nin Nil Nehri ile birleştiği noktaya ulaşmış, Atbara Köprüsü'nün yapımından önce hat, işgal ordusunun güzergâhına ayak uydurabilmek için Atbara Nehri'nin güneyinden Shendi'ye kadar uzanmış ve 1899'da bölgeye ulaşmıştır. Aralık 1899'da Bahri'deki Halfaya şehrine ulaşan hat Sudan'ı ihracat ve ithalatında Mısır'a bağımlı hale getirdiği için İngiliz yönetimi için yeterli görülmemiştir.

İngiliz sömürge yönetimi demiryolu ağını geliştirmeye yönelik faaliyetlerine devam ederken bir yandan da limanlarla da ilgilendi. Bu çerçevede, suyunun sık olması ve büyük gemilerin geçmesini engelleyen mercan kayalarının varlığı, içme suyu sorunu, limanın geceleri kullanılmadığı, gelecekte gelişme olasılığının olmaması gibi nedenlerden dolayı Sevakin limanının değiştirilmesi gündeme gelmişti. Yeni limanın yeri olarak Sevakin'in 30 mil kuzeyinde Şeyh Bargut adlı bir yer seçildi. Burası, limanın derinliğinden, içme suyunun mevcudiyetinden ve gelecekteki gelişme imkânları açısından yeterli alanlara sahip oluşu nedeniyle modern bir limanın tüm olanaklarına sahipti. Bu liman, 1909'da Hidiv İsmail tarafından resmen açılmış, Port Sudan olarak adlandırılmış ve daha sonra demiryolu da bu önemli merkeze bağlanmıştır.

¹⁴⁴Mahmoud S.O. Salih and Peter Woodward, *The British Document on The Sudan*, Volume 2 (Khartoum: Abdul Karim Marghani Publishing Center, 2002), 99.

Demiryolunun Sudan'ın geniş bölgelerine kadar uzanması işçi ve tarımsal ürünlerin bu geniş coğrafyanın her yerine taşınmasını kolaylaştırdı. Demiryolunun gelişmesi için yapılan çalışmalar hızla devam ederek, 1909'da Hartum şehrini Kuzey Hartum'a bağlamak için Mavi Nil Köprüsü inşa edildikten sonra, bu hat 1910'da Hartum'a kadar uzatılmıştır. Hat aynı yıl Hartum'dan WadMadani'ye, oradan Sennar'a ve ardından Kosti'ye kadar götürülmüştür. Bunlara ek olarak Beyaz Nil üzerinde Kosti Köprüsü de inşa edildikten sonra Kosti, Sudan'da demiryolu yapımıyla gelişen Atbara, Port Sudan ve Hartum'dan sonra dördüncü önemli bir şehir oldu.

1911'de demiryolu, batıdaki tarım ve hayvancılık üretim alanlarını dış pazarlara bağlayarak El-Obeid şehrine ulaştı. Demiryolu ağının gelişmesinde son aşama, doğu Sudan'daki üretim alanlarını Port Sudan limanına bağlayacak olan hattın genişletilmesiydi. 1924 yılında hat Kassala'dan Gedaref'e kadar uzandı. Aynı yıl Gedaref, Sennar ile bağlandı ve Sudan'daki demiryollarının uzunluğu 2050 mil'e ulaştı böylece Kordofan, Gezira, Gedaref ve Gash bölgeleri Port Sudan ve Mısır limanına bağlanmış oldu. Sudan Demiryolunun Sonuçları aşağıdaki gibidir:

- Genel olarak, demiryolları Sudan'daki ekonomik ve sosyal hayatı gelişmişlik anlamında derinden etkilemiştir. Böylece Sudan ticareti dış piyasaya bağlanmış, nakit mahsuller ve canlı hayvanlar dış pazarlara yönlendirilirken, ithalatta aynı oranda gelişme göstermiştir.
- Demiryolu, askerleri çeşitli bölgelere hızla sevk ettiğinden, yönetim için güvenlik ve istikrarın bileşenlerinden biri haline gelmiştir.
- Demiryolları ayrıca Sudan'ın merkezinden bir diğer bölgesine hareketi kolaylaştırmış ve ulaşımın kolaylaşması fikir hareketlerinin yayılması, eğitim fırsatlarının artması ve ulusal uyumun gelişmesine yardımcı olmuştur.¹⁴⁵
- Atbara, Port Sudan, Hartum Kuzey, Kosti ve Sennar gibi demiryollarına bağlı yeni şehirler kurulmuştur. Hartum Al-Abyad, Kassala, Al-Qadarif ve WadMadani gibi diğer şehirler de hattın uzatılmasından dolayı gelişme gösteren şehirler arasında yerlerini almışlardır.
- Ayrıca demiryolu, ticari orta sınıfı, yalnızca perakende ticareti değil, sosyal ve politik faaliyetleri de kontrol eden bir nüfuzlu bir konuma getirmeye yardımcı olmuştur.

¹⁴⁵ Salih ve Woodward, *The British Document on The Sudan*, 99.

- Ayrıca, merkezi tren istasyonlarının çevresinde modern bir işçi sınıfı ortaya çıkmış ve bu sınıf, kabileye veya bölgeye ait değil, tek üretim ve tek yönetici altında çalışmaya bağlı hale gelmiştir.
- Demiryolunun insanların yaşamları üzerindeki etkilerinin hissedildiği belki de en önemli göstergelerden biri, modern edebiyat ve müzik gibi alanlarda işlenmesidir.

2.4.2.2. Nil Nehri Taşımacılığı

Nil nehri taşımacılığı 1845'te Hıdiv İsmail'in zamanından bu yana, askerleri ve onların ihtiyaçlarını taşımak ve Nil'in topraklarında yer alan kısımlarını yönetmek ve denetimi altında tutmak için kullanılmıştır.¹⁴⁶

Mehdi yönetimi döneminde Sudan halkı tekne ve liman bilgisine sahipti. Hartum'daki Beyaz Nil'in Mavi Nil ile birleştiği yerde bulunan el-Mogran bölgesinde tekneler üretilirdi. Mor El-Cazira limanının yanındaki malları taşımak için EbuRouf limanı kullanılırdı. Daha sonra nehir kereste filosundan ithalatından pay alarak, yerel ürünlerin alışverişi için bir merkez haline geldi.¹⁴⁷

Lord Kitchener Sudan'a geldiğinde, Mısır'daki Asvan'a ve El-Souki şehirlerinden Rousseres şehrine giden Nil nehri trafiğini geliştirmek istedi, ancak bu girişim pek işe yaramadı. 1935'te gemiler 13.000 yolcu taşıırken, 1938 senesinde Nil gemileri tarafından taşınan yolcu sayısı 28.000'e ulaştı. Nehir trafiğini takip etmek için önemli bir iş merkezi haline gelen Hartum Bahri bölgesinde gemilerle ilgili bir bölüm kuruldu. Bu bölüm daha sonra demiryolu hizmetine dâhil edildi.¹⁴⁸

2.4.2.3. Karayolları

Sudan'daki karayollarıyla ilgili olarak, çok fazla bir gelişme olmadı. Bundan dolayı karayolu güzergâhlarındaki gelişme çok sınırlı kaldı. Yağışlı mevsimlerde birçok yol kullanılmaz hale geldiğinden, bu yolları kurak mevsimlerde kullanmak üzere bazı düzenlemeler yapıldı. Karayollarında araçların kullanımı da sınırlı ve oldukça yavaştı. 1908'de araçlar bir saatte sadece 12 mil hızla seyahat edebiliyorlardı. 1910 yılında, ise karayolları malların kamyonlarla taşınmasında kullanılmaya başlandı. Kamyon, Hartum

¹⁴⁶Robin Finland, *Hurub el-Mehdiye*, çev: Abdulkadir Abdurahman, (Abu Dabi: el-wihda yayın evi, 1995), 112.

¹⁴⁷Abdulrahman Saeed Maruf, *Tarih el-Nakl el-Nehri fi Sudan(Sudan'da nehir taşımacılığının tarihi تاريخ النقل النهري في السودان)*, (Hartum: 2007), 55.

¹⁴⁸El -Gaddal, *Sudan 'ın Modern Tarihi*, 365.

ile Kasala arasındaki mesafeyi altı buçuk günde kat ediyordu. 1930'a gelindiğinde ise kamyon kullanımı, 1933'te 12.000, 1936'da 16.000'e yükseldi. En önemli yollar batıdaki El-Ubeyd şehrinden, El-Rahad şehrine oradan da El-Fashir şehrine, El-Ubeyd şehrinden Dovem şehrine ve Kasala'dan başkent Hartum'a ilerledi.

Demiryollarının bıraktığı boşluğu doldurulması bakımından kara yolları büyük bir rol oynadığı söylenilebilir. Başlangıçta sınırlı kullanımı olan karayolları zamanla uzak bölgeleri birbirine bağlaması ve malların dağıtılmasına yardımcı olması gibi olumlu etkilerinden dolayı kara yolları tren istasyonlarına bağlandı. Tüm bu gelişme ve değişimlerin neticesinde kara yolları, ticari faaliyetlerin genişlemesine, sermaye ve insan gücü hareketine yol açmıştır.

2.4.2.4. Telgraf

Sudan'da modern iletişim araçları, 1859 yılında Sudan'ın doğu sınırındaki Kızıldeniz ile Sevakkin'den başlatılan telgraf hatlarının inşasıyla başladı. Sevakkin şehri bir liman şehri olarak ticari öneme sahipti. Sevakkin'in bu öneminden dolayı İngiltere, Sudan'ı Kuzey ve Doğu Afrika'daki sömürgelerine bağlayarak Hindistan'da son bulan bir hat kurdu. Bu hat, İngiltere'den Cebelitarık, Kuzey Afrika, İskenderiye, Süveyş Kanalı, Sevakkin ve Hindistan'a ardından 1866'da İstanbul'dan geçti. Daha sonra Mısır'ı Sudan'a bağlayan bir telgraf hattı Halfa Vadisi'nden geçerek 1870 yılında deniz yoluyla Hartum'a ulaştı. 1871'de Mavi Nil üzerinden bir bağlantı ile Hartum'a ulaşan telgraf hattı son olarak doğudaki Sevakkin şehrinden Kasala'ya kadar uzanmıştır. Böylece telgraf hatları 1873 yılında İsmail Paşa döneminde doğu ve batıya doğru genişlemeye başlamıştır. 1873'te, telgraf hatları Kordofan bölgesinde yer alan El-Ubeyd Şehri'ne 1874'te Foca Şehri'ne 1875'te ise Darfur bölgesine ulaşmıştır. Daha sonra Sevakkin Kasala-Berberi hattı uzatılmış ve bu hatlar sayesinde iletişim çok kolaylaşmıştır. Böylece Sudan'daki Osmanlı egemenliğinin sonlarına doğru Sudan'da telgraf hatlarının uzunluğu 3.000 mili aşmıştı. 1885'te Hartum kuşatması ve Mehdi devriminin ardından savaş stratejisi olarak telgraf hatları muhalif kuvvetlerin yurt dışı bağlantısını engellemek üzere kesilmiştir. Mısır-İngiliz yönetimi dönemine gelindiğinde telgraf hatları restore edildi. İngiliz yönetimi, 1896'da yeni bir telgraf hattı daha kurdu. Bu telgraf ağı Berberi'yi Toker üzerinden Sevakkin ve Kasala Şehri'ne bağlandı.¹⁴⁹ Bu telgraf hattı Hartum'dan Vadmadeni Şehri'ne

¹⁴⁹ Salih ve Woodward, *The British Document on The Sudan*, 95.

ardından Sinar ve Ruseris Şehri'ne oradan da Cezira'ya kadar uzanıyordu. 1914'te başkentte ilk kez telsiz telgraf ve telefon kullanılmaya başlandı. 1937'de Hartum'da 2.000 telefon kullanılırken, bu sayı II. Dünya Savaşı'nın başlangıcına doğru artarak yayılmaya devam etmiştir.¹⁵⁰

2.4.2.5. Modern Posta

Sudan, modern posta hizmetleriyle İngiliz yönetiminde tanışmıştır. Postaneler öncelikle büyük şehirlerde kurulmuş ve zamanla küçük kasabalara da yayılmıştır. 1930'lara gelindiğinde posta sistemi dış dünyadaki değişmelerle birlikte gelişmeye başladı. Avrupa ile haftada iki kez düzenli posta hizmetleri yürütülüyordu. 1935'te Afrika ile haftada iki kez hava postası sistemi faaliyete başladı ve 1937'de bu sayı üçe yükseldi. Posta Servisi tarafından dağıtılan posta mesajları 21 milyon mektuba ulaştı. Modern posta hizmetlerindeki bu gelişmelere paralel olarak Posta Servisi ve Telgraf Servisi tek bir birim altında birleştirildi. Bununla birlikte demiryolları ve nehir taşımacılığı posta mesajlarının dağıtımında önemli bir rol oynamıştır.

2.4.2.6. Hava Taşımacılığı

Sivil havacılık, II. Dünya Savaşı'ndan önce Sudan'a gelmiştir. 1935'te Kahire ile Cape Town'dan Hartum'a iki kez uçuş gerçekleştiriliyordu. Yine aynı tarihte Roma'dan Doğu Afrika'ya, NATO, Hartum ve Kasala'ya seferler düzenleniyordu. 1936'da uçakların transit geçiş ve iniş sertifikasyonunun yapıldığı, teknik hizmetlerin yönetildiği Sivil Havacılık Kurumu kuruldu. 1956'da Sudan'ın bağımsızlığına kadar Hava taşımacılığı İngiliz şirketleri tarafından yönetilmeye devam etmiştir.¹⁵¹

2.4.3. Sulama Sistemi

Sulama sistemi, büyük sermaye ve ileri mühendislik bilgisi gerektiriyordu. Bu nedenle Sudan sulama sisteminde tam bir hâkimiyet kuramamıştır. Nil nehri sulama sistemi, Mısır hükümetinin İngiliz yönetimiyle olan ilişkisiyle bağlantılıydı. Mısır hükümeti, konuyla ilgili Sudan'ın söz hakkı olmaması ve Mısır'ın Nil nehri üzerindeki kontrolünün mutlak olması gerektiğine inanıyordu.¹⁵² Bölgenin genel valisi Lord Cromer, 1903'te yazdığı bir

¹⁵⁰The Sudan Gazette, No: 409, 29 January 1923.

¹⁵¹ Salih and Woodward, *The British Document on The Sudan*, 98.

¹⁵² Roger Dean, *Rethinking the Civil War in Sudan*, (Civil Wars, Vo13. No1, Spring 2000), 71-91.

yazıda Nil'in sularında Mısır'ın önceliğini vurgulamıştır. Cromer yazısında Sudan'ın sadece 15 Temmuz'dan Ekim'e kadar, yani sel döneminde sulama yapmasına izin verilmesi gerektiğini dile getirdi. Bununla birlikte yaz döneminde sulama hakkı Mısır'a ait olmalıydı. Çünkü bu dönemde su Mısır'ın ihtiyaçları karşılamaya yetmiyordu. 1904 yılına kadar, Mısır Kamu Çalışma Bakanlığı'nın izni olmadan Sudan'da Nil üzerinde hiçbir su pompasının inşa edilmesine izin verilmemiştir. Daha sonra Sudan'da 10.000 feddanlık¹⁵³ (4047 metrekarelik bir arazi ölçüsü) bir alanda sulu tarım yapılmasına izin verilmiştir. Sonuç olarak Sudan'da Mısır'ın su ihtiyacının karşılanmasına öncelik verilerek sulama projelerinin yönetildiği görülmektedir.¹⁵⁴

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Cezira projesi üzerinde çalışmalar başladığında Nil suları Mısır ve Sudan arasında sorun haline gelmiştir. Mısır'daki ikinci İngiliz delegesi Lord Edmund Allenby, Cezira projesinde Nil sularını bölmek için bir anlaşmaya varılana kadar 300.000 feddanlık bir alanın Nil sularıyla sulanması gerektiğine karar vermiştir. Ayrıca Allenby, İngiltere ve Mısır'ın onayıyla tarafsız bir uluslararası komite kurulmasını önerdi. Komite, Sudan'daki Senar rezervuarının tamamlanmasından sonra ekilecek arazi alanını belirlemek ve fazla suyu iki ülke arasında dağıtmakla görevliydi. Komite Sudan'da ileride yapılacak projelerin yöntemi üzerine karar almış ve bu çerçevede Sudan'ın 300 bin dönümlük alanının sulamasına izin verilmiştir. 1925 yılında Hollanda'nın başkanlığında, İngiliz ve Mısır üyeleriyle bir araya gelen komite, yapılan çalışmalar sonucunda 1929 Nil Su Anlaşması'nı imzaladı. Nil Su Anlaşması, Sudan Hükümeti'nin herhangi bir tarımsal proje kurmasına izin verilmeyeceği şartını koşuyordu. Böylece Sudan'ın kullanabileceği su miktarını azaltılarak Mısır'ın lehine karar alınmış oldu. Ayrıca Mısır hükümeti, Sudan'daki yerel makamlarla istişare ederek, Sudan'da kendisini ilgilendiren herhangi bir proje oluşturabilirdi. Mısır aynı zamanda bu projelerden idari ve teknik olarak sorumlu olacaktı. Bu anlaşmaya göre Mısır, Nil sularından en büyük payı alarak Cebel Evliya rezervuarını kurmuştur.¹⁵⁵

Nil suları sorunu 1929 anlaşmasıyla çözülmesinden önce, Sudan'daki İngiliz yönetimi sulama projeleri üzerine araştırmalar yürüttü. Bu çerçevede Cezira, El-Haj Abdullah ve Vad El-Nur bölgelerinde su pompalarıyla bazı deneyler yapmıştır. Örneğin, 1919'da

¹⁵³Feddan, Mısır, Sudan, Suriye ve Umman'da kullanılan bir alan birimidir. Klasik Arapça'da kelime 'öküz boyunduruğu' anlamına gelir ve belirli bir zamanda öküzlerin sürebileceği toprak alanını ifade eder.

¹⁵⁴El-Gaddal, *Sudan'ın Modern Tarihi*, 360-367.

¹⁵⁵ Salih and Woodward, *The British Document on The Sudan*, Volume 2, 92.

Birinci Dünya Savaşı sırasında durdurulan Senar rezervuarının inşaatına da başlanmış ve çalışma 1925 yılında tamamlanmıştır. Yürütülen araştırmalar kapsamında depolama kapasitesi 871 milyon metreküpe ulaşmıştır. Bu rezervuar doğudan batıya uzanan 70 mil uzunluğundaki ana kanalı besliyordu. Su, vinçlere ihtiyaç duymadan yerçekimi kuvvetiyle akıyordu. Akan su bu kanaldan orta kanallar, sonra 558 mil uzunluğundaki daha küçük kanallara ve ardından 3.000 mil uzunluğunda bir akarsu ağı oluşturuyordu. Senar rezervuarının yapımı ile kanal ve akarsuların inşası sulama alanında önemli bir gelişmedir. Bu sayede Cezira projesinin kurulması mümkün olmuştur.

İngiliz yönetimi ayrıca Mavi ve Beyaz Nil'de bir pompalı sulama sistemi de başlatmıştır. Yönetim ayrıca yönetimle ekonomik bağları olan bazı Sudanlı grupların pompa sahibi olmaları için finansal imkânlarda sağlamıştır. Hükümetin pompalarla sulanan 17 projesi olduğundan, pompalı sulama sadece özel projelerle sınırlı değildi. 1904 yılında dörde ulaşan pompa sayısı, 1939'da 244'e, 1950'de 723'e, 1955'te ise 1909'a kadar çıkmıştır. Bu gelişmeleri takiben 1939'da Nil Pompaları Kontrol Kurulu'nun oluşturulduğu “Nil Pompaları Kontrol Yasası” yürürlüğe girmiş ve pompalı sulama, Sudan kapitalizminin çekirdeğini oluşturmuştur.

İngiliz yönetiminin sulama sistemlerinde yürüttüğü faaliyetlerden biri de Osmanlı döneminden kalan taşkın sulama sistemini geliştirmektir. Bu çerçevede ilk girişim takma sulama sistemi oldu. Bu sistem Sudan'ın doğusunda Etiyopya yaylalarından gelen mevsimlik iki nehir olan Gaş ve Tokar nehirlerinde bulunuyordu. Ancak İngilizlerin Gaş Nehri üzerinde bir baraj inşa etme girişimleri, şiddetli su akışı nedeniyle başarısız olmuştur.

2.4.4. Ziraat Sistemi

İngiliz egemenliğinin başlangıcına kadar Sudan'da tarımsal sulama, yağmur ve su kanalları ve ilkel üretim araçlarıyla gerçekleştiriliyordu. İngilizler, Sudan'ın kontrolünü ele geçirdiğinde, tarımla ilgili belirli hedefleri vardı. İlk hedefi, ihracat ve ithalat faaliyetlerini genişletmek için bazı nakit mahsuller geliştirmektir. Böylece İngilizler toprak mülkiyeti sisteminin kontrolünü ele geçirmiş olacaktı. Ayrıca ticari ve tarımsal faaliyetleri kontrol etmek amacıyla bir de vergi sistemi kurdular. Tarım ürünlerinin ekonomik fazlalığından yararlanmak üzere bu ürünlerin pazarlanmasını kontrol ettiler.

Bununla birlikte piyasaları düzenlemek ve alım satım hareketlerini takip etmekle ilgilenen pazarlama konseyleri kurdular.

İngilizlerin ikinci hedefi ise sulama, tarım makineleri, zirai ilaçlar ve toprak gübreleri gibi modern yöntemleri tanıtarak üretimi geliştirmektir. Buna ek olarak, İngilizler gelişmiş ulaşım araçları ve modern bir idari sistem getirmişlerdir. Tarımsal üretimin geliştirilmesi ihracat amaçlı olsa da rejimin zayıflamasına neden olan kıtlığı önlemek amacı da taşıyordu. İngiliz yönetimi 1900'de ve 1913'te ciddi bir kıtlık ile karşı karşıya kaldı. Yönetiminin sağladığı güvenlik ve istikrar neticesinde halk, Mehdi döneminde terk ettiği tarımsal faaliyetlere devam etti. Sonuç olarak, ekili arazinin alanı 1904'te yarım milyon dönümden, 1913'te iki milyon dönüme yükselmiştir.¹⁵⁶

2.4.4.1. Arap Zamkı¹⁵⁷

Sudan, dünyanın en büyük Arap sakızı üreten ülkelerinden biridir. Arap zamkı üretiminin çoğunun, batı ve orta Sudan'daki geleneksel yağmurla beslenen tarım alanlarında yetişen Akasya ağacından olduğu bilinmektedir. Arap zamkı, pamuk ve susamla birlikte Sudan'ın en önemli ihracat ürünlerinden biridir.¹⁵⁸

Arap zamkı, kurak ve yarı kurak bölgelerdeki çok sayıda küçük çiftçi için temel gelir kaynağıdır. Bununla birlikte tarımsal üretim, iklim değişikliği, sosyal ve ekonomik dönüşümler gibi birçok riskle de karşı karşıyadır. Arap zamkı, ilaç endüstrisinde ve mürekkep, boya, cam gibi bir dizi başka kullanımlara ek olarak birçok gıda ürününde gıda katkı maddesi olarak da kullanılmaktadır.¹⁵⁹

İşgalin ilk yıllarından itibaren İngiliz idaresi zamk üreten ormanlarla ilgilenmişlerdir. 1895'te 160 ton olan Zamak hasadı 1899'da 1890 tona çıkmıştır, 1901'de 765 tona, ertesi yıl ise 10.000'e ulaşmıştır. 1920'lere gelindiğinde zamk üretimi iki katına çıkarak 20.000 tona ulaşmıştır.

¹⁵⁶El-Gaddal, *Sudan'ın Modern Tarihi*,369.

¹⁵⁷ Arap zamkı, akasya ağacının özsuyundan oluşur. Arap zamkı, geleneksel taş baskıda önemli bir bileşendir ve baskıda, boya üretiminde, tutkalda, kozmetikte ve mürekkeplerde ve tekstil endüstrilerinde viskozite kontrolü dâhil olmak üzere çeşitli endüstriyel uygulamalarda kullanılır.

¹⁵⁸Uluslararası Banka, *Sudan'da Arap zamkı pazarlama ve ihracat politikalarına ilişkin bir not*, (Hartum: Mart 2017).

¹⁵⁹Muhammed Muhtar Bilal, *Arap Zamkının Çevresel, Ekonomik ve Sosyal Etkileri*, (Hartum: Stratejik ve Güvenlik Çalışmaları Yüksek Akademisi, 2017).

Arap zambk mahsulü, pamuk üretimi başlayana kadar Sudan'ın en önemli ihracatlarından biri olmuştur. Nitekim 1926-1929 döneminde zambk ihracatı 20.000 ton olarak gerçekleşmiştir. Bu oran dünyadaki Arap zambk miktarının %79'unu oluşturmaktadır. Daha sonra, 1949-1953 döneminde zambk mahsulü üretim artışı 38.000 tona ulaşmıştır. Bunun üzerine İngiliz yönetimi, El-Dovem şehrinde zambk toplama merkezleri kurmuş ve daha sonra bu merkezleri Omdurman şehrinde de açmıştır. Bunlara ek olarak demiryolu hattının batı Sudan bölgelerine genişletilmesinden sonra, 1912 yılında El-Ubeyd şehrinde de Arap zambk pazarı kurulmuştur.¹⁶⁰

2.4.4.2. Pamuk

Sudan'da pamuk, en önemli lif ürünlerinden biridir ve tarım ekonomisinin temel ürünüdür. Üretim özellikleri açısından bakıldığında pamuk üretimi düşük maliyetlidir ayrıca lifleri diğer doğal veya sentetik liflerin hiçbirinde bulunmayan özelliklere sahiptir. Pamuk, her türlü hava koşuluna uyum sağlarken, farklı kalite seviyelerinde kumaşlar üreten iplik ve dokuma sanayi başta olmak üzere, çok sayıda sanayi dalında kullanılır.

Sudan'da pamuk ekimi Osmanlı döneminden itibaren ticari amaçla başlamıştır. 1862'de Gash Nehri deltasında pamuk üretilmiştir, ardından Cezira projesinin kurulmasıyla pamuk ekimi yaygınlaşmıştır. Bu proje çerçevesinde hem mavi Nil'e hem de El-Ubeyd ve El-Managil projelerindeki sulama tesisleriyle pamuk ekilen alanlar genişlemiştir. Pamuk ekimi İngiliz sömürge döneminde Yeni Halfa, El-Rahad ve El-Suki'ye kadar yayılmıştır. 1860'lı yıllarda uluslararası pamuk fiyatlarındaki artış, Sudan'daki pamuk alanının genişlemesinde önemli bir etkiye sahipti. İngiliz iplik ve dokuma şirketlerinin ihtiyaçlarını karşılamak için pamuk ekimine olan ilgisi Sudan'daki tarım politikasının da dayandığı temel geçim ürünü olarak kabul ediliyordu. İngiliz dokuma ve iplik şirketlerinin Sudan pamuğuna olan ilgisi, Osmanlı egemenliği dönemine kadar uzanmaktadır. Bu durum, Sudan'ın pamuk alanındaki tarımsal potansiyelinin o zamandan beri keşfedildiği anlamına gelmektedir. Bundan dolayı İngiliz yönetimi de kapitalist bir sistem üzerinde pamuk ekimi için gerekli alt yapıyı hazırlayarak, sahip olduğu sermaye ile Cezira projesi için gerekli altyapıyı hazırlama imkânı bulmuştur.¹⁶¹

¹⁶⁰El-Gaddal, *Sudan'ın Modern Tarihi*,369.

¹⁶¹Yosief Nahas, *Zikrayat el-Sudan (Sudan Hatıralar زكريات السودان)*, (Kahire: el-Matbaa el-Asriye,1955), 11-25.

2.4.4.3. Cezire Projesi

Sudan'da pamuk yetiştirme projelerinin oluşturulması uzun süren bilimsel araştırmalara dayanıyordu. Daha önce pamuk ekimi için en uygun alanları ve en iyi pamuk çeşitlerini bulmak için farklı alanlarda bazı araştırmalar yapılmıştır. Araştırmaları yürütmek üzere 1900 yılında Şendi'de ve hemen ardından 1904'te Şambat'da iki Deney Merkezi kurulmuştur. Cezire bölgesi üzerine yoğunlaşan çalışmalardan sonra araştırma istasyonu WadMadani'ye taşınmıştır.¹⁶²

Böylece 1910 yılında Tiba bölgesindeki Al-jazira topraklarında pamuk ekimi denemeleri başladı. Nil nehrinin suyunu yükseltmek için kullanılan makineler ekili alanı sulamak için de kullanılmıştır. Tayba bölgesinde pamuk ekimi denemelerinin başarılı olması üzerine pamuk ekiminin genişletilmesine karar verildi. Bununla birlikte Sudan yönetiminin İngiltere'den aldığı yaklaşık 14 milyon liralık bir kredi ile Senar rezervuarının yapılmasına karar verilmiştir.¹⁶³

1904'te, Amerikan Lee Hunt başkanlığındaki Sudan Tarım Şirketi, Zidab bölgesinde 10.000 dönümlük bir arazide pamuk yetiştirmek için bir imtiyaz verdi. 1907'de Mısır uzun lifli pamuğu yetiştirilmek için bazı deneyler yapıldı ve olumlu sonuç elde edildi. Bunun üzerine 1909'da pamuk, ihracat için sınırlı miktarlarda yetiştirilmeye başlandı. Uzun lifli pamuğa olan küresel talep, özellikle 1909'da Amerikan ve Mısır pamuk mahsullerinin başarısız olmasından dolayı 1910-1914 yılları arasında giderek arttı. Uzun lifli pamuk ekimi için bir proje oluşturmak üzere Cezira bölgesi seçildi ve projenin inşası Sudan Tarım Şirketi'ne verildi. Ancak finansman sorunu ortaya çıktı.¹⁶⁴ Sudan hükümeti, pamuk yetiştirmeyi sürdürmeye teşvik edildi ve neticede, 3.600 dönüm alana pamuk ekildi. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla beraber, pamuk ekimi ve deneylerine ara verilerek zorunda kalındı.

1913'te İngiliz Parlamentosu, Cezira projesinin finansmanı için İngiliz hükümeti tarafından garanti edilen üç milyon sterlinlik bir krediyi daha onayladı; bunun iki milyonu

¹⁶²El-Gaddal, *Sudan'ın Modern Tarihi*,369.

¹⁶³Omer Muhammed Abdullah el-Karib, *Gisse Meşruua ve Rihlet Ömür (Günlük)(Bir Projenin Hikâyesi ve bir Ömür Boyu Yolculuk (Günlük) قصة مشروع ورحلة عمر يوميات* , (Kahire: Sudan Araştırma Merkezi, 1994),67.

¹⁶⁴Mekki Şibekka, *el-Sudan fıGarn 1819-1919 (Bir Asırda Sudan السودان في قرن)*, (Kahire: Yazarlık, Çeviri ve Yayın Kurulu,1947), 312.

projenin inşası için, bir milyonu da proje kapsamındaki demiryolları için ayrıldı.¹⁶⁵ İngiliz hükümetinin ada projesinin kurulması için kredi vermesinin birkaç nedeni vardır:

- İngiliz yönetimi, Sudan'ın Mısır'dan mali bağımsızlık elde etmesini sağlayacak ekonomik kalkınmasını sağlamaya çalışması.
- Mısır'daki İngiliz Başkonsolosu olan Lord Kitchener, siyasi nedenlerle bu projeyi desteklemiştir.
- Ucuz pamuk kaynakları arayan İngiliz tekstil sanayicilerinin baskısı nedeniyle İngiliz hükümeti bu kaynakları sağlamak için çaba göstermiştir.
- Sudan Tarım Şirketi garantili bir kâr aramaktadır.
- Sudanlı çiftçiler ekonomik anlamda gelişmeye başlamıştır.¹⁶⁶
- Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra proje üzerinde çalışmalar yeniden başlatıldı. Fiyatların yükseldiğinden dolayı kredi miktarı 15 milyona çıkarıldı ve çalışmalar 1925'te tamamlanarak projenin uygulanmasına geçildi.

80.000 dönüm pamuk ekimi ile başlayan Cezira projesi, 1927'de 100.000 dönüme çıkmış, arazilerinin alanı 1929'da 120.000 dönüme kadar ulaşmıştır. Cezira projesi, Sudanlı Çiftçiler Tarım Şirketi ile Sudan Hükümeti arasındaki üçlü ortaklık temelinde yönetildi. Aralarında yapılan anlaşma, üç ortağın her birinin görev ve yükümlülüklerini belirledi. Tarım şirketinin yükümlülükleri ise şu şekildeydi:

1. Projenin ihtiyaç duyduğu tesislerin yani proje dâhilindeki çırçır, demiryolları ve depoların yapımı.
2. Şirket, çiftçilere tohum satın almaları, arazi temizleme masraflarını ve tarım işçilerinin ücretlerini ödemeleri için kredi sağlayacaktır. Buna karşılık, şirket aşağıdaki ayrıcalıkları da tanıyordu:
 - Proje yönetiminin sorumluluğunu üstlenmek.
 - Pamuk pazarlaması yapmaktır.
 - Vergilerden muafiyet sağlamak.
 - 20 yıllık imtiyaz süresi vermek

Çiftçinin yükümlülükleri ise şu şekildeydi:

¹⁶⁵El-Gaddal, *Sudan'ın Modern Tarihi*, 379.

¹⁶⁶El-Gaddal, *Sudan'ın Modern Tarihi*, 370.

1. Proje 30 feddanlık alanı çiftlikler arasında bölerek, her çiftçiye on feddan pamuk, on yemlik mısır verilerek kalan yerler nadasa bırakılacaktı.
2. Ertesi yıl, feddanlara nadas pamuğu ekilip, mısırın feddanları nadasa bırakılarak, pamuğun yerine mısır ekilecektir.
3. Toprağın temizliğine ekiminden kısacası hasat edilene kadar ki tarımsal sürecin tamamının denetimi ve kontrolü Sudan Tarım Şirketi'ne aittir. Bu işi üstlenen çiftçiler bütün bu işleri Sudan Tarım Şirketinin gözetim ve denetimi altında yapacaktırlar.

Sudan yönetimi ise, anlaşma gereğince aşağıda yer alan yükümlülükleri yerine getirmekten sorumluydu:

1. Sulama için su sağlamak.
2. Su dağıtımını denetlemek.

Anlaşmaya göre üç ortak arasında kârlar aşağıdaki şekilde paylaştırıldı:

1. Hükümet, proje karının %35'ini alıyordu.
2. Projenin ikinci ortağı olan çiftçiler, kârın en büyük pay olan %40 ile alıyordu.
3. Tarım şirketi ise, projenin net karının %25'ini alıyordu.¹⁶⁷

1929'da ki anlaşmayla yönetim payı %40'a çıkarıldı. Böylece gelirdeki yönetim payı %40 olurken, imtiyaz süresi de 1950'ye kadar uzatıldı. Karşı şirketin payı ise %20'ye düşürüldü. 1950'de, proje kamulaştırıldı ve kar dağılımı tekrar değişti:

1. Çiftlikler %42.
2. Hükümet %42.
3. Proje kurulu %15.
4. Yedek işçiler %6.¹⁶⁸

Cezire Projesinin İngiliz Yönetimi ve Sudan üzerindeki Olumlu Etkileri:

- Proje, yönetimin ekonomik gücünü artırdı, gelirinin %40'ı pamuktan karşılandı. Böylece yıllık bütçe artmaya başladı.

¹⁶⁷ El-Karib, *Bir Projenin iHkâyesi (Günlük)*, 69-70.

¹⁶⁸ El-Gaddal, *Sudan'ın Modern Tarihi*, 371.

- Pamuk, ülke ihracatının üçte ikisine ulaştığı için ticaret dengesi düzeldi, ihracat fazlası Sudan lehine arttı. Port Sudan limanına gelen gemi sayısı yılda üç milyon pound mal taşıyan 787 gemiye ulaştı.
- Demiryollarının geliri %65 arttı. Yönetimin projeden elde ettiği gelir, 1939-1940 yılları arasında 1,2 milyon sterlin arttı.
- Proje, Sudan'ın dünyada yüksek bir itibar kazanmasına yardımcı oldu. Sermayedarlar yatırım yapmak için Sudan'a gelmeye başladı. 1927'de Shell Company, Port Sudan'da bir şube açtı ve petrol için tesisler ve bir rafineri kurdu. Aynı yıl Al-Noor Şirketi kurularak, Omdurman şehrine elektrik ve su sağlanmış, başkentte tramvay hatları tesis edilmiştir.

Projenin Sudan Toplumu üzerindeki Etkileri:

- Cezira projesi, tarımsal üretimin ilk modern sektörü olarak kabul edilmiş, projede çalışan çiftçiler ve projeye bağlı işçiler için yüksek istihdam fırsatları sunmuştur.
- Arazi kiralayan çiftçiler, şirketin sağladığı sermaye imkânlarından yararlanmış, gelirleri tarım sektöründeki çiftçilere göre oldukça artmıştır.
- Sudan halkı için yüksek yaşam standardı şeker tüketimine de yansdı, eskiden şekere ulaşmak neredeyse imkânsızken, bu projeden sonra normal halkın da tüketim alanına girmiştir.
- Demiryolları ve arabalar gibi kullanılan ulaşım araçlarının gelişmesi yaşam koşullarının iyileşmesine de yansdı.
- Eğitim, sağlık ve diğer hizmetler alanında daha büyük fırsatlar sağlanmıştır.
- Sulama işçileri, araç ve makine bakımı alanında çalışan teknik işçiler gibi tarımda çalışmayan diğer sektörler de bu projeden olumlu anlamda etkilenmiştir.
- Ticaret mübadelesi hareketi, yaşam standardının yükselmesi sonucu aktif hale gelmiştir.
- Müteahhitlik ve tahıl değirmenlerinde sermaye yatırım fırsatları bazı çiftçilere de tanınmıştır.

Proje, diğer ekonomik alanlara yatırım yapan zengin çiftçiler, küçük çiftçiler ve nihayet tarım işçilerinin de olduğu başka sosyal sınıfların da ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu sosyal sınıfların sayıları yaklaşık çeyrek milyon işçiye ulaştı. İşçilerini zengin ve orta gelirli çiftçilere satan bu sınıf, mahsul hasat edilinceye kadar tarım ve toprak temizliği ile

ilgili tüm işleri yapıyordu. İşleri mevsimlik olduğu için yarısı projede ikamet ediyor, diğer yarısı da her sezon Sudan'ın farklı bölgelerinden getiriliyordu.

Genel olarak, El Cezire projesinin kurulması hem İngiliz yönetimi hem de Sudan halkı üzerinde ekonomik açıdan olumlu bir etkisi olduğu söylenebilir. Ancak bu projenin dezavantajları da vardı. Örneğin Sudan'ın tek bir nakit mahsule, bir hammaddeye olan bağımlılığı, fiyat kontrolünün Sudan'ın elinde olmayışı sorunlara yol açıyordu. Proje, 1930'lu yıllardaki ekonomik kriz sırasında piyasa dalgalanmalarına maruz kalarak pamuk talebi ve fiyatlarında ciddi düşüşler yaşandı

Ekonomik kriz pamuğa dayalı Sudan ekonomisinde dalgalanmaya neden oldu, bu nedenle yönetim, halk üzerinde ağır bir etkisi olan, istihdamı %20 oranında azaltan katı ekonomik önlemlere başvurdu, maaşlar düştü, çiftliklerin durumu bozuldu, şeker tüketimi azaldı ve hurma ile şeker yer değiştirmeye başladı.

Ayrıca projenin olumsuz yönlerinden biri de şirket kârın %40'ına sahip olmasına rağmen pazarlamayı kontrol ederek çiftçiye pazarlamadan mahrum bırakmasıdır. Cezire projesi sağlık alanında da olumsuz etkisi olmuş, pamuğun ihtiyaç duyduğu yoğun sulama, sıtma ve şistozomiyazis¹⁶⁹ gibi salgınların yayılmasına da yol açmıştır.¹⁷⁰

Gezira projesine ek olarak, pompalarla sulanan Mavi Nil ve Beyaz Nil'de özel pamuk projeleri de vardı. Hükümet, dini liderlere, aşiret liderlerine ve üst düzey memurlara bu projeleri yürütmede kolaylıklar sağladı. Böylece bu imtiyazlı sınıf birçok araziye sahip oldu ve kredi aldılar. Bu imtiyazlı sınıfın aynı zamanda küresel sermaye ile ilişkileri ve İngiliz yönetimi ile de bağlantıları vardı.¹⁷¹

Pamuğun yanı sıra, İngiliz yönetimi mısır yetiştiriciliği ile de ilgileniyordu, Kadirif, Darfur ve Bahreyn el-Gazal'da yağmur ile sulama yapılıyordu. Yağmur tarımı, Sudan'ın toplam ekilebilir arazisinin %87'sini oluşturmaktadır. Bu bölgede mısırdan başka, yer fıstığı, susam, darı ve bazı baklagiller de yetiştirilmektedir.

¹⁶⁹ Bitkinlik, yüksek ateş, ishal, idrarda ve dışkıda kan görülmesi, karaciğer yıkımı gibi ağır sağlık sorunlarına yol açan bu hastalık, insan ve hayvan vücudunda asalak yaşayan bazı yassı solucanlardan ileri gelmektedir.

¹⁷⁰F.O. 371/53329 FDK/326-84-1: *Sale of Sudanese Cottontothe British Government, fromthe Office of the Financial Secretary*, 26 October 1946.

¹⁷¹El-Gaddal, *Sudan 'in Modern Tarihi*, 374.

Tarım aletlerinin bulunmadığı bu bölgede geleneksel tarım hâkimdi. İngiliz yönetiminin ordusunun ihtiyaçlarını sağlamak için daha büyük miktarlarda mısır üretimi desteklendi. Ancak II. Dünya Savaşı'nın başlarına kadar mısır üretimi, toplumun temel tüketimi ile sınırlı kaldı. 1943'te Kaddablea Bölgesi'nde otomatik tarım uygulanmaya başlandı. Araziler Sudanlı sahiplerin elinden alındıktan sonra 30.000 feddanlık bir alana mısır ekildi.

2.4.5. Ticaret Sistemi

Sudan'da İngiliz yönetimi sırasında ticaretin yapısını belirleyen bir dizi özellik vardır:

- Sudan'da, ihracat ve ithalat İngiliz hâkimiyetindeydi. İngiltere, Sudan'ın bir hammadde kaynağı ve sanayi ürünleri için tekeli bir pazar olarak kalması için elinden geleni yaptı. Yani kendi kontrolü haricinde gelişmesine izin vermedi.
- Sudan ekonomisinin tarımsal yapısı, sermaye piyasası ile arasındaki ilişkiyi eşitsiz hale getirdi. İngiliz sermaye piyasası, hammadde fiyatları ile sanayi ürünlerinin fiyatlarını kendi belirledi.
- Tek taraflı karakteri olan Sudan ekonomisi talebi ve fiyatı belirleyen kapitalist piyasanın dalgalanmalarına bağımlı olarak sadece tarımsal ürünlerle sınırlı kaldı.
- Sudan ekonomisi yabancı sermaye kontrolünde kaldı.
- Sudan'ın tüketim malzemelerinin ithalatı %62 iken, sermaye malzemeleri %38'dir. Bu da üretim araçlarının gelişmesini engelledi.

İngiliz yönetimi altındaki bazı ticari faaliyetlerin gelişmesi ise şöyledir:

- Yüksek derecede güvenlik ve istikrar sağlanmıştır.
- Modern ulaşım kullanımı ticari faaliyetlerin gelişmesini hızlandırmıştır.
- Port Sudan limanı inşa edilmiştir.
- Nakit mahsullerin miktarı ileri bilimsel temellere göre düzenlenerek üretim yapılmıştır.
- Hayvansal üretim alanlarında yüksek derecede veterinerlik hizmetleri sağlanmıştır.
- Barclays Bank Overseas'ın bir şubesi açılarak modern bankacılık sistemini tanıtmak ve böylece Sudan'ı küresel sermaye piyasasına yakın bir şekilde bağlamak amaçlanmıştır.

Yukarıdan da anlaşılacağı üzere ticaret İngiliz yönetimi döneminde önemli ölçüde gelişmiştir. İngiliz ordularının ihtiyaç duyduğu tarım ürünlerine olan yüksek talebin bir sonucu olarak bazı askeri endüstrileri ve gıda ürünlerinde I. Dünya Savaşı'nın başında büyük artış yaşanmıştır. Sudan'ın ihracatı 1914'e göre%54 artmıştır. İhracat, Cezire projesinin kurulmasından sonra ikinci artışı yaşayarak, 1926'da 5 milyon sterline ulaşırken, 1901'de 276.000 sterlin olmuştur. Dış ticaret 1929 yılında 13.665 milyon EGP (Mısır poundu) ile zirveye ulaşmıştır. Ekonomik kriz yıllarında ise 5,77 milyon EGP'ye düşmüştür.

Sudan'ın tüm hammadde ihracatı tarım ürünlerine, yani pamuk, Arap zambkı, yağlı tahıllar ve hayvancılığa dayanmaktadır. Pamuk, Sudan'ın ihracatının yüzde 65'ini oluşturmuş, diğer mahsullerin ihracatı da artmıştır. Sudan'ın ithalatı çoğunlukla şeker, un, kumaş ve petrol gibi sarf malzemelerinden oluşmaktadır. Bu tür malların ithalatı önemli ölçüde artmaya devam ederek, 1907'de 6.650 tondan 1917'de 23.859 tona yükseldi ve 1939'da ise 35 tona ulaşmıştır. Kişi başına düşen aylık şeker tüketim miktarı 1 pound'u geçmemiştir. 1934'te şeker, bütün ithalatın %6,9'unu oluşturuyordu, daha sonra bu rakam 1939'da %17,5 arttı ve yönetimin şeker tekelinden elde ettiği kâr, tüm ithalatın%15,4'ünü oluşturmuştur.¹⁷²

¹⁷²Department of Commerce and Economics Annual Report, 1946.

Tablo 7: Sudan'ın 1913-1918 Yılları Arasında Tüketim Malları İthalatı

Tip	Ton cinsinden miktar	Pound cinsinden fiyat
Şeker	12991	432822
Un	5662	74783
Pamuklu kumaşlar	3606	646856
Kahve	2407	1118007
Çay	636	62133
Petrol malzemeleri	202	17294
Kömür	58455	201528

Kaynak: El-Gaddal, *Sudan'ın modern tarihi*, 377.

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere birinci dünya savaşı döneminde tüketim malları çok büyük miktarlarla ithal edildi. Bu dönemde kahve ithalatı bir milyon pound geçti. Şeker, Un ve Kömür için de binlerce para harcandığını gözükmektedir.

Sudan'da ticarete dört grup hâkimdi, İngiliz şirketi, yabancı şirketler, Sudanlı iş adamları, perakende ticarete çalışan küçük tüccarlar. Bunların çoğu da daha önce yabancıydı, sonra Sudanlı halk mücadele ederek bu alanı kontrol altına almıştır.

İngiliz şirketleri Sudan'ın ticaretinde en büyük paya sahipti. İngilizlerle birlikte diğer yabancı şirketler de iç ve dış tüm ticari faaliyetlere hâkimdiler. Burada önemli olan bir başka husus ise şirketlerin çeşitli ticari acenteler aracılığıyla temsil ettiği ticari faaliyet hacmidir. Örneğin Mercantile Şirketi 75 İngiliz şirketi arasında Sudan'daki tek şirkettir. Mitchell Coates Company şirketinin ise, Port Sudan, Suakin, Tokar, Madani, Al-Abyad, Hasahisa, Gedaref, Singa ve Halfa'da şubeleri bulunmakta olup, ihracat ve ithalat, sabun yapımı, gemi yemek işletmeciliği ve petrolün tüm alanlarında faaliyet göstermektedir. Galley Hanke'nin çeşitli ekonomik faaliyetleri Sudan'a yayıldı. Shell Petroleum, Matbaacılıkta McCrorydale, Pamukta Ray Evans, tarımsal arazi denetiminde Sir

Alexander Job ve pamuk püskürten böcek mücadele şirketi gibi çeşitli alanda uzmanlaşmış İngiliz şirketleri de vardır.¹⁷³

Yabancı şirketler Rumlara, Ermenilere, Chamonlara ve Hintlilere aitti ve iç ticaret, mahsul ve hayvancılık pazarlaması, ithal malzemelerin dağıtımı ve toptan ticaret alanlarında faaliyet gösteriyordu. Örneğin, ticaret, nakliye, gümrükleme, muhasebe, sigorta ve pamuk ihracatı alanlarında çalışan bir şirket olan Junto Michlos'un ülkenin birçok yerinde şubeleri bulunmaktadır. Yabancı tüccarlardan biri de Yunan George Totongi'dir. Sudan'daki en büyük tüccarlardan biri olarak kabul edilen G. Totongi, Sudan Ticaret Odası Başkan Yardımcısı olarak görev yapmıştır. Daha sonra Arap tüccar Youssef Fawaz, kardeşi Iskandar ve Al-Khawaja Bandali Batlos, Arap Mekanik Taşımacılık Şirketi'ni kurdu. Şirket, kuzey ve güney arasında mal, yolcu, devlet ve özel posta taşımacılığından sorumluydu. Arazi alım satımında çalışan Anton; İstanbul, Sudan emlak şirketini kurmuştur. Aziz Kafoury da Kuzey Hartum'daki çiftliğinde bir süt fabrikası kurmuştur. Yabancı tüccarların sayısı giderek artmış, 1941'de Yunanlıların sayısı 4800'e, Şamanların sayısı ise 600'e ulaşmıştır. Diğer taraftan Port Sudan ve Triangular Kapital üyeleri ithalatla çalışan bir Hint topluluğu kurmuştur.¹⁷⁴

Sudanlılar, sömürge yönetiminin ilk dönemlerinde ticarete yer bulamamıştır. Çünkü tüccarlar Mehdi döneminde hiçbir ticari faaliyet yürütemediklerinden sermayeler de yoktu. Ticari faaliyet, Sudanlı tüccarların henüz aşına olmadığı geniş ilişkileri olan kapitalist piyasa ile ilişkilere de ihtiyaç duyuyordu. Buna ek olarak, Sudanlı tüccarlar ticari faaliyetlerini yürütmede henüz başarısızken İngiliz yönetiminden, İngiliz ve yabancı şirketler ve bankalardan gelen desteklerle cesaretlenmişlerdir.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında, askerleri beslemek ve Mısır'ın et ihtiyacını karşılamak için Sudanlı hayvansal ürünlere olan talep artmış, bu nedenle bir grup Sudanlı Mısır'a et ihraç etmeye başlamıştır. Bu alanda Muhammed Ahmed el-Brier'in, Mısır'a hayvan ihracatında öncülük ettiği söylenilebilir. Daha sonra II. Dünya Savaşı'nın başında yeniden fırsat elde edilmiş, El-Brier, Abu Ala, Kardman ve Mehdi'den oluşan dörtlü bir şirket Mısır'a hayvan ihraç etmeye başlamıştır.

¹⁷³Department of Commerce and Economics Annual Report, 1946.

¹⁷⁴Department of Commerce and Economics Annual Report, 1946.

Bunlarla birlikte sermaye faaliyetine giren diğer şirketler de ortaya çıkmıştır. Örneğin Abdul Moneim Mohammed Sudan'ın birçok şehrinde şubeleri olan pamuk, sakız ve diğer mahsullerin ihraç ederken, kahve, çay ve pamuklu tekstil gibi tüketici malzemelerini de ithal ediyordu. Pamuk ve petrol ile ticari, tarım, mühendislik ve emlak şirketlerinden oluşan bir grup olan Abu Ala, bir tarım projesine sahiptir. Yine Osman Saleh şirketi de ticaret ve tarımda çalışmalar yürütmüştür.

Büyük şehirlerde perakende ticaret Rum, Ermeni ve Levanten yabancı tüccarlarının elinde başlamıştır. Al-Khawaja Kosti gibi Beyaz Nil'in kırsal bir bölgesinde bir dükkân açan ve Kosti çevresinde kendi adını taşıyan bir şehir inşa eden kırsalda faaliyet gösteren şirketler de vardı. Bunlardan bazıları güney bölgesinin uçlarına kadar gitmiştir. Bu tüccarlar, toplumsal, siyasi ve ahlaki vizyonunun ortaya çıktığı Sudan orta sınıfı için temel oluşturmuştur. Bunlar aynı zamanda Sudan orta sınıfının fikirlerinin ülke çapında yayılmasını sağlamış ve Sudan'ın yaşamında ve geleceğini şekillendirmede etkili bir rol oynamışlardır.

2.4.6. Vergi Sistemi

İngiliz yönetiminin gelir kaynağı büyük ölçüde vergilere dayanmaktaydı. İngiliz yönetimi, vergi sistemini kurarken önceki sistemlerin deneyimlerini göz ardı etmedi. Cromer, Mehdi döneminde toplanan vergilerin listesini gözden geçirerek, bunları toplama yönteminin son derece sert olduğunu ve vergi toplama yöntemini değiştirmenin elzem olduğunu düşünüyordu. İlk yıllarında, İngiliz yönetimi düşük vergiler koymaya, normları ve gelenekleri ihlal etmemeye, baskı ve zorlama yerine adil ve eşit vergi toplama usulünü benimsemişti. Bu politika, sömürge yönetiminin başlangıcında İngiliz yönetiminin istikrarına yardımcı olan faktörlerden biriydi.

Ancak vergiler her ne kadar makul ve merhametli bir şekilde tahsil edilirse edilsin, çeşitli sosyal gruplar, özellikle de hayvancılıkla uğraşan kabileler tarafından reddedilen mali bir yükü. Nitekim vergiler, İngiliz yönetimi ile Nuba Dağları ve Güney Sudan'daki kabileler arasındaki yoğun çatışmalara yol açmıştır. İngiliz yönetimi merkezi devletin gücünü tesis etme adına baskıcı yöntemler kullandı. I. Dünya Savaşı patlak verdiğinde, İngiliz hükümeti Mısır hükümetinden gelen destekten yoksun kalınca, ortaya çıkan açığı kapatmak için Sudan'da vergileri yükseltmek zorunda kaldı.

İngiliz yönetimi, daha çok göçebe kabilelerle vergi sorunu yaşıyordu. Üstelik göçebelere uygulanan vergiler yerleşik kabilelere uygulananlardan daha düşüktü. Örneğin, develer ve inekler için %3, koyun ve keçiler için %8 idi, hayvanların değeri müdürlüğün müfettişine bırakılmıştı. Daha sonra mükellefin arazinin ait olduğu bölge müdürlüğü veya aşiretlere tabi olması sorunu ortaya çıkmış, bu nedenle yerleşik kabile üyelerinin farklı kabilelere mensup olmalarına rağmen, arazi hangi bölgeye aitse kabilenin o bölgeye ait olmasına karar verilmiştir. Yönetim göçebelerin hayvanlarından ve develerinden aldığı cizye veya haraç sorunuyla karşı karşıya kaldı, göçebeler bunun servetlerinin bir kısmından vazgeçmek anlamına geldiği için ödemeyi reddetti ve en uzak yerlere sığındılar. İngiliz hükümeti sistemi değiştirdi ve tüm kabileden haraç almaya başladı. Ancak bazı kişiler, verginin reddini önleyerek haraç alınmayan bölgedeki kabilenin diğer kısmına katılarak her iki durumda da haraç ödemekten kaçındılar.

İngiliz egemenliğinin başlangıcında dolaylı vergiler devletin gelirinin büyük bir bölümünü temsil ediyordu, daha sonra azalmaya başladı. 1903'te %24,7 olan oran, 1913'te %18,9'a, 1923'te ise %12'ye düşmüş, 1927'de ise %8'in altına inmiş ve yerini dolaylı vergilere bırakmıştır. Doğrudan ve dolaylı vergilerin başka kaynakları da vardır. Devletin demiryollarından ve postadan elde ettiği gelir, toplam gelirinin %30'uydu. Gelirinin %16,5'ini ev ve mahkeme imtiyazları gibi diğer vergilerden elde ediyordu. Devlet, Cezire projesine ek olarak sulama imtiyazının %11'inde de hak sahibiydi.

BÖLÜM 3: SUDAN HALKININ BAĞIMSIZLIK MÜCADELESİNDE SOSYAL HAREKETLER

Sudan Ulusal mücadelesi, İngiliz sömürgeciliğini ortadan kaldırmak ve ülkeyi sömürge yönetiminden kurtarmak, böylece özgür ve bağımsız bir ülke elde kurmak için ulusal bir grup tarafından benimsenen ve yönetilen örgütlü hareketin başarıya ulaşması olarak tanımlanabilir. Sudan ulusal hareketi, sömürgeciliğe karşı bir direniş hareketi olarak başladı.

Başlangıçta, silahlı direniş, kabile devrimleri, şehirler ve askeri kurumlardaki huzursuzlukla başlayan ulusal direniş hareketi, daha sonra edebiyat kulüplerinin katılımlarıyla gelişti. Böylece kültürel ve edebi hareket yeniden canlandırarak basın bültenleri ve edebi derneklerin kurulmasıyla ulusal hareket daha da güçlendi. Bu şekilde, ulusal farkındalık yayıldı ve özgürlüğe ulaşmak ve adaletsizliği önlemek için ulusal birliktelik giderek artmaya başladı. Bununla birlikte ulusal hareket; örgütlü siyasi eylem yoluyla Mezunlar Genel Konferansı faaliyetleri, eğitilmiş sınıflar ve mezunların etkin çalışmaları, siyasi partilerin ve sendikaların kurulması, meclisin kurulması, yönetime Sudanlıların gelmesi, seçimlerin yapılması ve geçiş aşamasında ilk ulusal hükümetin kurulması gibi bir dizi faaliyetle de gerçekleşti.

Ulusal hareket birkaç aşamadan geçerek kademeli olarak ilerledi, her aşama bir sonraki aşama için hazırlık niteliğindedir. Modern Sudan tarihçisi Dr. Mohammed Saeed Al-Kaddal, Sudan'daki ulusal hareketin gelişim aşamalarını aşağıdaki gibi beş aşamaya ayırmaktadır:

3.1. Ulusal Hareketin İlk Aşaması: 1898-1918

İngiliz sömürge döneminde, yönetime karşı çıkan dini, aşiret ve bölgesel direniş hareketleri görüldüyse de bu hareketlerin örgütsel potansiyelleri zayıf olduğu için yönetim tarafından kolay bir şekilde ortadan kaldırıldı.

3.1.1. Dini Direniş Hareketleri

Dini hareket liderlerinin beklenen Mehdi olduğu iddiasıyla yola çıkan İngiliz yönetimine karşı ilk muhalefet hareketleriydi. Lord Milner, İngilizlerin dinin direniş hareketlerindeki etkin rolünün farkında olduklarını belirterek, "bir Müslümanın bir Hristiyan hükümdara boyun eğmesi İslam'ın ruhuna aykırıdır" diyerek, Müslüman ülkelerde İslam ruhunun her

türlü milli duygudan daha güçlü olduğuna dikkat çekerek, böylece Sudan'daki muhtemel muhalif dini hareketler hakkındaki endişelerini de dile getirmiştir.¹⁷⁵

Öyle anlaşıyor ki Lord Milner endişelerinde haklıydı. Çünkü bu durum, Ağustos 1900'de ilk dini hareket olarak Al-Shakaba muhalefeti ile birlikte ortaya çıkmıştır. Al-Shakaba, Halife Şerif ve Mehdi'nin oğulları ile ailelerinin ikamet ettiği Cezira şehrinde bulunan küçük bir köydür. Mehdi'nin kitaplarını okuyarak bir tür Mehdi toplumu oluşturdular ve bazı yerel kabilelerle temasa geçtiler. İngiliz hükümeti bu temastan endişe duydu ve Kordofan'daki halife Abdullah'a katılacaklarından korktu. İngiliz yönetimi için önemli bir tehdit oluşturmamalarına rağmen, İngiliz yönetimi kısa sürede askeri bir birlikle köyü kuşatarak, Halife Şerif ve Mehdi'nin oğulları olan el-Fadhil ve Buşra'yı tutuklayarak idam etti.

Buna rağmen dini muhalif hareketleri tekrarlamaya devam etti. Bu kez 1921'de Mehdi'nin akrabası olan Ali Abdülkerim harekete geçti ve hükümetin kendisi için tehlike olarak gördüğü dini bir çağrı yaptı. Genel Vali onu yargılamak için bir konsey kurdu ve yargılamanın ardından 16 adamıyla beraber vadi Halfa'ya sürgüne mahkûm etti. Ali Abdülkerim 1941'deki ölümüne kadar da bu sürgünde kaldı.¹⁷⁶

1902'de, Mehdi olduğu iddia edilen bir Brno kabilesi olan el-Fakki Muhammed, Güney Darfur'da muhalif hareketlerde bulununca tutuklandı ve idam edildi. 1903'te Muhammed el-Emin adında bir kişi hacdan dönünce, Güney Darfur'a gitti ve Peygamber soyundan geldiğini idda etti, İngiliz yönetimi bu duruma da müdahale ederek, onu da tutukladı yargılanmadan halka açık bir meydanda idam etti.¹⁷⁷

1908'de, Cezira'daki bir Halawin kabilesinden, WadHabwba ile ünlü olan Abdulkadir bin Muhammed İmam, Mısır El-Nocummi harekâtına katılmış, savaştan sonra da yakalanmıştı. Abdulkadir bin Muhammed İmam Mısır'da uzun süre kaldı ve ardından Sudan'a döndü. Abdulkadir bin Muhammed İmam, kabile üyelerini İngilizlere karşı örgütlemeye başladı, ancak hükümet güçlerince başlayan karşı harekât Abdulkadir bin Muhammed İmam'ın 35 taraftarının öldürülmesiyle sonuçlanmış ve İmam Muhammed tutuklanarak maiyetindeki 12 kişiyle birlikte idama mahkûm edilmişti. Abdülkadir bin

¹⁷⁵Shibekka, *Yüzyıllar Boyunca Sudan*,501-502.

¹⁷⁶Şiger, *Sudan Tarihi*, 962-963.

¹⁷⁷Mahcub Ömer Başery, *Maalim el-Haraka el- Vataniye fi Sudan (Sudan'daki Ulusal Hareketin Özellikleri معاليم الحركة الوطنية في السودان)*, (Beyrut: el-Maktaba el-Sagafaiye,1996), 160-164.

Muhammed Al-Kamileen şehrinde asılarak infaz edilmiş ve cesedi, başkalarına ibret olsun diye kendi köyüne asılmıştır.¹⁷⁸

İngiliz hükümetinin baskıcı uygulamalarına rağmen dini hareketler artarak devam etmiş ve bu hareketler başarısız olsa da Sudan siyasi hayatında çok etkili etkili olmuştur. Aynı zamanda bu hareketlerin başarısızlıkları dini hareketlerin siyaset sahnesindeki rolünün sona erdiğini de göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Böylece siyasi faaliyetlere rehberlik ve liderlik etmek için başka alternatiflere ihtiyaç duyulmaya başlamıştır.

3.1.2. Kabile Direniş Hareketleri

Bu dönemde kabile direnişi Nuba Dağları ve Güney Sudan'da yoğunlaştı. Bu bölgeler siyasi otoriteden tamamen bağımsızdı ve merkezi otoriteye karşı yabancı devletin kontrolünü ve vergilerini reddeden kabile sadakatinden kaynaklanan bir muhalefete sahiptiler. Osmanlı egemenliği ve Mehdi devleti dönemlerinde merkezi devletin otoritesinden etkilenmediler. Kabile birliği ve siyasi otoriteye olan muhalefetlerinden dolayı, merkezi otorite kabile devletleri üzerinde etkin hâkimiyet sağlayamadı.

3.1.2.1. Nuba Dağları Direnişi

Nuba Dağları, Osmanlı egemenliği boyunca en sıkıntılı bölgelerden biriydi ve hükümete arşı muhalif hareketlerin sığınağıydı. Mehdi döneminde de Nuba Dağları direnişi sürdüğü için ülkede Mehdi hâkimiyeti tam anlamıyla kurulamamıştır. İngiliz sömürge döneminde de 1919'a kadar Nuba Dağları'ndaki kabile direnişleri devam etti. İngiliz hükümeti bu amaçlar doğrultusunda devlet otoritesini sağlamak ve vergilerin düzenli toplanması için kendi içinde özerkliğe sahip Nuba bölgesini kontrol altında tutmak istedi. Bu çerçevede Nuba kabilelerinin güvenini kazanmak ve anlaşmazlıkları çatışma olmadan çözmek temel hedefti. Ancak bu durum 1908'e kadar devam etti. 1904'te Şat Dağı sakinlerinin vergi ödemekten kaçınmaları ve komşu kabileleri dahi yağmalamaları üzerine İngiliz yönetimi bölgeye asker göndererek muhalif hareketi bastırdı.

1906'da Talodi bölgesinde ciddi bir ayaklanma daha meydana geldi. Halk ayaklanıp İngiliz temsilcisini ve 45 askerini öldürdü. Diğer sakinler de onlara katıldı, üç gün

¹⁷⁸Siddig Muhammed Ahmed el-Badi, *Lamhatmin Hayat ve Sawrat ve Medaih el-Saiir el-Batal Abdulkadir wadHaboba (Kahraman devrimci Abdul Qadir wad Habouba'nın Yaşamına, Devrimine ve Övgülerine Kısa bir Bakış* (لمحات من حياة وثورة ومدائح الثائر البطل عبد القادر ود حبوبة), (Hartum: Dar el-AyyamlilTibaa ve el-Naşir, T.S), 13-19.

boyunca merkeze saldırmaya devam ettiler. Hükümet, muhaliflere 1.400 kişilik bir kuvvet gönderdi, kuşatmayı kaldırmayı başardı, isyancılar kaçtı, teslim olmaları için hükümet güvenlik teminatı verdiği halde teslim olan liderlerden iki kişiyi yargılamadan idam etti.¹⁷⁹

1908'den sonra hükümet Nuba Dağları'na yönelik politikasını değiştirmiştir. Bölge bir komiser ve üç müfettiş ile Kordofan eyaletine bağlanmış ve dört merkeze ayrılarak silahsızlanmaları sağlanıp halkı da vergiye bağlanmıştır. Aralarındaki karşılıklı istila ve kargaşada yağmaladıkları silah ve hayvanları karşılıklı olarak iade etmeyi reddetmeleri üzerine İngiliz hükümeti, Nima Dağı'ndan Kakara Dağı'na kaçan kabile halklarını ardından Vaso Dağı'nı, Venda Dağı'nı ve nihayet Kila Dağı'ndaki muhalefeti birer birer kontrol altına almayı başarmıştır. Ancak vergiler nedeniyle dağlarda huzursuzluk devam etmiştir. I. Dünya Savaşı'ndan sonra 1915'te Sultan Ali, İngiliz yönetiminin onu başka bir yönetici ile değiştireceğini öğrendiğinde isyan etmiştir. Ancak İngiliz yönetimi onu yakalayarak başardı, ölüm cezasına çarptırdı. Ancak cezanın infazından önce Sultan Ali kaçmayı başardı, ardından tekrar yakalanıp Vadi Halfa'ya sürgün edildi.

Görüldüğü üzere 1908'den 1914'e kadar, İngiliz yönetimi bölgede daha sert bir politika izleyerek, savunmasız ve silahsız kalan kabilelerin yönetime bir bir boyun eğmesini sağladı. Ancak dağdaki ayaklanmalar 1917-1918 yılları arasında da devam etti. İngiliz yönetimi 18 makineli tüfekli teçhizatı İngiliz subayı, 2.800 asker ve 105 kişiden oluşan bir gücü Nami Dağı'na gönderdi. Askeri kuvvet yaklaşık 20 köyü yaktı ve su kaynaklarını kestirdi. 1917'nin sonunda, hareketin lideri idam edildi. Çoğu köy yıkılmış ve insanlar su kıtlığı ile başa çıkamayarak teslim olmak zorunda kalmıştır. İngiliz yönetiminin amacı bu askerî harekât ile dağların geri kalanı üzerinde hâkimiyetini kolaylaştıracak böylece, hükümet Nuba Dağları üzerindeki tam kontrolünü sağlayabilecekti.

3.1.2.2. Güney Kabilelerinin Direnişi

Güney kabilelerinin İngiliz yönetimine karşı direnişi Nuer, Zandi ve Dinka isimli üç kabile tarafından gerçekleştirilmiştir. Onlar sadece geleneksel liderler değil, kabile için de kutsallık sembolüydü. Olağanüstü güçlere sahip olduklarına inanılıyordu. İngiliz yönetimi bazı kabilelerle anlaşma çağrısı yaptı ancak Nuer kabilesi bu uzlaşma çağrısının

¹⁷⁹ Başery, *Sudan'daki Ulusal Hareketin Özellikleri*, 165.

hâkimiyetlerini sarsacağı düşüncesiyle cevap vermedi. Bunun neticesinde, kabile, herhangi bir hükümet müdahalesinin, kabilenin köylerini terk etmesine ve hayvanlarını öldürmesine yol açacağını açıkladı. Bunun üzerine İngiliz yönetimi etkisini kademeli olarak genişletmeye başladı ve kabileler arasındaki saldırıları durdurmaya çalıştı. Nuer, hükümetin bu saldırıları askıya alması, Dinka kabilesi için bir koruma olarak göründen dolayı İngilizlere karşı kini dahada arttı.

1901'de Nuer kabilesi, Etiyopya sınırları içindeki Anuak kabilesine saldırdı. İngiliz yönetimi, Etiyopya'nın Sudan'a müdahale etmesini önlemek için, 1902'de Nuerlere Dinka yardımıyla bir heyet gönderdi ancak Nuer liderleri sadakat ve itaati reddetti. Bunun üzerine İngiliz yönetimi terk edilmiş Nuer köylerini yakmaya başladı ve kabilenin hayvanlarına el koydu. 1905'te ise İngiliz yönetimi Nuerlere daha farklı yaklaştı, daha önce olduğu gibi bu kez köyleri yakmadı, Nuerlere güven verildi. Bazı Nuer'li gruplar ile ticaret alışverişinde bulundu. Yönetim, Nuer'li liderlerle temasa geçenleri destekledi ve diğer kabileler tarafından yağmalanan mülklerini Nuer'e iade edildi.

1908 ve 1913 yılları arasında İngiliz aleyhtarı iki liderin görevden alınmasından sonra dostane ticari ilişkiler başlamıştır. Nuer kabilesi de İngiliz müdahalesinden endişe duyduğu için yönetimle ilişkilerini dostluk seviyesinde tutmayı tercih etti. Ancak kısa süre sonra aralarındaki ilişki tekrar bozuldu. İngiliz yönetimi, Nuer kabilesini silahsızlandırmak, güvenliği sağlamak ve kabile savaşlarını önlemek için onlara karşı hareket başlattı. Nuer kabilesi ise bu harekate karşı direndi. Diğer taraftan 1916'da Güney kabileleri arasında iç savaş patlak verdi. İngiltere'nin o sırada I. dünya savaşıyla meşgul olması, iç savaşın alevlenmesinin nedenlerinden biriydi. Nuer ile İngiliz hükümeti arasında şiddetli bir çatışma başladı. İngiltere'nin sahip olduğu ateşli silahlar kabileye boyun eğdirdi ve isyan sona erdi ancak kargaşa hali 1929'a kadar devam etmiştir.¹⁸⁰

Zandi kabilesine gelince, onların bir çeşit siyasi örgütlenmesi vardı ve bunun için yeni bir idari sisteme ihtiyaç duymuyordu. Sudan'ın işgalinden sonra, İngiliz yönetimi, Zandi kabilesinin merkezi olan Bahr al-Ghazal'ı Belçika müdahalesini engellemek için 1903'te işgal etti.

Zandi Sultanlarından Sultan Tembra, kendisini Fransız akınlarından korumak ve güneyindeki rakibi Sultan Yambio'ya karşı desteklemek için İngilizlerle dostane bir ilişki

¹⁸⁰Başery, *Sudan'daki Ulusal Hareketin Özellikleri*, 166.

kurma kararı aldı. Genel Vali Wongat, kendisi ile dostane ilişkiler kurmak için Sultan Yambio ile temasa geçmiş ve bu ilişkiye dayanarak İngiltere, Belçika'ya karşı Zande bölgesinin kendi etki alanı içinde olduğunu iddia etmiştir. İngiliz-Belçika müzakereleri başarısız olunca, İngiltere Bahr el-Gazal'ı zorla ilhak etmeye karar verdi. 1903'te Wau'dan askeri bir harekât başlattı ve bunu Hartum'dan destek bir kuvvetle güçlendirdi. 1905'te Sultan Yambio'nun yenilgisiyle sonuçlanan savaşın ardından İngiltere ve Belçika, Behr-i Gazal üzerinde anlaştı. İngilizler Zandi bölgesini üç merkeze ayırarak burada da İngiliz yönetiminin temellerini attı.

Güneydeki en büyük kabilelerden biri olan Dinka, İngiliz yönetiminin kendilerini kontrol altına almak isteyen yabancı bir güç olarak görüyordu. Bunun üzerine Dinka kabileleri birkaç kola ayrılarak, İngiliz yönetimine karşı ayaklandı ve 1902'de Ağar Rumbek yakınlarında bir İngiliz askeri birliğe saldırdı. İngiliz komutan ve yanındaki dört kişi hariç birlikteki herkesi öldürdü. Hükümet, modern silahlara sahip olmasına rağmen büyük aşiret direnişiyle karşı karşıya olduğunun farkındaydı. Ancak kabilenin kalabalık oluşu onları kontrol etmeyi zorlaştırdığından İngiliz hükümeti bölgeye askeri kuvvet gönderip köyleri yakarak topraklarına el koydu ve ardından daha güçlü bir harekât düzenleyerek Dinka Agar'daki ayaklanmayı bastırmayı ve liderlerini öldürmeyi başardı.

Dinka'nın ikinci kolu olan DinkaAten de İngiliz hükümetine karşı isyan etmiş ancak yenilmişti. 1909'da Ashul'un önderliğinde yeniden isyan ettiyse de İngiliz yönetimi, 1910'da isyanı bastırmayı başardı. Kabile liderleri hapsedildi ve isyan tamamen bastırılınca tekrar görevlerine iade edildiler. Bununla birlikte İngiliz hükümetine karşı en etkili isyan 1919'da Aliab Dinka'nın 3.000 kişilik bir grupla bir polis karakoluna saldırdığı isyandır. Hükümet muhalifleri püskürtmek için bir kuvvet gönderdi, ancak Dinka'nın direnişi devam etti ve yirmi İngiliz askerini öldürdü. Buna karşılık İngiliz hükümeti topçu ve uçakla destekledikleri daha büyük bir kuvvet gönderdi, kabile direnişi bu saldırılar sonrası zayıfladı ve liderlerini teslim olmaya zorladı.¹⁸¹

Güney kabileleri arasındaki isyanın asıl nedeni vergiler ve yabancı hâkimiyetine tabi olmamaktı. Bunun için kabileler şiddetli bir direniş gösterdiler ve İngiliz hükümetinin ateşli silahlardaki üstünlüğüne yenik düştüler. Kabile direnişleri İngiliz hükümetinin

¹⁸¹Gaafer Muhammed Ali Bahit, *el-İdare el-Biritaniye ve el-Haraka el-Vataniye fi Sudan (İngiliz yönetimi ve Sudan'daki ulusal hareket الحركة الوطنية والبريطانية في السودان)*, Çev. HineriRiyyad, (Hartum: el-Matbuaat el-Arabiye lil Taalif ve Tarcüme, 1987),135-137.

gücünü zayıflatmak ve orta sınıf ve eğitilmişler arasında yayılmaya başlayan milli bilincin uyanmasına da yol açtı. İngiliz yönetimi otoritesini tehdit eden hareketleri bertaraf etmekle meşgulken tüm bu direniş hareketleri yerli halkın bir güç olarak ortaya çıkmasının da yolunu açtı.

3.1.3. Bölgesel Direniş: Sultan Ali Dinar Direnci

İngiliz hükümetinin o dönemde karşılaştığı en önemli bölgesel direniş hareketlerinden biri de Sultan Ali Dinar liderliğindeki Darfur bölgesinin direnişiydi.¹⁸² Ali Dinar, 1839'da ölen Sultan Muhammed el-Fadl Sultan el-Fur'un torunudur. Sultan Ali Dinar Mehdi hareketi başladığında Mehdi'yi desteklemiş, 1898'deki Karri Savaşı'na katılana kadar da ona sadık kalmaya devam etmiştir. Ancak Ali Dinar, Mehdi devletinin mağlup olacağını anlayınca ondan desteğini çekip Mehdi yönetimine karşı harekete geçmiştir. El-Faşir'e dönen Ali Dinar, oradaki Mehdi askeri birliğini saldırarak, atalarının tahtını yeniden ele geçirmiştir.

Diğer taraftan Ali Dinar İngiliz işgalinde ise İngiliz yönetimine dostluğunu ve sadakatini ilan etmiştir. Bu sadakatın karşılığı olarak da İngilizler kendisine dokunmayarak, yıllık 500 poundluk haraç ödemesi şartıyla ona yarı bağımsızlık vermiştir. Bunun üzerine Sultan Ali Dinar hiçbir İngiliz yetkilisinin otoritesine girmeyeceği şartıyla bu teklifi kabul etti. Ancak Fransa'nın batı Darfur sınırındaki faaliyeti artınca Ali Dinar ile İngiliz yönetimi arasındaki ilişki bozuldu, Darfur sınırı tek başına bir sorun haline geldi. Fransa, İngiltere'nin Darfur'u işgal etmesini istedi, böylece sorunlarını Ali Dinarla uğraşmak yerine doğrudan müzakerelerle çözebilirdi.¹⁸³

Fransa'nın Wadai Sultanlığını işgal ettiği ve Darfur'a yaklaştığı 1909'da aralarındaki ilişki, İngiliz yönetiminin Ali Dinar'ın yardım etmek için harekete geçmemesiyle daha da kötüleşti. I. Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere, savaş sırasında başka bir cephe açmamak için Ali Dinar ile ilişkilerini geliştirmeye çalıştı. Ancak Osmanlı Devleti, İngiltere'ye karşı İslami Cihad ilan ettiğinde, Ali Dinar bunu bağımsızlığını tehdit eden ülkeleri ele geçirmek için bir fırsat olarak gördü. İngiliz hükümeti kendisinden Ali el-Mirgani ve Yusuf el-Hindi'nin yaptığı gibi Osmanlı'yı kınamasını istediğinde Ali Dinar savaşın

¹⁸² Hassan Kindil, *FathDarfur 1916 ve Nubzemin Tarih Sultaniha Ali Diner (Darfur'un Fethi, Sultan Ali Dinar'ın kısa tarihi* (فتح دارفور ونبتة من تاريخ سلطانها علي دينار), (Kahire: Hindavi yayın evi, 2017), 18.

¹⁸³ El-Gaddal, *Sudan 'ın Modern Tarihi*, 408.

kendisini ilgilendirmediğini söyledi. Dinar, anlaşmalarına sadık kaldığı sürece İngiliz yönetiminin iç işlerine karışmaması gerektiği konusunda uyardı.¹⁸⁴

Bunun üzerine Ali Dinar, Fransa'ya karşı koymadığı, isyancı kabileleri barındırdığı ve kendisine silah desteği sağlamadığı için İngiliz hükümetinden duyduğu memnuniyetsizliği dile getirdi. Ayrıca, kendisine yük olan vergilerden de şikâyetçi oldu.¹⁸⁵ Sultan Ali Dinar, İngiliz Genel Valisini, İslam'ın etkisini azaltmak için her şeyi yaptığını ve İslam'ı kötülediği suçlamasından sonra aralarındaki anlaşmazlık daha da şiddetlendi. Bunun üzerine İngiliz yönetimi, Darfur'a yönelik politikasını değiştirerek, doğrudan askeri müdahaleye karar verdi ve McMichael'i Darfur'daki istihbarat faaliyetlerini yoğunlaştırması için görevlendirdi.¹⁸⁶

Mayıs 1916'da 3.000 kişilik bir kuvvetle Eriyik işgal edildi. Sultan Ali Dinar bu müdahaleye direndiyse de, modern ateşli silahlara sahip İngiliz güçleri karşısında dayanamadı ve yenildi. Bu savaşta yaklaşık 260 kişi öldü. Ali Dinar, El-Fashir bölgesine çekilerek tekrar savaşmak için hazırlıklara başladı ancak 22 Mayıs'ta alınan ağır yenilgi sonrası birçok askerin kendisini terk etmesine neden oldu. Ali Dinar el-Fashir'den ayrılmak için çalıştıysa da havadan yapılan saldırılar sonucu 23 Mayıs'ta El-Fasher İngilizler tarafından işgal edildi ve Ali Dinar da Cebel Marra'ya sığındı. İngiliz askeri birlikleri Kasım 1916'da onu ortadan kaldıran kadarda orada kaldı. Böylece Darfurda İngiliz yönetimine geçmiş oldu. Bunun üzerine 1929'da İngiliz Sudan'ı ile Fransız Sudan'ı arasındaki bir sınır çizildi.¹⁸⁷

3.1.4. Sudan 14. Taburunun İsyanı

Ocak 1900 yılında gerçekleşen 14. Taburun isyanı, erken bir dönemde meydana gelen tehlikenin habercisi olarak kabul edilebilir. Bu isyanının bazı önemli sebepleri şu şekilde sıralanabilir:

1. Kitchener'in askerlere karşı sert tutumu ve disiplin kurallarından taviz vermemesi.
2. İngiliz sömürge yönetimi Mısırlı saha memurlarının maaşını azalttığı için onlarda Sudanlı askerleri isyan etmeye teşvik ettiler.

¹⁸⁴Dırar Salih Dırar, *Tarihu es-Sudan el-Hadis*, 255-256.

¹⁸⁵El -Gaddal, *Sudan'ın Modern Tarihi*, 419-420.

¹⁸⁶J. Walker. "The Coinage of Ali Dinar" *Sudan notes and records XIX (1936)*: 147-149.

¹⁸⁷Kindil, *Darfur fethi 1916*, 21.

3. Mısır'da yayınlanan Tugay Gazetesi, isyanın nedeninin Sudan'ı geri almak için cesur bir şekilde savaşan askerler tarafından İngilizleri rahatsız ettiğini, bununla birlikte İngiliz bayrağının dalgalanması ve İngiliz etkisinin Mısır'ı rahatsız ettiğini yazması.¹⁸⁸
4. İkili anlaşması gereğince Sudan İngiltere ve Mısır'ın yönetimi altına girmişti. Ancak genel valinin yalnızca İngiliz olması şartı Mısır'ı rahatsız ediyordu.
5. İngiliz subaylarının Sudan'daki Mısır subaylarıyla çalışmak istemedikleri takdirde istifa etme hakkına vardı ancak Mısırlı subaylarının bunu yapma hakkı yoktu.
6. Sudanlı askerlerin çoğu ekonomik nedenlerle ordudan gelen terhislerinden korkuyordu.¹⁸⁹

İsyan, 1900 yılının Ocak ayının sonlarında, 11. ve 14. tabur üyelerinin bazı İngiliz subaylarını tutuklayıp mühimmat deposunu basması ve her birinin 300 fişek ele geçirmesiyle başladı ancak kısa sürede bu isyanı kontrol altına alındı.¹⁹⁰

Mısırlıların şikâyetlerini incelemek ve son olayların sebeplerini öğrenmek için kıdemli Mısırlı subaylardan oluşan bir yüksek komite kuruldu. 2 Şubat 1900'de komite, askerleri itaatsizliğe karşı kışkırtmakla suçlandıktan sonra çok sayıda Mısırlı kıdemli subayın görevden alınmasını önerildi. İsyan sorununun sona ermesini takip eden ilk aylarda hükümet, asker ve subayların mağduriyetlerinin sebeplerini ortadan kaldırmak için bazı tedbirler alarak uzlaşma yolu arandı.

İsyan sonucu sistemi iyi yönetemediği için Kitchener Sudan'ın başkomutanı olarak görevine iade edilmedi.¹⁹¹

Bu isyan İngilizleri birçok yönden rahatsız etti, bunlardan ilki, Sudanlı askerlerin Mehdi'nin askerleri olmadığı, Hatmiye tarikatına ait oldukları, Karri Savaşı'nın yenilgisiyle hiçbir ilgisinin olmamasıydı. Ayrıca Sudanlı askerler Osmanlı Devleti'nin modern askeri düzeninde yetiştirilmiş, Mısır'ı işgal ettikten sonra eğitimleri İngilizlere devredilmiş, hükümete sadık kalmışlardır ki bu Sudan'daki İngiliz yönetimine de teyit edilmiştir. Winget, Sudan'daki İngiliz yönetimine isyanın arkasında duranların Mısırlı

¹⁸⁸El-Gaddal, *Sudan'ın Modern Tarihi*, 423.

¹⁸⁹Marten W Daly, *the Egyptian Army Mutiny at Omdurman January-February 1900*, (Bulletin: British Society for Middle Eastern Studies, 1981), 3-12.

¹⁹⁰Daly, *The Egyptian Army Mutiny*, 3-12.

¹⁹¹El-Gaddal, *Sudan'ın Modern Tarihi*, 426.

subaylar olduğunu ve bunun isyanın nedeni olduğu belirtilmiştir. Bu nedenle, isyandan hemen sonra İngiliz yönetimi Sudan tugaylarını hızla yeniden örgütledi, Mısırlıları İngilizlerle değiştirdi, Mısır subaylarını ise müdürlüklere dağıtarak, 17. ve 18. Mısır taburları ile 14. Sudan taburunu terhis etti.¹⁹²

3.2. Ulusal Hareketin İkinci Aşaması (1918-1924)

I. Dünya Savaşı'ndan sonra, Sudanlıların kimlik ve ulusal birlik bilinci giderek güçlenmiş, ulusal hareket yeni bir dönüş yapmaya başlamıştı. Bununla birlikte kabile bağlarının zayıfladığı şehirlerde kendisini hissettiren ulusal bilincin artmasına aşağıda yer alan bir dizi iç ve dış faktörlerin etkili olduğu söylenilebilir:

- Osmanlı döneminde eğitim faaliyetlerine kıyasla sivil eğitimin yaygınlaşması ve ardından Al-Ezher Al-Sharif'te eğitim alan ve Sudan'a dönen Sudanlıların farkındalıklarının artmasında büyük rol oynadı. Bununla beraber İngiliz yönetiminin sivil eğitimi yaygınlaştırma konusundaki uyarıları da etkili olmuştur.¹⁹³
- Sudanlıların Mısırlılarla temasları, Mısırdan gelen geçim kaynağı arayan işçiler, askerler ve göçmenler ile başlamış ve onları dil ve din birlikteliği ile birleştiren bu temas eğitilmiş Mısırlıların ve Sudanlıların askeri birim gibi ortak bir birimde çalışmalarına yol açmıştır.
- Cezira projesi başta olmak üzere İngiliz projelerinin ada halkının topraklarını sömürmek ve kaynaklarından azami derecede faydayı amaçlayan bir proje olarak gören Sudan kamuoyunun bu tür projelere karşı da mücadele etmesi ulusal bilincinin artmasında etkili olmuştur.¹⁹⁴
- Sudanlı aydınlar, sömürge aleyhtarı olan ve milliyetçi bir ayaklanma olan Mısır'daki 1919 ulusal hareketinden etkilenmişlerdir.¹⁹⁵
- Mısır devriminin haberleri Mısır gazeteleri aracılığıyla Sudan'a ulaşıyordu, Sudanlı gençler bu haberlerden oldukça etkilenmiştir. İngiliz hükümeti haberlerin yaydığı milliyetçilik düşüncesinden endişe ederek Sudan'da çalışan Mısırlılara yönelik

¹⁹² Daly, *the Egyptian Army Mutiny*, 3-12.

¹⁹³ Muhammed el-Mekki İbrahim, *el-fikir el-Sudani: Usulahu ve Tatawrahu (Sudan düşüncesi: kökenleri ve gelişimi أصوله وتطوره)*, (Hartum: Hartum üniversitesi yayın evi, 1976), 37.

¹⁹⁴ Mahasin Abdulkadir Hac el-Safi, *el-Haraka el-Wataniye fi Sudan (Sudan'daki Ulusal Hareketler الحركات الوطنية في السودان)*, (Hartum: Hartum üniversitesi yayın evi, 1992), 88.

¹⁹⁵ El-Gaddal, *Sudan 'ın Modern Tarihi*, 482.

kontrolü yoğunlaştırdı ve Mısır'daki ulusal hareketi desteklemek için Atbara ve Port Sudan'daki Mısırlıların gösterilerini bastırmak için şiddet kullandı.¹⁹⁶

- Filistin, Suriye, Lübnan ve Hicaz gibi Arap ülkelerinde meydana gelen sömürgecilik karşıtı hareketlerden Sudan da etkilenmiş, ayrıca Türk milliyetçiliğini esas alan ve liderliğini Mustafa Kemal Atatürk'ün yaptığı Türkiye bağımsızlık mücadelesinden de etkilenmişlerdir. Bununla birlikte I. Dünya Savaşı -Sudan'daki etkisi zayıf olmasına rağmen- İngiliz sömürge etkisinin azalmasına yol açtı. ABD Başkanı Wilson'un 8 Ocak 1918 tarihli 14 maddelik Wilson İlkeleri'nde yer alan sömürge halklarının kendi kaderlerini tayin etme hakkı ve ardından Fransa'daki Versay Konferansı'nda da aynı konunun gündeme gelişiyle uluslararası arenada da sömürge halklarının bağımsızlıkları desteklenmiş oldu.¹⁹⁷

3.2.1. Edebi Topluluklarının Ortaya Çıkışı

Sudan'ın farklı bölgelerinden gelen eğitimli insanların arasında farkındalığın yayılması ve aralarındaki birlikteliği sağlayacak bir kulüp kurulmasına ihtiyaç duyuldu. Bu amaçla 1918'de Okul Mezunları Kulübü kuruldu ve kulüp bir İngiliz çalışanı, müfettiş ve bir denetçi atayan İngiliz yönetiminin gözetiminde gelişme gösterdi. Kulüp, siyaset, milliyetçilik ve vatanseverlikle ilgisi olmayan kültürel ve sosyal faaliyetlerde bulunmaya başladı. Faaliyeti sınırlıydı, dini bayramlar ve toplumda önde gelen şahsiyetlerinin anma törenleri gibi halka açık günleri kutluyordu.¹⁹⁸ Bu dönemde akıcı Arapça bilen şair ve yazarlar ortaya çıkmış, Hz. Peygamber'in doğumunu kutlamak için şiirler ve ağıtlar yazmışlardır.¹⁹⁹

Daha sonra gazeteci Hüseyin Şerif 1919-1920 yılları arasında ulusal birliği güçlendiren makale ve kitaplar yazmıştır. Bununla birlikte Sudanlı kadınların eğitimi gibi konularada da makaleler de yer verilmiştir.²⁰⁰ Hüseyin Şerif, bir grup Sudanlı ile birlikte bir anonim şirket kurarak ilk Sudan gazetesini çıkarmış ve gazeteye "Hadharet el- Sudan" (Sudan Medeniyeti) adını vermiştir. Sudan'da El-Hadhareh gazetesinden önce yayınlanan gazetelerin hepsi yabancılar tarafından yayınlanmaktaydı. El-Hadhareh gazetesi Sudan'ın

¹⁹⁶Shawgi Elcamal, *Tarihu Sudan Vadi el-Nil ve Alagathibi Mısır (Sudan ve Nil Vadisi Tarih تاريخ السودان وادي النيل)*, (Kahire: Maktabet Angilo, 2008), 234-235.

¹⁹⁷El-Gaddal, *Sudan 'ın Modern Tarihi*, 429.

¹⁹⁸El-Gaddal, *Sudan 'ın Modern Tarihi*, 429.

¹⁹⁹Najila, *Sudan toplumunun özellikleri*, 68-70.

²⁰⁰El-Gaddal, *Sudan 'ın Modern Tarihi*, 431.

ilk ulusal gazetesidir ve kucusuda Sudanlı Hüseyin El Şerif 'tir. Ancak görünüşte ulusal bir gazete görünümünde olsa da esas itibarıyla İngiliz yönetimine hizmet etmeyi amaçlamaktaydı.²⁰¹

Bu edebî, sosyal ve kültürel etkinlik sayesinde Sudan'ın eğitilmiş sınıflı ülkenin geleceğinde söz sahibi olmayı hedeflemiştiler. Her ne kadar Mezunlar Kulübü istikrarlı bir şekilde faaliyetlerini sürdürmüş olsalar da daha cesur ve daha yüksek bir sesle ulusal bilinç dile getirilmekte zorlanıyordu. Bu görevi daha sonra diğer dernekler yerine getirmiştir.

3.2.1.1.Sudan Federasyonu Derneği

Sudan Federasyonu Derneği, sanatsal ve edebi eğilimleri olan bir grup eğitilmiş genç memur tarafından kurulmuştur. 1920 yılında Omdurman'da kurulan derneğin kurucu üyeleri arasında, ObaidHaj Al-Amin, Tawfiq Saleh Jibril, Süleyman Kasha ve Ibrahim Badri gibi Gordon Koleji mezunları yer almaktaydı. Dernek üyeleri, belirledikleri evlerde toplantılar yaparak şiir ve müzik dinliyorlardı. Sudan Birliği Derneği, Sudan'ın modern tarihindeki ilk siyasi örgüttür. Bu hareketle birlikte Sudanlı aydınlar, kabile, mezhep, ırk veya din temelinde değil, siyasi inanç temelinde birleşmiştir. Bölgecilik ve kabilecilik aşarak Sudan'ın tamamını esas alan bir örgüt olarak kabul edilir, bu yüzden Sudan Birliği olarak adlandırılır. Dernek aynı zamanda üyeleri İslami mirasa ve İslam'a bağlı olan ancak mezhepçi olmayan seküler bir dernekti.²⁰²

Derneğin organizasyonuna bakıldığında gizlilik esasına dayalı olarak birkaç bölüme ayrılan hiyerarşik bir düzenin olduğu görülür. Her bölüm diğer bölümlerle bağlantısı olmayan, üyelerini tanımayan birkaç üyeden oluşur ve her bölümün en üst bölümde temsilcisi vardır. İlk bölüm Omdurman'da kurulmuş ve merkez komitesi olarak görev yapmıştır. Obaid Haj Al-Âmin, derneğin lideri olarak kabul edilmiştir. Derneğin diğer bölgelerde de şubeleri vardır ve Sudan ulusal birliğini harekete geçirmek, İngiliz hükümetine ve onlarla iş birliği yapan Sudanlılara karşı birleşerek mücadele etme gibi amaçları vardır. Dernek yayınlarında, "İngilizlerin Sudan halkının iradesine karşı Mısır'dan ayırmaya çalıştıklarını ve politikalarının Sudan'a bir fayda sağlamadığını,

²⁰¹Salah Abdallatif, *el-Sahafa el-Sudaniye Tarih ve Tawsik (Sudan Basını: Tarih ve Belgeler: الصحافة السودانية: تاريخ وثائق)*, (Kahire: Ofist yayın evi, 1992), 31-32.

²⁰²El-Gaddal, *Sudan 'ın Modern Tarihi*, 432.

aksine halkına ağır vergiler yüklediğini" belirtiyordular. Aynı zamanda hükümetin Cezira projesindeki politikasına ve şeker, pamuk üretimi gibi alanlardaki tekeli de eleştirdi.²⁰³

Dernek üyeleri, çeşitli siyasi meseleler hakkında görüşlerini bildiriyorlardı, ya fikirlerini halka açık yerlerde gizli yayımlar aracılığıyla yayıyorlardı ya da Mezunlar Kulübü'nde düzenlenen kültürel ve tiyatro kutlamalarında ve festivallerinde halka açık bir şekilde okuyorlardı. Bu şiirler vatanseverlik ve milliyetçilik hakkında halkın daha önce alışkın olmadığı farklı kavramlar içeriyordu, ancak ne olursa olsun herkes yabancı yönetime karşı mücadele konusunda hemfikirdi.²⁰⁴

Dernek üyeleri şiirlerini ve makalelerini Mısır basınında yayınlanmak üzere, bazıları gerçek isimleriyle, bazıları ise takma isimlerle gönderdiler. ObeidHaj al-Amin, İngiliz yönetimini eleştirirken ve Mısır'la temas çağrısında bulunanların en cüretkar olanıydı. Kasım 1922'de Mısır gazetesi Al-Ahram'da Sudan ulusal hareketinin Mısır ulusunu desteklediğini ve Mısır ile Sudan'ın bölünmesine bir şekilde karşı çıktığını dile getiren bir de makale yayınlamıştır.²⁰⁵ Görüldüğü gibi Mısır'a duyulan sempati, derneğin şiir ve makale gibi yayınlarında görmek mümkündür.

Yine bu dönemde ortaya çıkan Sudan'ın Mısır ile birleşmesini destekleyen Nil Vadisi'nin birlik ülküsü, Sudan ulusal hareketinin İngiliz sömürgeciliği ile mücadelesinde güvendiği ve iki ikili yönetim arasındaki çatışmadan yararlandığı bir araçtı. Aynı zamanda bu ülkü Mısır ulusal hareketinden ilham almış ve bazıları Nil Vadisi'nin birliğine Mısır'ın medeniyeti, mirası ve kültürü üzerinden bakarken, bazıları ise Mısır'da Arabizm ve Arap aidiyeti olarak bakıyordu.²⁰⁶

İngiliz yönetimi, Nil Vadisi birliği karşısında boş durmamış, kendisine bağlı dini liderleri harekete geçirerek Mısır devrimine karşı durmaya teşvik etmiştir. Bir grup dini lider, Sudan'daki rejime tam ve açık desteklerini ilan eden ve Mısır'da gerçekleşen hareketle hiçbir ilgilerinin olmadığını ve arzularını temsil etmediğini vurgulayan bir dilekçe

²⁰³El-Gaddal, *Sudan 'ın Modern Tarihi*, 433.

²⁰⁴Khalid Hussain Osman el-Kadd, *el-Efendiye ve Mafahim el-Kawmiye fi Sudan (Efendileri ve Sudan'da milliyetçilik kavramları)* (الأفندية ومفاهيم القومية في السودان), (Hartum: Merkez Abdulkerim Mergani, 2011), 72.

²⁰⁵Hasan Najila, *Sudan Toplumunun Özellikleri*, 82-83.

²⁰⁶Gamal el-Sharif, *el-Siraa el-Siyasi ala Sudan 1840-2008 (Sudan Üzerindeki Siyasi Mücadele الصراع السياسي على السودان)*, (Hartum: el-Musawarat yayın evi, 2017),440.

sunmuştur. Gazeteci Hüseyin Şerif de Nil Vadisi'nin birliği çağrısını çürütmek için Sudan Medeniyeti gazetesinde dört makale yazmıştır.²⁰⁷

Sudan Birliği Derneği, İngiliz sömürgeciliğine karşı olan direniş hareketlerinin modern ve organizeli bir başlangıcıydı, ancak bu sınırlı gizli faaliyetler ulusal bilinci ifade etmek için yeterli değildi. Ancak zamanla derneğin üyeleri arasında bir çatışma çıktı ve Mısır'daki gelişmeler bu çatışmayı alevlendirdi. 22 Şubat 1922'de bağımsız bir monarşinin ilan edilmesi Mısır ulusal hareketi için bir zafer olarak kabul edildi. Hareket, Saad Zaghloul'u başbakan yapan 1923 anayasasının kabulüyle nihayete erdi.²⁰⁸

1923'ün başında ObaidHaj Al-Âmin, derneğin yöntemlerini ve siyasi eğilimlerini değiştirme çağrısı yapan bir akıma öncülük etti ve gizli yöntemlerin daha etkili yöntemlerle değiştirilmesini önerdi. Obeid ve destekçileri ayrıca, üç yıllık gizli faaliyetin, sömürgecilik ve Sudanlı yardımcıları ile doğrudan bir çatışmanın önünü açmak için yeterli olduğunu vurguladı. Ayrıca, derneğin geniş halk desteği kazanabilmesi için bir protesto ve gösteri çağrısında bulundu. Ancak bu öneriye kültürel faaliyete daha fazla dikkat edilmesi gerektiğine inanan muhafazakâr unsurlar tarafından karşı çıkıldı. Çünkü Sudan henüz İngiltere ile karşı karşıya gelmeye ve onlarla mücadele etmeye hazır değildi. Anlaşmazlık farklı biçimler aldı, bu ihtilaf devam ederken, dernek üyeleri istihbarat servislerinin saflarına nüfuz etmiş ve sırlarını ifşa eden Süleyman Kasha gibi kişiler derneğin dağılmasını hızlandırmıştır.²⁰⁹ Şair Tefik Salih Cibril, Süleyman Kasha'ya hakaret eden ve vicdanını istihbarat müdürüne satmakla suçlayan bir şiir yazdı, böylece dernek yönetim tarafından tasfiye edildi.²¹⁰

3.2.1.2. Beyaz Bayrak Derneği ve 1924 Devrimi

Sudan Birliği Derneği'nin bölündüğü dönemde Beyaz Bayrak Derneği olarak adlandırılan daha organize, kararlı ve Mısır taraftarı yeni bir örgüt oluşturan Ali Abdel Latif ortaya çıktı. Obeid Haj al-Amin ise, daha sonra İngilizlere karşı 1924 devrimine

²⁰⁷El-Gaddal, *Sudan'ın Modern Tarihi*, 436-437.

²⁰⁸İlinur Berenz, *el-İstimar el- Biritani fî Mısır (Mısır'daki İngiliz Sömürgeciliği الاستعمار البريطاني في مصر)*, (Kahire: 20. Yy yayın evi,1945),32.

²⁰⁹El-Gaddal, *Sudan'ın Modern Tarihi*, 438.

²¹⁰ El-Sharif, *Sudan Üzerindeki Siyasi Mücadele*,443.

öncülük eden eski subay Ali Abdel Latif²¹¹ ile temasa geçerek Sudan Birliği dışında liderlik ettiği grubun tabanını genişletmeye çalıştı.

Ali Abdel Latif, 1916'da askeri taburuyla birlikte Nuba Dağları'ndaki Talodi'ye hareket etti ve ardından iki yılını geçirdiği El Fasher'deki Dokuzuncu Tabur'da çalışmaya başladı. Ali Abdel Latif önce Bahr El Ghazal'a daha sonra Şami Merkezi'ne memur olarak atandı. Bu sırada üsteğmen rütbesine terfi etti.²¹²

1919'da Üsteğmen Ali Abdel Latif, Wad Madani'deki 14. Tabur'a tayin edildi ve 1921 yılına kadar burada kaldı. Aynı yıl Ali Abdel Latif, kendisinden daha yüksek rütbeli bir İngiliz subayını selamlamayı reddederek isyanını ilan etti. Çünkü subay ona küçük düşürücü şekilde davranmış ve Ali Abdel bu durumu kabullenememişti. Ardından görevinden uzaklaştırıldı ve soruşturma için Hartum'a sevk edildi.²¹³

Mayıs 1922'de Ali Abdül Latif, el-Hadat gazetesine İngiliz sömürgeciliğini eleştirerek Sudanlıların kendi kaderini tayin hakkı için çağrıda bulunduğu ve yabancı egemenliğine son verilmesini talep ettiği "Ulusun Talepleri" başlıklı bir makale yazdı. İstihbarat birimleri bu makaleden önceden haberdar olduğu için gazetenin ofisini bastı ve makaleye el koydu. Ali Abdul Latif tutuklandı ve bir yıl hapis cezasına çarptırıldı ve askerlikten de atıldı. Mısır basını, Ali Abdel Latif'in ulusal bir kahraman olarak gösterilmesinde büyük rol oynadı ve yargılamasıyla ilgilendi.²¹⁴

Ali Abdül Latif serbest bırakıldıktan sonra, Sudan Birliği Derneği'ndeki siyasi çalışmalara aktif olarak katkıda bulundu. 1923'ün sonunda Beyaz Bayrak Birliği kuruldu.

²¹¹Ali Abd al-Latif, 1896'da Kuzey Sudan'da Wadi Halfa'da dünyaya gelmiştir. Babası, Nuba Dağları'ndan bir askerken annesi, Dinka kabilesinden bir köleyken sonradan kölelikten kurtulmuştu. Babası, Mısır taburunda çalışan bir askerdirdi. Birkaç yıl boyunca Sudan'ın İngiliz-Mısır işgalinin tamamlanmasından sonra, babası onbaşı rütbesinde emekliliğe sevk edildi. Beyaz Nil'deki Al-Duweim şehrine yerleşti. Ali Abdel Latif ailesiyle kısa bir süre kaldıktan sonra eğitim almak için Hartum'a taşındı, orada emekli bir subay olan amcasının yanında kaldı. Ali Abdul Latif önce Burri'de Kur'an-ı Kerim'i yazmayı ve ezberlemeyi öğretmek için bir medreseye katıldı, ardından Gordon Memorial Koleji'ne katıldı, Babasının askeri geçmişinden yararlanarak, askeri okula geçti 1913'te teğmen rütbesiyle mezun oldu ve başarısından dolayı Genel Vali Madalyası'nı kazandı. Mezun olduktan sonra, 1914'te 11. tabura ikinci teğmen olarak atandı ve 1916'da evlendi ve ardından iki kızı oldu. Ali Abdel Latif, askerlik görevi sırasında Sudan'ın farklı bölgelerinde görev yaptı. Yushuko Koribta, *Ali Abdullatif ve Sawrat 1924: Bahs fi Msadir el-SawraSudaniye*(Ali Abdel Latif ve 1924 Devrimi: Sudan Devriminin Kaynaklarının İncelenmesi علي عبد اللطيف وثورة 1924: بحث في مصادر الثورة السودانية), çev: Majdi el-Naeem, (Kahire: Sudan Araştırma Merkezi, 2004), 17.

²¹²Koribta, *Ali Abdel Latif ve 1924 Devrimi*, 18.

²¹³El-Gaddal, *Sudan'ın Modern Tarihi*, 439.

²¹⁴El-Gaddal, *Sudan'ın Modern Tarihi*, 439-440.

1924 devriminin liderleri olan Beyaz Bayrak üyeleri, Sudan kabilelerinin ve etnik kökenlerin bir karışımını da temsil ediyordu.

Derneğin yapısı, Sudan Birliği Derneği gibi hücre sistemine dayalıdır. Ayrıca Birlik Derneği gibi bazı gizli organizasyonları da vardı ve finansmanını giriş ücretleri, abonelikler, bağışlar ve Mısır'dan gelen desteklerle sağlıyordu. Bu derneğin zanaatkârlar, işçiler ve çiftçiler de dâhil olmak üzere taşradaki kitle tabanı büyüktü ve etkili kadrosu 150 üyeden oluşuyordu. İstihbarat, dernek üyelerinin isim ve adreslerinden 104'ünü elde edebildi. Bunların sosyal statüleri şöyleydi: devlette çalışan 40 mezun, 27 memur ve eski memur, 10 işçi, 8 tüccar, 4 öğrenci, 4 hâkim, 3 öğretmen, 2 vali yardımcısında oluşuyordu.²¹⁵

Derneğin üzerinde Nil Vadisi haritası ile köşelerinden birinde Mısır bayrağı olan beyaz bir bayrakları vardı ve bu yüzden “Beyaz Bayrak” olarak adlandırıldı.²¹⁶Obeid Haj Amin, derneğin ana hedeflerinin şunlar olduğunu açıklamıştı:

1. Sudan'ın sömürgeci kölelikten kurtarması.
2. Mısır ile tam birliğin sağlanması.
3. Derneğin taleplerini dünyaya duyurmak için meşru yöntemlerle çalışmak, her platformda Sudan'ın sesini duyurmak

3.2.1.2.1. Beyaz Bayrak Derneği'nin Siyasi Faaliyeti

Beyaz Bayrak Derneği'nin faaliyeti, özellikle 1919 devriminden sonra, Mısır'daki ulusal hareketin faaliyeti ve gelişimi ile yakından ilgiliydi ve Sudan'ın geleceği konusunda İngiltere ile Mısır arasındaki muhalefeti şiddetlendirdi.

Dernek, Sudan Genel Valisi'ne, Sudan'ı Mısır'dan ayırmayı ve İngiliz vesayeti altına almayı amaçlayan planlarını uygulamak için "Sudan Medeniyeti" gazetesinin sahiplerinin İngilizlerle iş birliğini protesto eden ve kınayan bir telgraf gönderdi. Bununla birlikte Sudan'daki İngiliz varlığını reddetmek, Sudanlıların ülkelerini yönetme ve Mısır'la dayanışma hakkını talep etmek, Mısır ile Sudan arasındaki birlik bağlarını belgelemek ve Sudan meselesini ciddiyetle kabul etmek gibi taleplerle kamusal siyasi faaliyetlerine başladı.²¹⁷

²¹⁵El-Gaddal, *Sudan'ın Modern Tarihi*, 440.

²¹⁶ El-Sharif, *Sudan Üzerindeki Siyasi Mücadele*, 444.

²¹⁷Suleyman Kisha, *el-Liva el-Abyad (Beyaz Bayrak اللواء الأبيض)*, (Hartum: Sudan Arşivi, 1969), 5.

14 Haziran 1924'te Dernek, Mısır Parlamentosu'nun açılışı ve Saad Zaghoul Bakanlığı'nın kurulması vesilesiyle Mısır Parlamentosu'na bir telgraf gönderdi: "Biz, Sudan halkı, Majesteleri Kral'a samimiyetimizi ve sadakatimizi sunuyoruz, bu mutlu bayramı sizinle paylaşıyoruz, İngiliz tehditlerinden korkmuyoruz, ateşe ve demire boyun eğmiyoruz."²¹⁸ Bu telgraf derneğin beş kurucu üyesi tarafından imzalandı, Mısır gazeteleri bu telgrafi yayınlınca, İngiliz hükümeti o dönemde imzacılardan üçünü cezalandırmak ve diğerlerini caydırmak için Hartum'dan uzak bölgelere nakletti. Sadece Ali Abdel Latif ve Obaid Haj Amin kaldı, İngiliz yönetimi daha sonra bu hareketin destekçilerine Mısır'dan ayrılma ve Sudan'ı İngiliz koruması altına alma çağrısında bulunan imzaları toplamaları talimatını verdi.²¹⁹

Dernek, İngiliz hükümeti ile yapılacak müzakerelerde Saad Zaghoul'un yardım etmesi için Mısır hükümetine görüşünü iletmek üzere Mısır'a bir heyet göndermeye karar verdi. Beyaz Bayrak Derneği heyeti Halfa Vadisi'ni gezdi, gizlenmelerine rağmen hükümet onları yerini tespit ederek tutuklayıp Halfa'ya geri getirdi. 7 Temmuz'da dernek, getirilen heyeti Hartum istasyonunda karşılamak için ilk protesto gösterisini gerçekleştirdi. Ali Abdel-Latif ve ObaidHaj Al-Amin liderliğindeki 150 kişinin katıldığı gösteriyi, İngiliz hükümeti polis tarafından Hartum Kuzey karakoluna götürdü. Ardından gösteriyi dağıttı ve Ali Abdel Latif'in gösteri için toplananlara hitap etmesini engelledi.²²⁰

19 Haziran'da Şeyh Ömer Dafa Allah liderliğindeki Beyaz Tugay Cemiyeti üyeleri tarafından düzenlenen ilk siyasi gösteri, Mısır'ın sevilen yöneticilerinden Omdurman Komiseri Abdul Khaliq Efendi Hassan'ın cenazesinin ardından başladı. Cenazesine yaklaşık 20.000 kişi katıldı. Cenaze töreni tamamlandıktan sonra Şeyh Omar Dafa Allah, "Kahrolsun İngilizler ve yaşasın Mısır" diye slogan attı. Bu, dernek tarafından önceden ayarlandı ve kalabalık slogan atarak şehre yürüdü, Şeyh Dafa Allah tutuklanarak iki ay hapis ve 5 cüneyh (Mısır parası) para cezasına çarptırıldı.²²¹

22 Haziran'da Hartum Müdürü, Kamu Güvenliği Yasası'nın VII. maddesi uyarınca toplanmaları önlemek için bir emir yayınladı, ancak birlik bu yasağa boyun eğmedi,

²¹⁸Kisha, *Beyaz Bayrak*, 7.

²¹⁹El-Gaddal, *Sudan 'ın Modern Tarihi*, 442.

²²⁰Hac el-Safi, *Sudan'daki Ulusal Hareketler*, 27-28.

²²¹El-Gaddal, *Sudan 'ın Modern Tarihi*, 443.

Hartum'da birçok gösteri düzenledi ve derneğin liderleri kendi aralarında oy kullanarak bu gösterilere öncülük etmeyi kabul ettiler.

Dernek üyeleri insanları gösterilere davet ederek pazarda broşürler dağıtarak dükkânların, kafelerin ve sütunların kapılarına yapıştırdılar. Gösteriler bu şekilde devam ederken tutuklamalar da devam etti. Port Sudan, Madani, Al-Abyad, Shandi ve diğer şehirlerde gösteriler yoğunlaştı ve tutuklamalar vilayetlere yayıldı. 30 Temmuz'da Obeid Haj al-Âmin ve derneğin diğer liderleri tutuklandı, sert muamele gördüler, bazıları işkence gördü bazıları yargılanmadan üç ay hapiste kaldı, dernek kadrolarının ve faaliyetlerinin ifşa edilmesine yol açan itiraflarda bulunuldu. Bunun sonucunda, gösteri grubu geri çekildi. Beyaz bayrak tüm liderleri hapiste olduğundan artık etkili bir şekilde faaliyet gösteremedi. Böylece devrimin ilk aşaması sona erdi, ardından ordunun ortaya çıktığı diğer aşama geldi. Sudanlı subaylar, Sudan'daki ulusal hareketin gelişmelerine uzak değillerdi. Bazıları, Sudan Birliği Derneği veya Beyaz Bayrak Cemiyeti ile yakından ilişkiliydi, temasları ve üyelikleri bireysel ve gizli olarak yapıldı.²²² Olaylar geliştikçe, ordu ulusal harekete dâhil oldu.

9 Ağustos 1924 Cumartesi sabahı, Hartum'daki askeri okul öğrencilerinin ilk askeri gösterisi aşağıda yer alan nedenlerle yapıldı:

- Kahire'deki askeri okulda kullanılan yönteme kıyasla okul mezunlarına sertifika verilme şeklini protesto etmek.
- Ülkenin tarımsal zenginliğini yağmalayan Cezire projesine muhalefetlerini göstermek.
- İngiltere'nin Sudan'ı Mısır'dan ayırma ve Nil Vadisi'ni bölme çabalarına karşı durmak.
- Beyaz Bayrak Derneği'ne destekleri göstermek.
- Ali Abdul Latif'in tutuklanmasını protesto etmek.²²³

Hartum'daki askeri üniformalı, tüfek, mızrak ve bir miktar mühimmatla silahlı ve Mısır bayrağı taşıyan 51 öğrenci askeri okuldan çıktılar.²²⁴ Göstericiler gösteri haberlerini diğer şehirlere iletmek için tren istasyonuna gittiler, daha sonra o sırada tutuklu bulunan Ali Abdül Latif'in evine gidip ona askeri selam verdiler, gösteri grubu daha sonra

²²²M. O. Bashir, *Revolution and Nationalism in the Sudan*, (London: Barnes & Noble Books, 1979),107.

²²³Institute of African and Asian Studies, *The trial of the military school students*, (Hartum: Documentation Center, 1975), 4.

²²⁴ Bashir, *Revolution and Nationalism in the Sudan*, 109.

hapishaneye doğru gitti, İngilizlerin düşüşünü ve Mısır ve Sudan'ın bağımsızlığı hakkında slogan attılar.²²⁵

Göstericiler Hartum sokaklarında ilerlemeye devam ettiler. Bu harekât üzerine İngiliz genel valisi, eğer daha fazla ileri gidilirse göstericilerin üzerine ateş açılacağını duyurdu. Anca Beyaz Bayrak Derneği'nin tutuklanan mahkûmları bu tehditleri ciddiye almayarak, Sudan ve Mısır lehine ve İngilizlerin düşüşünü isteyen sloganlar attılar.²²⁶ Daha sonra Cooper hapishanesine gittiler, oradaki Beyaz Bayrak mahkûmlarına askeri selamlar verdiler, sonra kışlarına geri döndüler. Kışlarına girdiklerinde İngiliz hükümeti güçleri okulu kuşattı. Göstericilerden silahlarını teslim etmelerini istedi. Ancak alınan mühimmatı kendilerine teslim etmedikçe silahlarını bırakmayı reddettiler, güç kullanılması durumunda silah kullanma tehdidinde bulundular. Abdullah Halil ve Bilal Rızık gibi bazı Sudanlı subaylar olaya müdahale ederek silahlarını teslim etmeye ikna ettiler ve silahlarını olaysız bir şekilde teslim ettiler.²²⁷

Ertesi sabah, gösteriye öncülük eden dört subay ve diğer yedi öğrenci tutuklandı ve olaydan sorumlu tutuldu. Ayrıca okuldaki öğrencilerin geri kalanı da gözaltına alındı. Hartum'da askeri okul gösterisinin yapıldığı gün, Mısır Demiryolu Taburu da Atbara kentinde Mısır ve Sudan'ın birliğine dair sloganlar atarak gösteriler düzenledi. Göstericiler, demiryolu binalarının yıkılmasına neden oldu, gösteri kurşunlarla dağıtıldı, göstericilerden dördü öldürüldü ve tamamı Mısırlı 19 kişi ağır yaralandı. Gösteriler Malakal, Al-Abyad ve diğer şehirler de dâhil olmak üzere Sudan'ın çeşitli bölgelerindeki diğer askeri bölgelere de yayıldı ancak İngiliz hükümeti durumu kontrol altına almayı başardı.

3.2.1.2.2. Sir Lee Stack'ın Öldürülmesi

Sudan'daki bu çalkantılı siyasi atmosferin ortasında, Sudan'daki Mısır etkisinin azaltmak için Kahire'ye giden, Sudan Genel Valisi Sir Lee Stack, 19 Kasım 1924'te Kahire'de²²⁸ bir Mısırlı tarafından vurularak öldürüldü.²²⁹ Wafd partisini destekleyen Mısır gazeteleri, failerin Sudanlı olması gerektiğini ve bunu Mısır'la olan ilişkilerini ve İngiltere yerine

²²⁵Abdulwahab Ahmed Abdulrahman, *NahwTariifCedidliSawrat 1924 (1924 devriminin yeni bir tanımına doğru 1924 جديف جديد لثورة 1924)*, (Sudan Çalışmaları Serisi: ulusal hareket, 1991) 11-84.

²²⁶ Hac el-Safi, *Sudan'daki Ulusal Hareketler*, 37.

²²⁷ Abdulrahman, *1924 Devriminin Yeni bir Tanımına doğru*, 38.

²²⁸The Sudan Gazette, No: 445A, 21 November 1924.

²²⁹El-Gaddal, *Sudan 'ın Modern Tarihi*, 445-446.

O'nu tercih ettiklerini doğrulamak için yaptıklarını öne sürerek Mısırlıların sorumluluğunu ortadan kaldırmaya çalıştı.²³⁰

İngiltere, Mısır birliklerini Sudan'dan 24 saat içinde geri çekmesi için Saad Zaghloul hükümetine derhal bir uyarı gönderdi, Saad Zaghloul uyarıyı reddedip istifa etti.²³¹ 24 Kasım'da İngiliz ordusu Sudan'da üç taburdan oluşan Mısır birliklerini kuşattı. Bir tabur itaat etti ve ikisi Kral Fuad'a bağlılık yemini ettikleri için Mısır hükümetinden çekilme emri almakta ısrar ettiler.²³²

Mısır'daki bu olayların Sudan üzerinde etkisi çok fazla oldu. 1924'teki devrimde Mısır ile birlik çağrısında bulunulduğundan Mısırlılara yönelik aşağılayıcı uyarı bazı Sudanlılar için daha sert bir şekilde yapıldı. Saad Zaghloul'un istifası ise beklenmiyordu. Ayrıca, İngiliz yönetiminin gösterilerin bastırılmasındaki baskıcı taktiklerinin olumsuz etkileri olmuştu. Mısır ve Sudan birlikleri birlikte isyan etmek için aralarında bir anlaşma yaptı. Bu ortamda Sudanlı ve İngiliz orduları arasında 1924 ayaklanmasının üçüncü aşaması kanlı bir silahlı çatışma şeklinde patladı.²³³ Olayların gelişimi şu şekildeydi:

- Genel Vali Vekili General Hiddleston Paşa, Mısır ordusu birliklerinin komutanlarına, emri reddeden iki piyade ve topçu taburunun silahsızlandırılması ve Mısır'a sürülmesi için yazılı bir emir verdi.
- Rıfat Bey, Kral Fuad'dan emir alana kadar emri yerine getirmeyi reddetti.
- Mısırlı askerler, Kuzey Hartum kentinde İngiliz hükümeti tarafından kuşatıldı.
- Mısırlı askerler Sudanlı askerlerden Hartum'daki Mavi Nil Köprüsü'nü geçmelerini ve onlara katılmalarını istedi.
- Mısır topçusu, İngiliz kuvvetlerini Sudanlıların kendilerine katılmasını engellemeye çalışırsa silah kullanmakla tehdit etti.
- 27 Kasım günü öğleden sonra Sudanlı Teğmen Abdel-Fadil Almaz, anlaşmaya göre diğer gruplara katılmak üzere silah ve mühimmatla donatılmış 60 askerle yola çıktı.

²³⁰ Hac el-Safi, *Sudan'daki Ulusal Hareketler*, 39.

²³¹Ramadan Abdulazim, *Tatawr el-Haraha el-Wataniye fi Mısır 1919-1936*(Mısır'da Ulusal Hareketin Gelişimi تطور الحركة الوطنية في مصر), 2. Basım, (Kahire: Mektebet Medbuli,1983),447.

²³²El-Gaddal, *Sudan 'in Modern Tarihi*, 446.

²³³Muhammed Khair el-Badawi, *Mawagif ve ButulatSudaniye fi el-Harab el-Alemiye el-Saniye (ikinci Dünya Savaşı'nda Sudanlıların Pozisyonları ve Kahramanlıkları مواقف وبطولات سودانية في الحرب العالمية الثانية)*, (Hartum: Hartum üniversitesi yayın evi, T.S), 44.

- Hareketlerinden sonra onlara müfrezesiyle Teğmen Sayed Farah katıldı ve piyade okuluna yöneldi, daha sonra okulun öğretmenleri olan dört subayın önderlik ettiği ve dört Vickers silahı, tüfek ve tüm mühimmatı taşıyan dört grup daha katıldı.
- Saraya gitmek isterken Hartum yolunda bir İngiliz ordusu gücü tarafından durduruldu, Hartum'a giden köprü kapatıldı.
- İngilizler grubu korkutmak için havaya ateş açtı, ancak Sudanlı askerler onlara ateş ederek karşılık verdi ve çok sayıda İngiliz askeri olay yerinde öldürüldü.²³⁴
- Sudanlı askerler Mısır kuvvetlerinin savaşa katılmasını bekliyorlardı, ancak katılmadılar. Sonra Sudan ve İngiliz arasında ertesi güne kadar süren bir savaş oldu.²³⁵
- Abdel-Fadil Almaz askeri hastaneye sığındı, hastane binası bombalarla yıkılana kadar hastanenin içerisinden savaşmaya devam edildi. Ancak Abdel-Fadil ve 20 askeri öldürüldü ve geri kalan subaylar tutuklanıp ölüme mahkûm edildi.²³⁶

28 Kasım'da Amin hemen savaş uçağı ile Hartum'a geldi, Mısır Askeri Müdürü Sadık Yahya Paşa'nın Sudan'daki subaylarına ve askerlerine gönderdiği bir mektubu taşıyarak, Sudan Genel Valisi'nin emrine uymalarını ve Mısır ordusunu Sudan'dan çekmelerini istediği için alınan önlemlere direnmeyi bırakmalarını emretti. Subaylar ve askerler emre itaat etti ve Mısır ordusu 29-30 Kasım ve 1-2 Aralık 1924'te Sudan'dan tahliye edildi.²³⁷

Böylece, İngiltere, Sudan üzerindeki kontrolünü sıkılaştırdı ve Sudan'ın yeni genel valisi SirJeffrey Arthur, Mısır ordusunun yerini almak için Sudan Savunma Ordusu'nun kurulduğunu açıkladı.²³⁸

Şubat 1925'te İngiliz hükümeti Beyaz Bayrak liderlerini yargılamak için açık bir mahkeme kurdu. Ali Abdel Latif'in görevini ve dernek başkanlığını savundu. ObaidHaj Al-Âmin mahkemede kendisini şu sözlerle savundu: "Beni yargılayabilirsiniz, ama beni yönetemezsiniz, bu halk ve tarih içindir." Bu sırada sanıkları savunmak için Mısır'dan bir avukat geldi, ancak savunması sunulmadan önce sınır dışı edildi.²³⁹

²³⁴ Bashir, *Revolution and Nationalism in the Sudan*, 114.

²³⁵ Abdulrahman el-Rafii, *fi Agaab el-Sawra el-Masriye: Sawrat1919(Mısır Devrimi'nin Ardından: 1919 Devrimi 1919 ثورة المصرية: ثورة 1919)*, (Kahire: DaruŞaab, 1969), 160.

²³⁶ Suleyman Kisha, *Wasbat el-Sudan el-Ulla: Esrar ve Wasaik Tarihiye (Sudan'ın İlk Stıçrayışı: Sırlar ve Tarihi Belgeler وثبة السودان الاولى: أسرار ووثائق تاريخية)*, (Hartum: Sudan Arşivi, T.Z),12.

²³⁷ Abdulrahman, *1924 Devriminin Yeni Bir Tanımına Doğru* 42.

²³⁸ El-Rafii, *Mısır Devrimi'nin Ardından: 1919 Devrimi*,160.

²³⁹ El-Gaddal, *Sudan'ın Modern Tarihi*, 447.

Ali Abdul Latif, Obaid Haj al-Amin ve diğer üç kişi ile beraber derneğin diğer üyeleri altı aydan bir yıla kadar değişen hapis cezalarına çarptırıldı, mahkeme daha sonra Ali Abdul Latif, Muhammed Osman el-Bakhit ve Obaid Haj al-Amin'i Bahr al-Ghazal müdürlüğündeki Wau Şehrine sürgün etti.²⁴⁰Sürgünde yaklaşık 20 yıl geçirdiler, bu sırada Obaid Haj al-Amin ateşli hastalıktan öldü, Ali Abdel Latif psikolojik sorunlardan muzdaripti ve 29 Ekim 1948'de Kahire'deki bir sanatoryuma transfer edildi. Mısır ve İngiltere arasındaki 1936 anlaşmasının imzalanmasından sonra, 1924 devrimcileri affedildi ve tüm mahkûmlar serbest bırakıldı.²⁴¹

Sudan Birliği Derneği ile Beyaz Tugay Derneği arasında bir karşılaştırma yapıldığında her ikisinin de Sudan'ı İngiliz etkisinden kurtarmayı amaçladığı görülür. Bununla birlikte, yabancı ve İngiliz yönetimine karşı muhalefet etmelerini desteklenirken Sudanlıların vatanseverlik duygusunu uyandırdılar. Beyaz Tugay Derneği İngiliz yönetimine yönelik kamuoyu eleştirisinin en cesur faaliyetini yürütürken, Sudan Birliği Derneği'nin ise sadece gizli olarak yayın yapma ve dağıtma konusunda aktif olduğu söylenebilir.

1924'te meydana gelen olayların sonucuna baktığımızda bu olaylara devrim denilebilir mi tartışmalı bir konudur. Kavram olarak devrim ister hükümet sisteminde ister ekonomik veya sosyal hayatın herhangi bir alanında olsun, radikal ve fark edilir bir değişiklik anlamına geldiğinden, yukarıda bahsedilen 1924 Sudan olaylar dizisinin tam bir değişim gerçekleştirmediği için devrim niteliğinde değerlendirilemez. Ayrıca Beyaz Bayrak Derneği ve liderleri Sudan'ın tam bağımsızlığı için çağrıda bulunmadılar, bunun yerine Mısır ile birliğe ve Nil Vadisi'nin birliğinin kurulmasına bağlı kaldılar ki bu da Sudan'daki sömürgecilikten ve İngiliz korumasından kurtulmak ve Mısır egemenliği altına girmek anlamına geliyordu. Dolayısıyla bu olayları devrim olarak değil, milli duyguları ifade eden, etnik ve aşiret ayrımcılığını ve yabancı sömürge yönetimini reddeden bir halk ayaklanması olarak değerlendirmek daha doğru olur.²⁴²

²⁴⁰Suleyman Kisha, *Muhakemet Aada el-Liva el-Abyad (Beyaz Bayrak Üyelerinin Yargılanması محاكمة أعضاء اللواء الأبيض)*, (Hartum: Sudan Arşivi,1969),53-54.

²⁴¹Muhamed Said el-Gaddal, *el-İntimaa ve el-İgtirab(Bağlılık ve yabancılaşma الإنتماء والإغتراب)*, (Beyrut: Daru l Geel, 1992),127.

²⁴² P. M. Holt ve P.M. Daly, *A History of the Sudan: From the Coming of Islam to the Present Day*, 6. Basım, (London: Poultag, 2011), 198-200.

3.3. Ulusal Harekât Tarihinin Üçüncü Aşaması 1925-1937

Dr. Mohammed Saeed El-Gaddal'a göre Sudan ulusal hareketinin bu aşaması, gerileme ve geri çekilme aşamasıdır.²⁴³ Nitekim 1924 olaylarından sonra İngiliz hükümeti ulusal harekete karşı eğitim fırsatlarını azaltma, askeri okulu kapatma ve entelektüellerin faaliyetlerini sınırlandırma gibi bir dizi önlem almıştır.

İngilizlere göre, ulusal hareketi din adamlarının etkisinden uzaklaştıranlar gençlerdi. Sudan'ın gerçek geleceğinin bu liderler olduğunu gördüler, bu yüzden onları kontrol altına almak için politikalar geliştirmeye başladılar. Bununla birlikte ülkeyi yönetmek için alternatif olarak kabile örgütlerini yeniden canlandırdılar.

Ulusal harekette orta sınıf entelektüeller ve eğitimlilerin çabaları başarısızlıkla sonuçlandı. Dernek üyelerinden bazıları hapsedildi, bazıları sürgüne gönderildi ya da idam edildi. İngiliz yönetiminin ulusal hareket üzerindeki zaferi Sudanlı muhalifleri hayal kırıklığına uğrattı. Bundan sonra, entelektüellerin genel faaliyeti edebiyat toplulukları ve mezun kulüpleri ile sınırlandırıldı. Hareket üyeleri, Mısır ile ilgili hayal kırıklığına uğradıkları için artık Nil Vadisi'nin birliğine dair ümitleri de kalmamıştı. Özellikle 1924 olayları ve Mısır'ın İngiliz ordusuna karşı onları desteklememesi sonrasında aralarındaki anlaşmazlık giderek artmıştı.

Bu noktada, "Sudanlılar için Sudan" sloganı, Mısır tacı altındaki "Nil Vadisi'nin Birliği" sloganından daha milliyetçi duygularla ve daha etkili bir şekilde ortaya çıktı. Ancak bu dönemde amaç İngiliz yönetimiyle iş birliği yapmak ve siyasi olarak olgunlaşıp kendi kendini yönetebilecek duruma gelinceye kadar İngiltere'nin Sudan yönetiminde kalmasını sağlamaktı.²⁴⁴

3.3.1. Edebi Dernekler

Ulusal hareket tarihindeki bu dönem, genel olarak edebi ve kültürel alanda entelektüel etkinliklerin olduğu bir dönemdir. 1924 devriminin yenilgisinden sonra, doğrudan siyasi faaliyetler sona ermişti. Mezunlar, başlangıçta edebi ve kültürel okuma ve bilgi toplulukları oluşturmaya başladılar.

²⁴³El-Gaddal, *Tarihu Sudan'ın Modern Tarihi*, 452.

²⁴⁴El-Gaddal, *Tarihu Sudan'ın Modern Tarihi*, 453-456.

Bu gruplardan biri de Abrufiler grubuydu. Gordon Koleji mezunu ve Omdurman'daki Abu Ruf mahallesinin sakinlerinden oluşan bu grup, Hassan ve Hüseyin'in liderliğinde kurulan ilk okuma derneğinin benzeri olan bir dernek kurdular. Onlar için en önemli kültürel kaynağı Mısır'dan geliyordu ve İngiliz edebiyatına ilgi duyuyorlardı, laiktiler ve Sudan'ın Afrika yönelimine karşı Arap ve İslam dünyasına yönelmeyi savunuyorlardı²⁴⁵.

Ayrıca, El-Mawra mahallesinde, Haşmeb Okulu olarak bilinen çoğu Haşmeb kabilesine mensup mezunlardan oluşan bir başka dernek daha kuruldu. Kurucusu, Al-Fajr Dergisi'ni kuran Arafat Muhammed Abdullah'tı, bu yüzden adı Al-Fajr Okulu olarak değiştirildi. Sudan milliyetçiliğinin savunan bu grup, Mısır'a ve onunla oluşabilecek bir birliğe karşıydı.²⁴⁶

Diğer taraftan Ebrofin Okulu'nun bir kolu olan Wad Madani'de başka bir dernek kuruldu, Avukat Ahmed Khair kurucusu olarak kabul edildi. Edebiyat Topluluğu olarak bilinen dernek, topluluk önünde konuşma, sözcüklerin doğaçlamalarını yapma, okuma ve incelemeyi teşvik etme gibi konularda eğitimler vererek halka açık seminerler ve konferanslar düzenlendi. Daha sonra, bu dernekten, Genel Mezunlar Konferansı fikri ve Eğitim Günü gibi bazı projeler de dâhil olmak üzere, mezunların hareketi üzerinde önemli bir etkisi olan çeşitli fikirler ve projeler ortaya çıkmıştır.²⁴⁷

1930'lu yıllarda Kardeşler Derneği adıyla başka bir dernek daha kuruldu. Kurucuları kardeş olduğu için Kardeşler olarak adlandırılan bu grup daha sonra Mısır ile birlik çağrısında bulunan Kardeşler Partisi olarak anıldı. Kardeşler Derneği, başlangıçta bir düşünce okulu değildi, ancak siyasi örgütlenmeye daha yakındılar, kültürel konularla çok az ilgileniyorlardı ve birçoğu mezunlar konferansındaki siyasi çalışmalarla ilgileniyorlardı, bu yüzden seçim yönetimi ve siyasi ittifaklarda deneyim kazandılar. En önde gelen üyeleri arasında İsmail el-Ezheri, Yahya el-Fadl ve Babaker el-Atbani vardı.

Mezunların faaliyetleri kültürel çalışmalarla sınırlı değildi, aynı zamanda Tıp Fakültesi için bağış toplama ve Sanja Şehri'nde meydana gelen kıtlık gibi hayır işleriyle de ilgilendiler. Ayrıca özel okullar ve yetimhanelerin kurulması ve İngiliz hükümetinden

²⁴⁵El-Kadd, *Efendi ve Sudan'da milliyetçilik kavramları*,139-150.

²⁴⁶El-Gaddal, *Tarihi Sudan'ın Modern Tarihi*,457.

²⁴⁷Ahmed Khair el-Muhami, *KifahCeel (Kuşak Mücadelesi جيل كفاح)*, 3. Basım, (Hartum: Hartum üniversitesi yayın evi, 1991),81-82.

Mısır'a kaçmak zorunda kalan üyelerine destek olarak kaçmalarına yardım etme gibi kolektif çalışma gerektiren projeler de yürütüldü.²⁴⁸

3.3.2. Gordon Memorial Koleji Öğrencilerinin Boykotu

Gordon Memorial Koleji öğrencilerinin grevinin nedeni, hükümetin maaşları kesmesi, mezunların maaşlarının ayda sekiz Pound'dan beş buçuk Pound'a düşürülmesi ve çalışan sayısının azaltılmasına neden olan ekonomik krizdi. Buna rağmen yönetim İngilizlerin ve yabancıların maaşlarını düşürmedi. Abdurrahman el-Mehdi, hükümet ile öğrenciler arasında müzakereleri kabul ederek öğrencilerin grevlerini durdurmaya ikna etmeye çalıştı, ancak girişimleri başarısız oldu.

Mezunlar Kulübü on üyeden oluşan bir komitenin İngiliz yönetimiyle görüşerek sorunlarının çözülmesi ve şartlarının yerine getirilmesi konusunda mutabakata varıldı ve komite bir muhtıra yazıp Genel Vali'ye sundu. Muhtıra, hükümetin Sudan'ı ilerletme çabalarından ve Sudanlı çalışanın ona bağlılığından bahsederken, çalışanların işten çıkarılmasını ve maaşların düşürülmesini eleştirdi, ayrıca krizden çıkmak için öneriler sundu, ancak hükümet önerileri görmezden geldi ve komiteyi feshetme emrini verdi.

Ali Al-Mirghani ve Abdul-Rahman Al-Mehdi'nin öncülük ettiği mezhep liderleri grevi sona erdirmek için müdahale ettiler. Bu durum mezunlar arasında çatışmanın patlak vermesi ve aralarında kutuplaşmanın başlamasına neden oldu. Biri Abdul-Rahman Al-Mehdi'yi ve diğeri Ali Al-Mirghani'yi destekleyen iki ayrı kutuplaşma ortaya çıktı. Abdul Rahman'ın tarafı, hükümete, mezunların maaşını altı buçuk İngiliz pound'a yükseltmek için bir teklif sundu hem hükümet hem de öğrenciler teklifini kabul etti. İki grup arasındaki çatışma, grev konusunda da devam etti ve mücadelelerini mezunlar kulübüne taşıdı.

Öğrenciler arasındaki farklılaşma ve çatışma yeni bir aşamaya geçişin başlangıcı anlamına geliyordu; şöyle ki 1925'ten 1931'e kadar edebi ve entelektüel faaliyet gösteriyorlarken siyasi faaliyetlerden uzak durulmuştu. Ancak 1931'de Gordon Koleji öğrencilerinin grevi siyasi faaliyet olarak görülmüş ve öğrencilerin aralarındaki muhalefet belirgin hale gelmişti. Bu tarihten sonra ulusal hareket önderleri yabancı egemenliğinden kurtulmak için yeni yöntemler ve yollar aramaya başladılar.

²⁴⁸El-Gaddal, *Tarihu Sudan 'ın Modern Tarihi*,457-458.

3.4. Ulusal Hareket Tarihinin Dördüncü Aşaması 1938-1945

Mezunlar Konferansı adı verilen ulusal hareket tarihinin bu aşamasında ulusal hareketin seyrine etki eden gelişmeleri etkileyen iç ve dış faktörler şu şekilde sıralanabilir:²⁴⁹ İç faktörler şu şekildeydi:

- Eğitimli kesimi ifade eden Mezunların sayısındaki artış ve büyük şehirlerde yoğunlaşmaları neticesinde eğitim fırsatları gelişmiş ve Mezunlar iyi eğitimli gruplar olarak yönetim organlarına katılmaya başlamışlardır.
- Mezunlar sınıfı, kabile ve bölge birliği dışında çalışma dernekleri ve eğitim derneklerinden başka konut, giyim ve ulaşım gibi konularla da ilgilidiler.
- Gazetelerin ortaya çıkışı ulusal hareketin bu aşamasında oldukça etkili olmuştur. Bu çerçevede 1935 yılında Abdul Rahman el-Mehdi Bey'in "Nil" gazetesi ve öncesinde Mısır eğilimlerine sahip Sudan gazetesi olan "Sudan Medeniyeti" gazeteleri yayımlanmıştır. Ardından 1939'da Ali Al-Mirghani'nin yayınladığı "Sudan'ın Sesi" gazetesi ve hükümetin Nazi propagandasına karşı 1940 yılında "Huna Omdurman" gazeteleri yayın hayatına başlamışlardır.
- Hartum'da sendikaların ve işçi kulübünün kurulması.

Dış faktörler ise şu şekildeydi:

- İngilizlerin eğitimli Sudanlılarla iş birliği yapmayarak yeni bir politika izlemesi.
- İngiliz yönetiminin eğitimli Sudanlıları özel idaredeki görevlilerle değiştirerek yönetime dâhil etme amacı.
- Hükümetin idari birimlerinin İngiliz gözetimi altında Sudanlıları kullanarak yeniden modernizasyonu ve bunun öncesinde, Sudanlıların kamu hizmetindeki işleri doldurmaları için kapsamlı eğitim almaları.
- İngiltere, Mısır'da kendisini güvence altına almaya çalıştı. Bu çerçevede Mısır'ın Sudan'daki etkisini yeniden arttıran, Sudan'da devam eden İngiliz işgalini tanıyan İngiliz-Mısır ikili egemenliğini destekleyen Mısır Wafd Partisi ile 1936 anlaşmasını imzalanmıştır.
- Sudanlı öğrenciler, hükümet çalışanlarının sendikasıdan ulusal bir harekete dönüşen Hindistan Kongre Partisi'nin mücadelesinden, Mahatma Gandhi'nin kişiliğinden ve

²⁴⁹Lübnan'da Sudanlı Öğrenciler Birliği, *Sudan*, (Beyrut: Daru Sagaffa,1965), 114-115.

1924 deneyiminin başarısızlığından ders çıkararak onları silahlı çatışmadan uzak tutan barışçıl mücadele tarzından etkilendiler.

Mezunların, kendilerini organize etme fikri siyasi ortamda ilk kez Sudan gazetesinde Khader Hamad'ın konuyla ilgili bir yazısıyla ortaya çıktı, ancak görüş kabul görmedi. Ardından yeni bir girişim olarak Avukat Ahmed Khair'den yardım istendi. 1937'de lisansüstü kulübündeki konferansta "1936 Enstitülerinden Sonra Görevimiz" başlıklı bir sempozyum düzenlendi ve kulüp entelektüel federasyon çağrısında bulundu. Bu çağrı ülkeyi ve Sudan'ı korumak için mezunlar kulübünün genel bir federasyona dönüşümünün başlangıcıydı.²⁵⁰

Bu çağrı, İsmail El-Ezheri'nin başkanlık ettiği Omdurman'daki mezunlar kulübünün komitesinde görüşüldü. İlk başta kulübün hâkimiyeti için yeni unsurlar getirme girişimi olduğunu düşüncesinden dolayı bu fikri etkili bulmadılar. Kulüpte etkili olan kardeşler grubuna göre; konferans üyelerinin sadece mezunlar kulübünün üyeleri olduğu ve konferansa üye olmak isteyenlerin önce kulübün bir üyesi olması gerektiği yönündeydi.

Konferansın önündeki ikinci engel, İngiliz yönetiminin onayı idi. Bu nedenle bazı mezunlar ve İngiliz yönetiminin temsilcileri arasında gayri resmi toplantılar yapıldı. Ardından İngilizler konferansın, Sudan'ın tüm halkını temsil ettiklerini iddia etmediklerine, bu bağlamda hükümet tarafından tanınmaya çalışmadıklarına ve sadece mezunları temsil ettiklerine ikna oldular. Hükümetle müzakereler yoluyla mezunların taleplerini bir sendika organı olarak değil de bu talepleri dikkate alarak sunmaya çalışacaklardı. Aslında, sadece hükümetin güvenini ve onayını kazanmak istediler, bu yüzden bu uzlaşma yöntemi kullanıldı.

Hükümet konferans kurulmasını kabul etti, İdari Sekreter il yöneticilerine mezun toplantılarının engellenmemesini, konferansın destekçilerine hitap edilmemesini talep eden bir bildiri gönderdi. İdari sekreter, hükümetin şu anda müdahale etmeyeceğini ancak gelecekte müdahale olabileceğini belirledi.²⁵¹

3.4.1. Mezunlar Genel Konferansı

Mezunlar Konferansı, tarihi başarısı ve uygulamaları açısından üç aşamaya ayrılmıştır:

²⁵⁰El-Muhami, *Kuşak Mücadelesi*, 94-96.

²⁵¹El-Gaddal, *Tarihi Sudan'ın Modern Tarihi*, 470-471.

Birincisi: 1938'den 1941'e kadar süren kültürel kazanımların olduğu ilk oluşum aşamasıdır.

İkincisi: 1942'deki konferansın beşinci oturum dönemiyle başlayan bu aşama olgunluk ve yüzleşme aşaması olarak kabul edilir.

Üçüncüsü: 1943'ten 1945'e kadar olan son dönemde, ulusal hareketin daha etkin örgütlerinin kurulmasının yolunun açılması ve çürüme dönemidir.

3.4.1.1. Mezunlar Konferansı'nın İlk Aşaması 1938-1941

Bu aşamada bir başkan ve 15 üyeden oluşan yürütme komitesi kuruldu. İsmail el-Ezheri genel sekreter seçildi ve bir anayasa hazırlandı. Buna göre, konferansın amacı ülkenin kamu yararına ve mezunların çıkarlarına hizmet etmek olarak tanımlanmıştı.²⁵²

Konferansın bu ilk aşamasında sosyal, kültürel ve eğitim konularına odaklanıldı. Büyük şehirlerdeki konferans komiteleri, üyelere bağış toplayarak konferansın masraf ve hizmetlerinde kullandı. Ayrıca konferansın adını taşıyan bir dergi yayınlandı. Eğitim faaliyetlerine büyük önem verilmiş ve bu çerçevede Sudanlı öğrencilerin eğitim giderleri karşılanarak yurtdışına gönderilmesine karar verildi. Beş yıl içinde konferans, bir dizi okul, enstitü ve medreseler kurdu. 1939'da Wad Madani'de din, kültür, ekonomi ve toplum üzerine yapılan çalışmaların olduğu bir edebiyat festivali düzenlendi.

Konferans çalışmalarına devam ederken bazı sorunlarla da karşılaştı. Bunlardan en önemlisi Mısır Başbakanı Ali Maher'in 1940 yılında Sudan'ı ziyaret etmesiyle gerçekleşti. Başbakan Ali Maher, Kahire'den ayrılmadan önce orada okuyan Sudanlı öğrencilerle görüşmüş ve öğrenciler kendisine Sudan'ın ekonomik koşullarını eleştirdikleri bir muhtıra sunmuştu. Buna göre kamu işlerinde nitelikli Sudanlılara öncelik verilmesini talep ettiler. Ali Maher Sudan'a vardığında, konferans onu Mezunlar Kulübü'nde karşıladı ve konferans da Ali Maher'e bir muhtıra sundu. Muhtırada eğitim ve ekonomik durumlara yönelik aksaklıklar üzerine durulmuştu. Konferansın bu ilk aşaması başarıya ulaşamadı. İngiliz İdari Sekreter, Yürütme Komitesinin bazı üyelerini çağırdı, İngiltere'nin onay ve desteği olmadan böyle bir karşılama yapılamayacağını söyleyerek uyarıda bulundu ve onları konferansı dağıtmakla tehdit etti.

²⁵²Başery, *Sudan'daki Ulusal Hareketin Özellikleri*, 259-260.

3.4.1.2. 1942'de Konferansı'nın İkinci Aşaması

Mezunlar konferansı bu aşamada bir halk hareketi haline gelmiş ve Sudan toplumu üzerinde etkisini arttırarak adeta halkın sözcüsü konumunu üstlenmişti. Konferanstan kısa bir süre sonra her halkın kendi kaderini tayin hakkına sahip olduğuna karar veren "Atlantik Şartı" imzalandı. İngilizlerin saygı duyduğu eski mezunlardan Mühendis Ahmet konferansa başkanlık etti ve 1942'de ünlü muhtırasını sundu. Bu muhtırada aşağıda yer alan hususlar üzerinde durulmuştur:

- Sudan'a savaşın bitiminden hemen sonra kendi kaderini tayin hakkı verilmelidir.
- Cezira projesinin 1950'de sözleşmesinin sona ermesinden sonra İngiliz imtiyaz sahibinin elinden alınarak Sudan lehine kamulaştırılmalıdır.
- Sudanlıların ülkelerini kazanmaları için kamu hizmetleri Sudanlaştırmalıdır.²⁵³
- Sudan'da bütçe ve yasaları onaylayacak bir yasama organı kurulmalıdır.
- Kuzey Sudan ve Güney Sudan'ın birliği sağlanmalıdır.²⁵⁴
- Yargı erki yürütme erkinden ayrılmalıdır.
- Sudan vatandaşlığını belirten hususları içeren mevzuat çıkarılmalıdır.
- Çoğunluğu Sudanlı olan bir Yüksek Öğretim Kurulu oluşturulmalı ve bütçenin %12'sinden az olmamak üzere eğitime ayrılmalıdır.
- Sudanlıların ülkenin ticari, tarımsal ve endüstriyel kaynaklarından yararlanmaları sağlanmalıdır.
- Şirketlerin ve mağazaların işlerinin makul yüzdelerini Sudanlılar için harcamayı taahhüt eden bir yasa çıkarılmalıdır.
- Misyoner okulları için verilen destekler kaldırılmalı ve Kuzey ile Güney arasındaki eğitim müfredatı birleştirilmelidir.
- Sudanlıların devlet işlerinde refahı ve önceliği ilkesinin uygulanması aşağıdaki yer alan ilkeler çerçevesinde yerine getirilmelidir:
 - a) Sudanlılara ülkenin yönetimine aktif olarak katılma fırsatı verilmeli.
 - b) Devlet işlerinde işe alım Sudanlılarla sınırlı olmalıdır.²⁵⁵

²⁵³Maha Abdullah Hac el-Emin, *minel-İttihad ile el-Lıwa el-Abyad: el-Batal el-Şehid Obeid Hac el-Emin MofacirSawrat 1924 (Birlikten Beyaz Bayrağa: 1924 Devriminin Lideri Kahraman ve şehit Obaid Haj al-Emin 1924 مفجر ثورة من الاتحاد إلى اللواء الأبيض: البطل الشهيد عبيد حاج الأمين)* (Kahire: Ceziret el-Warad yayın evi, 2017), 248.

²⁵⁴El-Gaddal, *Tarihu Sudan'in Modern Tarihi*, 478.

²⁵⁵FO 371/31587, N* 2664: Letter No. 536 from Sir Miles Lampson to Mr. Eden. 22 may 1942.

Konferansın Sudan halkını temsil etmediğini ileri sürerek "emir" gibi olan taleplere İngilizlerin tepkisi çok sert oldu. Böylece, Genel Mezunlar Konferansı ile İngiliz yönetimi arasındaki ilişkiler daha da kötüleşti ve düşmanlığa dönüştü.²⁵⁶

3.4.1.3. Konferansının Son Aşaması 1943-1945

Bu aşamada, Ali Al-Mirghani liderliğindeki Hatmiye ve Abdul Rahman Al-Mehdi liderliğindeki Ensar arasındaki çatışma yeniden başladı. Ardından ulusal harekette açık bir bölünme oldu, bir taraf Mısır ile birlik çağrısında bulundu, diğeri ise kademeli bir özyönetim politikasını hedefleyen İngiliz projeleri aracılığıyla Sudan'ın bağımsızlığı çağrısında bulundu ve ardından Sudanlı siyasi partiler dönemi başladı.

Siyasi ittifaklar yeniden formüle edilirken, Mısır'ın Sudan siyasetindeki rolü yükselişteydi ve tek yön alanı Hatmiye ve Kardeşler'di. 1942 ve 1943'te İsmail el-Ezheri Mısır'ı ziyaret edip liderleriyle temasa geçti, Mısır'ın kardeş gruba desteği başladı. Böylece Abdul Rahman al-Mehdi'nin projeleri İngiliz yönetimi tarafından finanse edilen Ensar Mali Grubu'yla mücadele etti. Ali el-Mirghani ayrıca İngilizlerin Abdurrahman el-Mehdi ile ilişkisinin sona ermeye başladığını fark etti. Ali Bey ile kardeşler arasındaki görüşme Mısır'ın desteğiyle gerçekleşmiş, böylece Mısır ile bağlantılı yeni bir siyasi akım ortaya çıkmış ve Nil Vadisi'nin birliği sloganı bir simge haline gelmiştir.²⁵⁷ Öte yandan İngiliz yönetimi artan Mısır nüfuzu karşısında boş durmamış, Kuzey Sudan Danışma Konseyi'nin kurulduğunu ilan ederek, mezunlar konferansında kaybettikleri güçlerini yeniden kazanmaya çalışmışlardır.²⁵⁸

Danışma konseyinin oluşturulması, mezunlar konferansı grubu arasındaki anlaşmazlığın şiddetlenmesine neden olmuştur. Danışma konseyi Ensar grubu tarafından desteklenirken Mısır ile birleşme çağrısında bulunan Hatmiye grubu tarafından ise boykot edilmiştir.

1944'te konferansın yedinci oturumu için seçimler yapıldığında, başkanlığını İbrahim Ahmed'in yaptığı zayıf komitenin Yürütme Komitesi üzerinde hiçbir etkisi olmadı ve bu

²⁵⁶Mahmoud S.O. Salih ve Peter Woodward, *The British Document on The Sudan*, Volume 1 (Khartoum: Abdul Karim Marghani Publishing Center, 2002), 76-77.

²⁵⁷F.O.371/45986N*3152: The Alumni Conference's demands for Sudan's independence and unity with Egypt, a letter from Ismail Al-Azhari to Mr. Attlee, Prime Minister of Britain, and to Ismail Sidqi, Prime Minister of Egypt. 23 August 1945.

²⁵⁸FO 403/467 33951 J/1773/50/16: From Mr Miles Lampson to Mr Eden, received on April 20.10 April 1943.

yüzden konferansın Danışma Konseyi'ni boykot etme kararını değiştiremedi. Kardeşler ve Hatmiye ittifakı 1945 seçimlerini kazandı ve Abdul Rahman el-Mehdi grubu istifa etti ve Hashmab grubu da onlarla istifa etti. Kardeşler konferansın kontrolünü tek başına elinde tuttu, böylece çoklu yönetimi sona erdirdi. 1952'de Federal Ulusal Parti'de bir araya gelişlerine kadar sadece bir cephe olarak kaldılar.

3.5. Ulusal Hareket Tarihinin Son Aşaması 1945-1953

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra Sudan, çözülmesi gereken acil sorunlarla karşı karşıya kaldı. Sömürgeciliğin ülkeye dayattığı yoksulluk, sefalet sorunlarıyla karşı karşıya kaldı. Tüm bunlardan da öte Sudan'ın siyasi geleceği daha acil bir sorun olarak ortaya çıktı.²⁵⁹

Aslında Sudan'daki siyasi hareketin karşı karşıya olduğu temel sorun, İngilizler ya da Mısır arasındaki seçim değil, ülkenin egemenliğini elinde tutan ve servetini tüketen İngiliz sömürgeciliğinden nasıl kurtulacağıydı. Savaş sırasında ve sonrasında Sudan ulusal harekâtı, gelişimini etkileyen ve alanını kontrol eden iç ve dış etkilere maruz kaldı,²⁶⁰ Bu olaylar iç ve dış etkiler olmak üzere aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

3.5.1. İç Etkiler

- Sudanlılar sadece savaşlara değil, aynı zamanda ekonomi ve kültürel faaliyetlere de aktif olarak katıldıkları için ulusal bilincin büyümesi arttı.
- Savaş, kıtlığa yol açtığı bazı ürünleri ihraç etmedeki Sudan'ın rolünün artmasına neden oldu.
- Savaşla ilgili alanlarda çalışan teknik işçilerin sayısının artması, örneğin İngiltere'ye yönelik hava ablukası, Sudan'daki İngiliz yönetimini savaş makineleri ve ulaşım için çeşitli bakım atölyeleri kurmaya zorladı.²⁶¹
- İşçiler yeni makineler konusunda eğitime başladılar ve bu da teknik eğitimin gelişmesine yol açtı.

²⁵⁹Abdulkhalig Mahcub, *Lamahat min Tarih el-Hizib el-Shuyui el-Sudani (Sudan Komünist Partisi'nin tarihine kısa bir bakış)* السوداني الحزب الشيوعي (لمحات من تاريخ الحزب الشيوعي السوداني), 3. Basım, (Hartum: Dar el-Wasilla lil Tibaa ve el-Naşr, 1978), 35.

²⁶⁰ Salih ve Woodward, *The British Document on The Sudan*, 83-86.

²⁶¹F.O. 371/ 53249 96422: Statement by the Financial Secretary on Post-War Development Projects. (Without data).

- Savaşın koşulları, geniş işçi ve çiftçi sınıflarını ciddi şekilde etkileyen ekonomik krizlere yol açtı.

3.5.2. Dış Etkiler

- Savaş, Müttefik ordularının savaşın ilk yıllarında aldığı yenilgiler sonucunda İngiliz sömürgeciliğinin gücünü sarstı.
- Savaş demokrasiyi savunmak için patlak verdi ve küresel sömürgeciliğin gücünü zayıflattı.
- Britanya'nın en önemli sömürgesi olan ve 1947'de bağımsızlığını kazanan Hindistan bağımsızlık hareketi ve 1948'de Çin devriminin zaferi Sudan ulusal hareketinde önemli rol oynadı.
- Mısır'daki ulusal hareket, işçi ve öğrencilerin katılımıyla toplumsal tabanında daha şiddetli bir şekilde patlak verdi.

3.5.3. Sudan'da Siyasi Partilerinin Ortaya Çıkışı

Sudan'daki ulusal hareket tüm bu koşullardan etkilenmiş ve bu da Sudan'da her biri İngiliz yönetimi ve Sudan'ın geleceği konusunda kendi kaderini tayin etmek isteyen siyasi akımların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu akımlar, siyasi parti ve ittifaklar halinde üç ana gruba ayrıldı:

- I. Bağımsız siyasi partiler grubu.
- II. Federal parti grubu.
- III. Geniş sol ve halk hareketleri.

3.5.3.1. Bağımsız Partiler Grubu

İngiliz yönetimi ile iş birliğini destekleyen ve "Sudanlılar için Sudan" sloganını taşıyan bu parti hareketi, yönetim sistemlerini öğrenmek için Sudan'da İngilizler tarafından kurulan tüm anayasal kurumların bağımsızlığını talep etmektedir.²⁶² Bu grup, İngiliz yönetimiyle çatışmayı faydasız görüyor ve hakların barışçıl bir şekilde çıkarılmasını destekliyordu. Bu partilerden en önemlileri şunlardır:

²⁶²El-Gaddal, *Tarihi Sudan'ın Modern Tarihi*, 484.

3.5.3.1.1. Ümmet Partisi

Resmi olarak 1945 yılında kurulan Ümmet Partisi, ilki özenle yeniden örgütlenen ve Abdurrahman el-Mehdi tarafından yönetilen Ensar Grubu, ikincisi, Abdurrahman el-Mehdi'yi destekleyen kabile ve aşiret liderleri grubu, üçüncü olarak ise Abdul Rahman'ın mezunlar konferansı sırasında çalıştığı öğrenci grubu olmak üzere üç gruptan oluşmaktadır.²⁶³

Abdel Rahman, Ümmet Partisi'nin karmaşık programlar olmadan, "Sudanlılar için Sudan" sloganıyla kurulduğunu dile getirmiştir. Ümmet Partisi, İngiliz yönetimini takip ediyor, kurduğu tüm anayasal kurumlara katılıyordu. Abdel Rahman'a göre bu kurumlara girmek Sudan'ın bağımsızlığını kazanmanın en kısa yoluydu. Parti, sömürge tarihi boyunca, İngiliz yönetimine karşı kesin bir tutum almamıştır.²⁶⁴

3.5.3.1.2. Milliyetçiler Parti

Bu parti 1944 yılında Al-Fajr gazetesini yayınlayan Ahmed Youssef Hashem tarafından kurulmuştu. Bu partinin ilkeleri açıkça Sudan'ın bağımsızlığını ve Mısır'dan uzak olması üzerineydi. 1964'te parti feshedildi ve üyeleri Ümmet Partisi'ne katıldı.²⁶⁵

3.5.3.1.3. Sosyalist Cumhuriyetçi Parti

Sosyalist Cumhuriyetçi Parti 1952'de Sudan Birliği Derneği'nin kurucularından biri olan genel sekreteri İbrahim Bedri tarafından kuruldu. Bu partinin Ümmet Partisi'ne baskı yapmak için İngilizlerin emriyle kurulduğuna inanılmaktadır. Parti, mezhepçilikten uzak duran bağımsızlık unsurlarını içeriyordu ve eğitimli kabile liderleri ve çok sayıda güneyli taraftarları vardı.

Bu partinin ilkeleri, Ümmet Partisi ile benzer olmakla birlikte aralarındaki tek fark, adından da anlaşılacağı gibi açık ve net bir şekilde cumhuriyet çağrısı yapmasıdır. Cumhuriyetçi Parti üyeleri, Abdel Rahman'ın İngilizlerle Sudan'da bir krallık kurmaya

²⁶³El-Gaddal, *Tarihu Sudan 'in Modern Tarihi*, 484-486.

²⁶⁴F.O. 141/1024 N° 3: A letter from Robertson to Forekris (Assistant Consul of Sudan in Cairo) about the Umma Party, including the constitution of the Umma Party. 14 February 1945.

²⁶⁵Hamadnallah Mustafa Hassan, *Hizibel-Ummel el-Sudani 1945-1969*(Sudan Ümmet Partisi حزب الأمة السوداني), (Kahire: Ayn Şems üniversitesi yayın evi, 1989), 18-19.

çalıştığını düşünüyorlardı ki bu onların fikir ve tutumlarına aykırıydı.²⁶⁶ Parti, birkaç yıl siyasi arenada çalıştı ve Sudan'ın bağımsızlığının ilan edilmesiyle faaliyetleri sona erdi, bu da varlığının artık sona erdiğini ve İngilizlerin desteğiyle faaliyet yürüttüğünü doğrulamaktadır.

3.5.3.2. Federal Parti Grubu

Federal parti grubu Mısır ve Sudan'ı birbirine bağlayan siyasi bir bağın gerekliliği ve Nil Vadisi'nin birliği üzerinde hemfikir olan bir partiydi. Bu gruba ait partilerden bazıları şunlardır:

3.5.3.2.1. İttihatçılar Partisi

Ekim 1944'te kurulan İttihatçılar Partisi, Sudan halkının Mısır'dan istediği zaman ayrılabilmesi ve ulusal bileşenlerini koruyabileceği "Dominion" sistemi temelinde Mısır ile birleşmeye inanıyordu.²⁶⁷

Küçük bir grup olan İttihatçılar, 1947'de AhmedKhair'in raporuna göre 300'e yakın üyeye ulaştılar ve en önde gelen liderleri arasında Hammad Tefvik, KhaderHamad ve İsmail el-Atabani vardı. İttihatçı Parti 1954 yılına kadar siyasi faaliyetini sürdürmüştür.

3.5.3.2.2. Kardeşler Partisi

Bu parti, 1943'teki mezunlar konferansı seçimleri için verilen savaş sırasında kuruldu. İsmail el-Ezheri anılarında bu partiyi, aralarında tepki, amaç birliği ve ülkeye hizmet etme konusundaki samimi gayretleri olan bir grup hevesli gençten oluşan bir parti olarak tanımlamaktadır.²⁶⁸ Bu partinin ilkeleri, Mısır tacı altında Mısır ile birlik içinde demokratik bir Sudan hükümetinin kurulmasıydı ve başkanı İsmail El-Ezheri idi.²⁶⁹

²⁶⁶Muhammed Ali el-Tayyib, *el-Haraka el-Wataniye fi Sudan 1936-1956* (Sudan'da ulusal hareket 1936-1956), (الحركة الوطنية في السودان), (yayınlanmamış Doktora Tezi: Ayn Şems üniversitesi, Sosyal bilimler enstitüsü, tarih bölümü, 1983), 81.

²⁶⁷İbrahim Muhammed Hac Musa, *el-Tecrube el-Dimogradiye ve Tatawr Nuzum el-Hukum fi Sudan* (Sudan'da Demokratik Deneyim ve Yönetişim Sistemlerinin Gelişimi), (التجربة الديمقراطية وتطور نظم الحكم في السودان), (Beyrut: DaruGeel, T.Z), 54.

²⁶⁸Ahmed İbrahim Diyab, *Tatawrel-Haraka el-Wataniye fi Sudan 1938-1953* (Sudan'da Ulusal Hareketin Gelişimi 1938-1953), (تطور الحركة الوطنية في السودان), (Bağdat: Arap Araştırma ve Çalışmaları Enstitüsü, 1984), 204.

²⁶⁹Muhammed Ahmed Mahcub, *el-Dimogradiye fi el-Mezan (Dengede Demokrasi)* (الديمقراطية في الميزان), (Cezayir: Dar el-Nahar lilNaşr, 1982), 45-46.

Amaçları Mısır'la birleşmek, Sudanlıların Mısırlılarla eşit haklara sahip olması ve Sudan ve Mısır silahlı kuvvetleri arasında tam bir iş birliği yapmaktı ve parti liderleri sömürgeciliği reddediyorlardı.²⁷⁰

3.5.3.2.3. Liberal Parti

1944'te kurulan Liberal parti gelecekte Mısır ile Özgür Birliğe dayanan bir ilişki kurulması gerektiğine inanıyordu. 1945'te parti içinde bir bölünme meydana geldi ve Liberal İttihatçılar ile Liberal Ayrılıkçılar olarak ikiye ayrıldılar. Liberal Ayrılıkçılar Ümmet Partisi'ne katıldı, diğer grup ise 1952'ye kadar siyasi faaliyetlerine devam ettiler.²⁷¹

3.5.3.2.4. Nil Vadisi Birlik Partisi

Ocak 1946'da kurulan Nil Vadisi Birlik Parti'si Mısır-Sudan ilişkileri açısından en aşırı federal partilerden biriydi.²⁷² Bu parti, programının açıklığı nedeniyle Sudan halkı arasında oldukça destek buldu.

3.5.3.3. Bağımsızlık Çağrısı Yapan Halk Partileri ve Örgütleri

Bu partiler grubu, Sudan'ın tam bağımsızlığını isteyen ulusal hareketteki üçüncü akımdır. Ne ikili yönetim devletine ne de mezhepçiliğe bağlı değildir. Bu grubun parti ve örgütleri üçüncü bir yol olarak gerçek bağımsızlık çağrısı yapmışlardır. Bu grup, Sudan meselesini daha entelektüel ve edebi şekilde gündeme getirdiği için halk üzerinde daha fazla taraftar bulmuştur. Ancak aynı zamanda İngiliz yönetimiyle çatışması ve Nil Vadisi'nin birliğine karşı çıkmaları, Mısır ve İngiltere'nin desteğini kaybetmelerine neden olmuştur.

Tam bağımsızlık çağrısı yapan hareket, Sudan siyasi hukukunda modern iktidar olarak yerini alan siyasi partiler, öğrenci sendikaları ve köylüler arasında destek bulmuştur. Bu hareket aşağıda yer alan grupları içeriyordu:

- 1. Cumhuriyetçi Parti:** Bağımsızlık çağrısı yapan ilk partidir. 1945 yılında Mahmud Muhammed Taha tarafından kurulmuştur. Parti, Sudan'ın İngiltere ve Mısır'dan bağımsızlığını ve bir Sudan Cumhuriyeti'nin kurulmasını talep etmiştir.

²⁷⁰ Diyab, *Sudan'da Ulusal Hareketin Gelişimi 1938-1953*, 210-211.

²⁷¹ Hassan, *Sudan Ümmet Partisi*, 13.

²⁷² El-Gaddal, *Tarihi Sudan'ın Modern Tarihi*, 491.

2. **Sudan Ulusal Kurtuluş Hareketi:** Bu hareket, Sudan'da 1946'da küçük bir entelektüel, öğrenci ve az sayıda işçi tarafından kurulan ilk komünist örgüttür. Sudan Ulusal Kurtuluş Hareketi, Nil Vadisi'nin Mısır tacı altında birliği sloganına alternatif olarak Sudan ve Mısır halkı arasındaki mücadele sloganı üzerinde durmuştur. Modern Sudan tarihinde, halkı sömürgecilığe karşı savaşılmaya teşvik ettiği ve 1947'de kurulan ilk gençlik örgütüne yardımcı olduğu çok sayıda yayınları vardır.
3. **Öğrenci Hareketi:** Öğrenci hareketi ilk olarak, 1930'ların sonlarında Gordon Koleji'nde ulusal, kültürel ve eğitimsel hedeflerle Edebiyat Topluluğu olarak ortaya çıkmıştır. Ardından bu grup içinden çıkan Lise Öğrencileri Birliği öğrenci hareketlerinin başlamasında önemli rol oynamıştır. Lise Öğrencileri Birliği hareketini Gordon Koleji öğrencilerinin oluşturduğu ve 1945 Mezunlar Konferansı'na katılan şehirlerde ortaya çıkan Öğrenci Birliği hareketi izlemiştir.
4. **İşçi hareketi:** Örgütlü işçi hareketleri, II. Dünya Savaşı'ndan sonra sendikalarda ortaya çıktı, işçi hareketi, savaş yıllarında ve sonrasında ulusal hareketin seyrini etkileyen bazı iç ve dış faktörlerden etkilendi. Örneğin, enflasyona yol açan ekonomik kriz ve ardından maaşların düşürülmesi, işçilerin savaş yıllarında grevlere gitmelerine yol açtı. İşçilerin modern üretim alanlarında, özellikle demiryollarında yoğunlaşması, onları daha güçlü hale getirdi ve aralarında sınıf bilinci oluşmasına yardımcı oldu.
5. **Çiftçi Hareketi:** İşçiler ve entelektüeller, sömürgecilik karşıtı çiftçi hareketinin örgütlenmesinde ve yeniden canlandırılmasında önemli bir rol oynadılar. Tarım topluluğunun muhafazakâr doğası ve öğrenci-işçi hareketlerinin etkin faaliyetleri sebebiyle çiftçilerin hareketleri düzenli biçimde ortaya çıkamadı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra, Cezire projesinde çalışan çiftçilerin Haziran ve Temmuz aylarında greve gitmesi, aralarında bir komite oluşturması ve çiftçilerin talepleri hakkında yetkililerle temasa geçmesiyle siyasi çatışma kırsal bir çevreye taşınmıştır.

Siyasi partilerin ortaya çıkışı, sömürgecilik karşıtı Sudan ulusal hareketinde ileri bir aşamadaydı. Savaş sonrası dönem ülkenin siyasi geleceği üzerinde İngiliz sömürgeciliği konusunda giderek artan şiddetli hareketlerle doluydu. Bu partiler sadece İngilizlerden ayrılma ihtiyacından değil, aynı zamanda Mısır'dan da tam bağımsızlığa ulaşana kadar, yani 1945'ten 1953'e kadar ulusal hareketin bağımsızlık yolunda önemli rol oynamıştır.

3.5.4. Ümmet Partisi ile İttihatçılar Arasındaki Çatışmanın Evrimi

Olaylar, Mısır'ın 1945'in sonunda, savaş koşullarında kabul ettiği 1936 antlaşmasının gözden geçirilmesini istemesiyle başladı. Savaş tehlikesi ortadan kalktıktan sonra Mısır, İngiliz ordusunun topraklarındaki varlığını egemenliğine yönelik bir tehdit olarak gördü ve bu anlaşmanın gözden geçirilmesi Sudan'daki durumu da etkileyecekti. Mısır Parlamentosu 1945-1946 da Mısır kralı İngiliz ordusunun Mısır'dan tahliye edilmesi ve Nil Vadisi birliğini ilan etti. Bu açıklamalardan sonra Sudan Ulusal Hareketi, 1936 direniş hareketinden farklı olarak bağımsızlık yolunda daha etkili olmaya başladı.

İngiltere, Mısır ile müzakerelerin başladığını duyurduğunda, Abdel Rahman ve Ümmet Partisi'nin bazı üyeleri, Sudan'ın geleceği ile ilgili anayasal bir anlaşmadan önce Danışma Konseyi ile istişare talebinde bulunarak idari sekretere bir mektup yazdı. İngiliz hükümetinin cevabı, Konseyin ve Mezunlar Konferansı'nın görüşünün de dikkate alınacağı yönünde oldu. Kardeşler grubu tarafından kontrol edilen Mezunlar Konferansı, Sudan halkını temsil eden bir heyet göndermeye ve müzakerecilerin yanında olmaya karar verdi. Kardeşler Partisi, diğer partiler olmadan sadece kendi partilerini temsil eden bir heyet göndermek istediklerini dile getirdi.²⁷³

Diğer siyasi güçler Kardeşler Grubu'nun kararı karşısında boş durmamış, tüm partileri temsil eden bir heyet oluşturulmasına karar vermişti. İsmail el-Ezheri başkanlığında 17 üyeden oluşan heyet Ekim 1945'te Mısır ile birlik içinde demokratik bir ulusal hükümet kurulması ve İngiltere ile ittifak yapılmasını öngören bir anlaşmayı benimsemiştir. Sudanlı ve Mısırlı taraflar arasındaki müzakereler başladı ve Mısırlı taraflar Sudan heyetini Nil Vadisi'ni tahliyesine ve Mısır tacı altında birleşmeye çağırdı ve tahliye tamamlandığında Sudanlıların kendi kaderlerine karar verebileceğine söz verdi. Bazı partiler Mısır görüşünü kabul ettiler ve bazıları ise bunu reddetti ve bu durum, Umma Partisi'nin Sudan'a gönderdiği delegasyonunun geri dönmesine neden oldu. Milliyetçiler Partisi, Mısır'ın partilerinden yazılı bir vaat alamadığı için Umma Partisi'ne katıldı.

Ekim ayında, Mısır Başbakanı Sedki'nin İngiliz Dışişleri Bakanı ile imzaladığı ve Sedki-Bevin anlaşması olarak bilinen protokol yayınlandı. İki taraf, Sudanlılar için Sudan'ın refahı ve Mısır tacı altındaki Mısır ve Sudan çerçevesinde özerkliğin hazırlanması

²⁷³F.O. 371/54985 100376 CS/SCR/10.C.7: Report submitted by the Committee of the United Parties to the Executive Committee of the Conference, (without date).

konusunda anlaştılar. Bu protokol Kardeşler Partisi'ni ve Mısır'la birlik çağrısı yapan partileri tatmin etti, ancak Ümmet Partisi durumdan hoşnut olmadı. Başkentteki ve diğerk bölgelerdeki destekçiler, Mısırlıların düşüşünü isteyen gösterilere katıldı ve Kardeşler tarafından kontrol edilen Mezunlar Kulübünü tahrip etti.

1946'nın sonunda, öğrenciler devrime katıldılar, büyük partilerin liderlerine, halkın bağımsızlık özlemini dile getirerek kendi kaderini tayin etmelerine yönelik mücadele etmeleri için baskı yaptılar. Aynı yılın Kasım ayında Gordon Koleji Öğrenci Birliğı, Ümmet Partisi'nin gösterisine yanıt olarak Mezunlar Konferansı tarafından yapılan gösteriye katıldı, Ümmet Partisi grubunun destekçileri bu gösteriye karşı çıktı ve eylemcilerin toplanma noktasına ulaşmasını engelledi.

1948'de İngiliz yönetimi, Ümmet Partisi'nin de katıldığı toplantıda Yasama Meclisi'nin kurulduğunu ilan etti, ancak bu durum Kardeşler partisi ve diğerk partilerin geri kalanı tarafından boykot edildi. Ardından federal partilerin önderlik ettiğı İngiliz yönetimine karşı öğrenci ve işçi örgütlerinin katıldığı büyük bir halk hareketi patladı. Yasama Meclisi'nin kurulmasına karşı Sudan'ın diğerk şehirlerinde şiddete karşı gösteriler başladı. Atbara kentindeki işçi gösterilerinde İngiliz hükümeti ateşli silah kullanmak zorunda kaldı üç işçi ile SharkiTayeb, Hassan Diab ve Abdul Wahab Hassan Malik de dâhil olmak üzere dört vatandaş hayatını kaybetti.

3.5.5. Özerklik Anlaşması ve Sudan'ın Bağımsızlık Bildirgesi

İngiliz sömürgeciliğı kendisini dışarıda Mısır baskısı ve içeride üç siyasi akımla karşı karşıya buldu. Birlikler, sendikalar ve bağımsızlık konusunu kendi başına gündeme getiren ve İngiliz yönetimiyle ittifaktan nispeten uzak olan Ümmet Partisi olmak üzere üç akım halk üzerinde geniş bir etkiye sahipti.

Sudan'daki İngiliz yönetiminin krizi 1952'de daha da kötüleşti, İngiltere giderek yalnızlaştı ve Yasama Meclisi giderek ağırlığını kaybetti. Özellikle çiftçilerin örgütlenmesiyle yeni bir halk hareketiyle karşı karşıya kaldı. İngiltere için Mısır, artık sadece bağımlı ve zayıf bir iktidar ortağı değıl ve yüksek bir sese sahip ve Sudan'daki tüm siyasi güçlere ulaşan bir etkiye sahipti.

Temmuz 1952'de Mısırdaki yönetim değışti ve özgür subaylar iktidara geldi. Böylece güç dengesini değıştiren yeni bir siyasi güç ortaya çıkmış oldu. Tümgeneral Muhammed

Necib tarafından temsil edilen Mısır Devrimi Liderliği, Sudanlı siyasi partilerin birçoğunu Mısır'a müzakere etmeye davet etti. Sudanlıların kendi kaderini tayin hakkını kabul etmeye hazır olduklarını ilan etti. Sudan ve Mısır, İngiltere'den coğrafi sınırlarıyla bağımsızlığını ilan ederek ya da Mısır'la bağlantı kurarak tam bir özgürlük içinde kendi kaderini tayin hakkını verme konusunda aralarında anlaştılar. Sudan'ın tam özerkliğinin önüne geçmesi için çaba sarfetse de, İngiltere'nin kendisini Sudanlı partiler ile Mısır hükümeti arasındaki anlaşmayı kabul etmekten başka çaresi kalmamıştı. Şubat 1953'te imzalanan anlaşma şu esasları içeriyordu:

- İkili yönetim sona erecek ve üç yıldan fazla olmamak kaydıyla Sudan'a kendi kaderini belirleme hakkı verilecekti.
- Genel Vali, beş yıllık bir uluslararası komite ile egemenliğin sembolü olmaya devam edecekti.
- Seçim Komitesi, Kamu Hizmeti Komitesi ve Sudanlaştırma Komitesi gibi bir dizi yeni komite oluşturulacaktı.²⁷⁴
- Sudanlaştırma Komitesi, yönetimin, polisin, Sudan'ın savunma gücünün ve Sudanlıların kendi kaderini tayin özgürlüğünü etkileyen diğer işlevlerin Sudanlaştırması amacı taşıyacaktı.²⁷⁵
- Bağımsızlığın eşiğinde olan bu döneminin sonunda Sudan'daki tüm yabancı birlikler Sudan'ı tahliye edecekti.

Sudan bu anlaşmayla özerklik kazandı ve tam bağımsızlığı için bu özerkliği kazanmasından başka çaresi yoktu. Tam bağımsızlık ya da Mısır'la bir iş birliği konusuna ise sonradan karar verecekti. Anlaşma, Sudan Ulusal Kurtuluş Hareketi partisi ve sendikaların aksine, özgürlüğün müzakerelerden değil, mücadeleden geçtiğini ve İngilizlerin tüzüğe saygı duymadığını düşünen Kardeşler Partisi'nin bazı üyelerinden tepki gördü. Talep edilen, anlaşmanın derhal olmasa da üç yıllığına ertelenen halkın kendi

²⁷⁴F.O. 371/53329 N* 865: Ministry of Foreign Affairs: Sudan (Sudanization), (without date).

²⁷⁵Faysal Abdulrahman Ali Taha, *el-Sudan ala Maşarîf el-İstiklal el-Sani 1954-1956 (Sudan ikinci bağımsızlığının eşiğinde 1954-1956)* (السودان على مشارف الاستقلال الثاني 1954-1956), (Hartum: Merkez Abdulkarim Mergani, 2010), 19.

kaderini tayin hakkıydı. Anlaşma, genel valiye İngiliz etkisini güçlendirmek ve parlamentoya baskı yapmak için kullanabileceği tehlikeli bir güç vermişti.²⁷⁶

Bununla birlikte, Sudan Ulusal Kurtuluş Hareketi'nin pozisyonu, ezici ulusal hareketler karşısında hızla değişti ve parti, Mart 1953'teki Merkez Komite toplantısında bir hafta sonra bu kararını değiştirdi anlaşmadan dolayı yeni bir tavır takındı. Anlaşma, Sudan'ı sömürge altında bir ülkeden bağımsızlığa doğru ilerleyen bir ülkeye taşıdı ve anlaşmanın imzalanmasından bu yana partiler yaklaşan seçimler için mücadele etmeye başladılar.

13 Aralık 1953'te Sudan'ın ilk parlamento seçimleri tamamlandı, Federal Ulusal Parti Temsilciler Meclisi'nde 51, Ümmet Partisi 22, Sosyalist Halk Partisi 3, ve Güney Partisi ise 10 sandalyeye sahip oldu.

6 Ocak 1954'te İsmail el-Ezheri, 56 oy alarak ülkenin başbakanı seçildi ve 8 Ocak'ta da bakan atamaları gerçekleşti. Buna göre, Başbakan ve İçişleri Bakanı olarak İsmail el-Ezheri, Çalışma Bakanı Muhammed Nureddin, Eğitim Tarım ve Sulama Bakanı Mirgani Hamza, Maliye Bakanı Hamad Tefvik, Savunma Bakanı Halafallah Halid, Ekonomi ve Ticaret Bakanı İbrahim el-Müftü, Adalet Bakanı Ali Abdul Rahman, Sağlık Bakanı Emin es-Seyyyid, İletişim Bakanı Mübarek Zerruk, olarak atandı.

Sudanlaştırma hareketinin tamamlanmasından sonra ve 16 Ağustos 1955'te yapılan Temsilciler Meclisi'nin 32. oturumunda, Sudan Komitesi kendi kaderini tayin hakkı için girişimlerin başlatıldığını açıkladı ve Genel Vali'den iki hükümeti de bu konuda bilgilendirmesini istedi.

19 Aralık 1955'te Sudan'ın bağımsızlığı Parlamentoda kabul edildi. 1 Ocak 1956'da milletvekilleri ve Sudan halkı İngiliz ve Mısır bayraklarının indirilmesine ve bu tarihi anlara şahitlik etmek üzere Hartum'daki Genel Valilik Saray'ında büyük bir resmi geçit töreninde yer aldılar. Başbakan İsmail El-Ezheri ve muhalefet lideri Muhammed Ahmed El-Mahjub, Sudan bayrağını saray direğinde Sudan halkı adına göndere çektiler. Bu ölümsüz tarihi anlara şahitlik edenler arasında İmam Mehdi'nin oğlu İmam Abdul Rahman Al-Mehdi de vardı. Törende ayrıca Ali Al-Mirghani de katıldı. Mehdi ve El-Mirgani'nin bugün birlikte bulunması, Sudan halkının birliğinin güçlü bir ifadesiydi.

²⁷⁶Amin el-Tom, *Zekrayat ve Mawakif fi Tarih el-Haraka el-Wataniyes-Sudaniye 1914-1964*(1914-1964 Sudan ulusal hareketinin tarihindeki anılar ve pozisyonlar) (تاريخ الحركة الوطنية السودانية), 2.Basım, (Hartum: el-Dar el-Sudaniyelil Kutup, 2004), 112.

Böylece Sudan bağımsızlık harekâtı artıları ve eksileri ile birlikte başarıya ulaştı. Sudan Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla da Sudan halkı için yeni bir sayfa açıldı.²⁷⁷

²⁷⁷El-Tom, *1914-1964 Sudan ulusal hareketinin tarihindeki anılar ve pozisyonlar*, 135.

SONUÇ

Sudan, Afrika kıtasının yüzölçümü bakımından en büyük ülkesi olarak oldukça uzun bir geçmişe sahiptir. Bununla beraber, Sudan coğrafi konumundan dolayı bazı avantajlara sahiptir. Şöyle ki, Afrika ülkelerine yakın oluşu, kıtanın kuzey-güney yönlü ulaşımındaki konumu, tarımsal sulama ve nehir ulaşımında büyük öneme sahip Nil nehrinin ülkenin topraklarından geçişi ve Kızıldeniz sahilindeki limanlarıyla geçmişten bugüne dek her dönemde önemini korumuştur.

Sudan sırasıyla; Nubbe, Merevi Kuş Devleti, Func Devleti, Osmanlı Devleti, Mehdi Devleti ve İngiltere-Mısır İkili yönetim dönemlerinin ardından, 1956 yılında bağımsızlığına kavuşmuştur. Sudan, zengin doğal kaynaklara sahip olmasına rağmen iç ve dış kaynaklı siyasi çatışmalar ve istikrarsız idari yönetimlerden dolayı bu zengin kaynaklarından yeterince faydalanamamıştır.

Sudan, XIX. yüzyıla gelinceye kadar idari statüsünde değişiklikler olmakla beraber, kaynaklarını verimli kullanarak gelişmiş ülkeler statüsünde olamamıştır. Sudan, XIX. yüzyılda Kavalalı Mehmet Ali Paşa ve Mehdi Devleti hâkimiyetlerinin ardından 19 Ocak 1899'da imzalanan ikili yönetim anlaşması gereğince İngiltere-Mısır tarafından yönetildi. Ancak bu anlaşma ile İngiltere hükümette egemen taraf oldu. İngilizler, ikili yönetimin ilk yıllarında devletin temel tesislerini inşa etmek ve önerdikleri projeleri finanse etmek için Mısır'ın Nil sularındaki kazanımlarından faydalandılar.

İngiltere, Sudan'da Kölelik sisteminin kaldırılması, ücretli emeğin getirilmesi ve toprak mülkiyeti yasalarının çıkarılması gibi yenilikleri gerçekleştirerek kendi ihtiyaçlarına bağlı bir sosyo-ekonomik oluşum kurmuştur. Böylece İngilizlerin nakit mahsulü olan fabrikalarına pamuk tedarikinin yolu açılmış ve Sudan'da dış ihtiyacı karşılamak için pamuk ekimi projeleri gerçekleştirilmiştir. Bu projelerin gerçekleştirilmesinde Mısır İngiltere'nin vasalıydı. I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Mısır, Sudan'ın bütçe açığını kapatıyordu. Böylece Sudan'daki İngiliz şirketlerinin ve bankalarının çıkarları korunmuş, ekonomik fazlalığın yurtdışına ihracatı sağlanmış, Sudan'ın ekonomik kaynakları kullanılarak İngiltere'nin pamuk ihtiyacı karşılanmıştır.

Ekonomik faaliyetlere bakıldığında, ikili yönetim döneminde demiryolları, nehir taşımacılığı, liman ve arıtma kurumlarının bulunduğu ekonomik ve sosyal kalkınma

projelerinin devlet destekli gerçekleştirildiği görülür. İkili Yönetim, özel sektör ile yerli ve yabancı sektörler için önemli tesislerin kurulmasında ve Sudan'ın gelişmesinde öncül bir rol oynamıştır. Bununla birlikte, Sudan'daki gelişme kuzey Sudan ile sınırlıydı, oradaki yönetimin güvenliğine ve düzenine odaklanıldı. Bu yüzden Güney Sudan'da kuzeye oranla paralel bir gelişme olmadı ve bu da dengesiz bir gelişmeye yol açtı.

İngiltere, Sudan'ın dış ticareti üzerindeki kontrolünü, sermaye genişliği ve daralması hareketini kontrol eden yabancı bankaların kontrolü yoluyla sıkılaştırdı. Çünkü İngiliz şirketleri ticaretin çoğunu kontrol ederken, ticaretin geri kalanı Yunanlılar ve Şevam'dan gelen diğer yabancı şirketler olan "Sudanlaşmış yabancılar" tarafından kontrol edildi, ticari faaliyetin kalan küçük bir kısmı ise yerel Sudanlılar tarafından işlendi. Bununla birlikte İngiliz sömürge yönetiminin Sudan'a uyguladığı gelişme modeli, yani tek bir nakit mahsulünün (pamuk) yetiştirilmesinde uzmanlaşma, sanayinin geri kalmışlığıyla sonuçlandı ve ortaya çıkan Sudan kapitalizminin ulusal bir sanayi kurma yönündeki her türlü girişimini engelledi.

İngiliz sömürge yönetiminin ordu örgütlenmesine bakıldığında, buradaki en önemli çalışmalarından birisi, 1905'te Hartum'da askeri bir okulun kurulmasıydı. Ardından 1925'te Sudan Savunma Gücü'nün kuruldu ve güvenliği sağlamak, kabile ve dini ayaklanmaları bastırmak gibi temel görevleri vardı. Bununla birlikte 1916'da Ali Dinar'a boyun eğdirilene kadar süren Darfur mücadelesi, 1924 devriminden sonra patlak veren gösterileri bastırma, Sudan kuvvetlerinin isyanına direnme ve Müttefik ordularıyla beraber Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarına katılmaları gibi görevlerde de bulunmuştur.

İkili yönetim döneminde sosyal ve kültürel yeniliklere bakıldığında Sudan'ın medeniyet ve kentleşmenin meyvelerini toplamaya başladığı görülür. Güney ve Kuzey arasındaki eşitsizliğe rağmen Sudan tek bir ulus olarak şekillenmeye başladı. Böylece Sudan'ın kabilelerinin kaynaşmasına, şehirlerin ve pazarların ortaya çıkmasına ve çağdaş dünyaya açılmasına yol açtı. Bununla birlikte, yeni bir toplumsal yapının özellikleri de ortaya çıkmış ve eski kabile sistemi parçalanarak, kırsaldan şehirlere göç başlamıştı. Beyaz Tugay, Mezunlar Konferansı, siyasi partiler gibi gruplar önderliğinde ortaya çıkan Sudan ulusal hareketi, uzun süren çaba ve mücadelenin ardından bağımsızlıklarını ilan etmeyi başarmışlardır.

İkili yönetim döneminin ekonomik, sosyal ve idari alanda yeniliğe neden olduğu tartışmasıdır. Demiryolları, limanlar gibi bayındırlık faaliyetleri, Cezira Projesi (ada projesi) ve diğer pamuk projeleri gibi ekonomik faaliyetler, kültürel bir değişim olarak Gordon Koleji ile beraber modern sivil eğitiminin başlaması ve Sudan basınının kurulması gibi gelişmeler Sudan toplumu için yeni gelişmelerdi. Bütün bunlar sosyal ve ekonomik dönüşümlere yol açtı ve ulusal hareketin gelişimi üzerinde oldukça önemli bir etkiye sahip oldu. Ayrıca siyasi partiler, sendikalar, mezunlar konferansı, basın, işçiler, tüccarlar, eğitilmişler, Mandarinler, subaylar, modern projelerdeki çiftçiler gibi toplumsal bir gücün ortaya çıkmasına yol açmış ve bu güçler daha sonra sömürge rejimine karşı direniş grubu haline gelmişlerdi.

Ekonomik ve kentsel yeniliklere rağmen ikili yönetimde devletin yapısı sağlam değildi ve ikili yönetim tüm ülke üzerinde tam kontrolünü sağlayamadı. İngiliz-Mısır otoritesindeki ikilik ve çelişkiler yönetime de yansdı. Nitekim 1900'lü yıllarda Mısırlı ve İngiliz subaylar arasındaki muhalefet nedeniyle Sudanlı subaylar ve askerlerin isyanı, ortaya çıkmış böylece İngiliz sömürge yönetimi daha baskıcı hale gelmiştir.

Sudan'daki istikrarsız yönetim, idari, ekonomik, sosyal birçok yönden ülkenin gelişmesini engellemiş olsa da Kavalalı Mehmet Ali Paşa dönemiyle başlayan kültürel kalkınma faaliyetleri Mısır-İngiliz ikili yönetim döneminde geliştirilen projelerle hız kazanmıştır. Ancak ilerleyen süreçte Sudan'ın kendi doğal kaynaklarını yönetememesi idari, ekonomik ve kültürel alanda ayaklanmalara sebep olmuştur. Sudan'da ulusal direniş hareketlerini başlatan bu uzun ve zorlu süreç 1956 yılında Sudan'a tam bağımsızlığın verilmesi ile son bulmuştur. Ancak bununla birlikte Sudan'daki siyasi ve idari istikrarsızlık dönemi bağımsızlığını kazandıktan sonra da devam etmiş, ülke günümüze gelinceye kadar birçok askeri darbelere maruz kalarak, ülkede düzenli bir kalkınma tam anlamıyla sağlanamamıştır.

KAYNAKÇA

- Abdallatif, Salah, el-Sahafa el-Sudaniye Tarih ve Tawsik (الصحافة السودانية تاريخ وتوثيق) Kahire: OfistYayın Evi, 1992.
- Abdulazim, Ramadan, Tatawr el-Haraha el-Wataniye fi Mısır 1919-1936 (تطور الحركة الوطنية في مصر 1919-1936), 2. Basım, Kahire: Mektebet Medbuli, 1983.
- Abdulkadir, Waleed el-Tayyib ve İsmail, Ahmed Mohameed Ahmed, Adwaa ala el-Haraka el-Niswiye fi el-Sudan: el-Naşaa ve el-Tayarat ve el-Tahaluff (أضواء على الحركة النسوية في السودان: النهضة والتطور والتحالفات) Riyadh: Merkez el-Buhus ve el-Dirasat, 2009.
- Abdulrahman, Abdulwahab Ahmed, Nahw Tariif Cedid li Sawrat 1924 (نحو تعريف جديد لثورة 1924), Sudan Çalışmaları Serisi: Ulusal Hareket, 1991.
- Abu Ali, Ahmedibn el-Hac, Tarih Muluk Sinnar ve el-Hukm el-Türki el-Misri fi Sudan (910-1288-/ 1504-1821), Sennar krallarının tarihi ve Sudan'daki Türk-Mısır egemenliği (تاريخ ملوك سنار والحكم التركي- المصري في السودان), Denetleyici: Yusuf Fadl Hasan, Hartum: Sudaktik, 2018.
- Adam, Abdullah Abdulkadir, Somali ve Sudan ve ahamiyet el-mavkii el-istratic (الصومال والسودان وأهمية الموقع الاستراتيجي) <http://mogadishucenter.com>, Erişim Tarihi: 27/03/2021
- Ali Egab, MozamilMuhammed, Mukadima fi ElbinaElictimaaililMuctamaa es-SudaniSudan Toplumunun Sosyal inşasına giriş (مقدمة في البناء الاجتماعي للمجتمع السوداني), Erişim Tarihi: 05/10/2021.
- Ali Elsami, Salaheddin, es-Sudan: DiraseCografiyeSudan: Coğrafi Çalışma (السودان: دراسة جغرافية), İskenderite: Dar Maarif, 2002.
- Asmaaes-sudan munz akdem el- usur hatta el-aan,, (السودان منذ أقدم العصور إلى الان), <https://www.alnilin.com/12862341.h>, Erişim Tarihi: 19/03/2021
- Bahit, Gaafer Muhammed Ali, el-İdare el-Biritaniye ve el-Haraka el-Vataniye fi Sudan (الإدارة البريطانية والحركة الوطنية في السودان), Çevirmen: HineriRiyyad, Hartum: el-Matbuaat el-ArabiyelilTaalif ve Tarcüme, 1987.
- Bakr, Muhamed İbrahim, Madhal ila tarihuSudani el-kadim (Eski Sudan tarihine giriş (مدخل لتاريخ السودان القديم), İskenderiye: İskenderiye yayın evi, TY.
- Barakat, Davud, es-Sudan el-Mısır ve Matami es-Siyase el-Biritaniye Mısır Sudan'ı ve İngiliz siyasetinin emelleri, (السودان المصري ومآثم السياسة البريطانية) Kahire: Hindavi yayın evi, 2013.
- Bashir, Muhammed Ömer, Muşket Cenub el-Sudan, (مشكلة جنوب السودان), çev. Hineri Riyad ve Başkalari, Beyrut: Daru el-Sagafa, 1970.
- Başery, Mahcub Ömer, Maalim el-Haraka el- vataniye fi Sudan (معالم الحركة الوطنية في السودان), Beyrut: el-Maktaba el-Sagafaiye, 1996.

- Berenz, İlinur, el-İstimar el- Biritani fi Mısır,(الاستعمار البريطاني في مصر) Kahire: 20. Yy yayın evi,1945.
- Bilal, Muhammed Muhtar, Arap Zamkının Çevresel, Ekonomik ve Sosyal Etkileri, Hartum: Stratejik ve Güvenlik Çalışmaları Yüksek Akademisi, 2017.
- Dafaallah, Samiye Beşir, tarih el-hadarat es-sudaniye el-kadime munzu akdem el-usur hatta kiyam memleket Nabta(تاريخ الحضارات السودانية القديمة منذ أقدم العصور حتى قيام مملكة نبتة) Hartum, darucamiaat el-Hartumlil naşr:1999.
- Dafaallah, Samiye Beşir, tarih memleket Kuş, Nabta ve Merevi (تاريخ مملكة كوش: نبتة ومروي), Hartum, daru el-aşikkalilnaşr: 2005.
- Dharam University Library, Health, <https://libguides.durham.ac.uk/asc-sudan-archive/blog>
- Dırar, Dırar Salih, Tarihu es-Sudan el-Hadis, Sudan Modern Tarihi (تاريخ السودان) (4.Basım, Beyrut: Hayat yayın evi, 2008.
- Diyab, Ahmed İbrahim, Tatawr el-Haraka el- Wataniye fi Sudan 1938-1953 (تطور الحركات) (الوطنية في السودان), Bağdat: Arap Araştırma ve Çalışmaları Enstitüsü, 1984.
- El-Badawi, Muhammed Khair, Mawagif ve ButulatSudaniye fi el-Harab el-Aleмиye el-Saniye (مواقف و بطولات سودانية في الحرب العالمية الثانية) , Hartum: Hartum üniversitesi yayın evi, T.Y.
- El-Badi, Siddig Muhammed Ahmed, Lamhatmin Hayat ve Sawrat ve Medaiih el-Saiir el-Batal Abdulkadir Wad Haboba,(لمحات من حياة وثورة ومدائح الثائر البطل عبد القادر ود حبوبة), Hartum: Dar el-AyyamlilTibaa ve el-Naşir, T.Y.
- El-Biheri, Zaki, el-Tatur el-İktisadi ve el-İctimaai fi Sudan 1930-1956 (التطور الاقتصادي) (Kahire: daru el-Nahda, 1993.
- Elcamal, Shawgi, Tarihu Sudan Vadi el-Nil ve Alagathi bi Mısır, Sudan ve Nil Vadisi Tarih (تاريخ السودان وادي النيل وعلاقته بمصر), Kahire: Maktabet Angilo, 2008.
- Elcamal, Shawgi, Tarihu Sudan Vadi el-Nil, Sudan ve Nil Vadisi Tarihi (تاريخ السودان وادي النيل), Kahire: 1976.
- Elcamal, Shawgive İbrahim, Abdurazig, Tarihu Mısır ve Sudan el-Hadis ve el-Muaasır Mısır ve Sudan'ın modern ve çağdaş tarihi (تاريخ مصر والسودان الحديث والمعاصر), Kahire: Sakafa yayın evi, 1997.
- El-Gaddal, Muhamed Said, el-İntimaa ve el-İgtirab (الانتماء والاعتراب), Beyrut: Daru l Geel, 1992.
- El-Gaddal, Muhamed Said, el-Siyase el-İktisadiye li Devlet el-Mehdiye 1881-1898 (السياسة الاقتصادية لدولة المهديّة), Beyrut: Daru el-Jiil,1992.
- El-Gaddal, Muhamed Said, Tarihu Sudan el-Hadis 1820-1955, Sudan'ın modern tarihi (تاريخ السودان الحديث والمعاصر) 2.Basım, Hartum: Merkez Abdulkarim Mergani, 2002.

- El-Halayga, Gada, ehamiyet nahru nil (أهمية نهر النيل), <https://mawdoo3.com/>, Erişim Tarihi: 29/03/2021.
- El-kabbaşı, Enaam Muhammed Osman, Tesis liv a Sevvakin fe el- ehdu Osmanı, Osmanlı döneminde Sevakin Tugayı'nın kuruluşu (تأسيس لواء سواكن في العهد العثماني), Zaredergisi, 4. sayısı, Hartum: şevval 1433.
- El-Kadd, Khalid Hussain Osman, el-Efendiye ve Mafahim el-Kawmiye fi Sudan (الافندية و مفاهيم القومية في السودان), Hartum: Merkez Abdulkerim Mergani, 2011.
- El-Karib, Omer Muhammed Abdullah, Gisse Meşruua ve Rihlet Ömür (Günlük) (قصة مشروع (في أعقاب الثورة المصرية: Sawrat 1919), Kahire: Sudan Araştırma Merkezi, 1994.
- El-Mehdi, Saeed Muhammed Ahmed, Sudan Kanunları 1901-1925, Hartum: Hartum üniversitesi yayın evi, 1975.
- El-Muhami, Ahmed Khair, Kifah Ceel, (كفاح جيل), 3. Basım, Hartum: Hartum üniversitesi yayın evi, 1991.
- el-Rafii, Abdulrahman, fi Agaab el-Sawra el-Masriye: Sawrat 1919 (في أعقاب الثورة المصرية: Sawrat 1919), Kahire: DaruŞaab, 1969.
- El-Rayyah, Mubarak Babikir, Sawrat 1924 el-Sudaniye (ثورة 1924 السودانية), Omdurman: el-Merkaz el-Sagafi, TY.
- Elredisi, Ali, Semir Muhamed, Political İdeology and the Formation of Sudan Geographic Map, Sudanese Studies Bulletin, Institute of African and Asian Studies, 18 (Ekim 2013), 1-26.
- El-Sharif, Gamal, el-Siraa el-Siyasi ala Sudan 1840-2008, (الصراع السياسي على السودان), Hartum: el-Musawarat yayın evi, 2017.
- Elsiruci, Muhamed Mahmud, Dirasat fi Tarihu Mısır ve Sudan el-Hadis ve el-Muaasır, (دراسة في تاريخ مصر والسودان الحديث والمعاصر), İskenderya: 1998.
- El-Tayyib, Muhammed Ali, el-Haraka el-Wataniye fi Sudan 1936-1956 (الحركة الوطنية في السودان 1936-1956), (yayınlanmamış Doktora Tezi: Ayn Şems üniversitesi, Sosyal bilimler enstitüsü, tarih bölümü, 1983.
- El-Tom, Amin, Zekrayat ve Mawakif fi Tarih el-Haraka el-Wataniye el-Sudaniye 1914-1964 (ذكریات ومواقف في تاريخ الحركة الوطنية السودانية), 2. Basım, Hartum: el-Dar el-Sudaniyelil Kutup, 2004.
- Elzain, Gaysar Musa, Fatrat İntişar el-İslam ve es-Saltanat 641-1821, İslamiyetin Yayılma Dönemi ve Saltanatlar (فترة انتشار الاسلام والسلطنات), (Hartum: Alamana el-Aamali Meşru Sinnar, 2017.
- Evliya Çelebi, "Seyahatname", 10. Cilt, İstanbul: 2007.

- F.O. 141/1024 N* 3: A letter from Robertson to Forekris (Assistant Consul of Sudan in Cairo) about the Umma Party, including the constitution of the Umma Party. 14 February 1945.
- F.O. 371/ 53249 96422: Statement by the Financial Secretary on Post-War Development Projects. (Without date).
- F.O. 371/31587, N* 2664: Letter No. 536 from Sir Miles Lampson to Mr. Eden. 22 May 1942.
- F.O. 371/45985: Ministry of Foreign Affairs: Preliminary proposals for expanding and improving education in southern Sudan for the years 1946-1950.
- F.O. 371/45986 N* 3152: The Alumni Conference's demands for Sudan's independence and unity with Egypt, a letter from Ismail Al-Azhari to Mr. Attlee, Prime Minister of Britain, and to Ismail Sidqi, Prime Minister of Egypt. 23 August 1945.
- F.O. 371/53329 FDK/326-84-1: Sale of Sudanese Cotton to the British Government, from the Office of the Financial Secretary, 26 October 1946.
- F.O. 371/53329 N* 865: Ministry of Foreign Affairs: Sudan (Sudanization), (without date).
- F.O. 371/54985 100376 CS/SCR/10. C.7: Report submitted by the Committee of the United Parties to the Executive Committee of the Conference, (without date).
- F.O. 403/467 33951 J/1773/50/16: From Mr. Miles Lampson to Mr. Eden received on April 20. 10 April 1943.
- Fanak, Vagayi el-Şarg el- Avsat ve Şamal Afrikyā: es-Muctamaa fi Sudan, Orta Doğu ve Kuzey Afrika Bilgi Notu: Sudan Toplumuna (وقائع الشرق الأوسط وشمال أفريقيا: المجتمع في السودان), 26 Kasım 2016, <https://fanack.com/ar/sudan/society-of-sudan/>, Erişim Tarihi: 10/10/2021.
- Fanak, Vagayi el-Şarg el- Avsat ve Şamal Afrikyā: es-Sukkan fi Sudan, Orta Doğu ve Kuzey Afrika Bilgi Notu: Sudan Nüfusu (وقائع الشرق الأوسط وشمال أفريقيا: السكان في السودان), 11 Ağustos 2020, <https://fanack.com/ar/sudan/population-of-sudan/>, Erişim Tarihi: 01/10/2021.
- Ferid, Muhammed, Tarihu el-Devle Aliye Osmaniye, (تاريخ الدولة العليا العثمانية), Beyrut: Daru el-Nafaes, 1981.
- Guneydi, Abdulhamid, el-Siyase el- İstimariye el-Biritaniye fi Sudan 1821-1956 (السياسة الاستعمارية البريطانية في السودان) 1956-1821, yayınlanmamış Doktora Tezi: Cezayir üniversitesi, Sosyal bilimler enstitüsü, tarih bölümü, 2016.
- Habti Silasi, Beriket, es-siraa fi Ei-karn el-Afrika (الصراع في القرن الأفريقي), tercüme: Akik el-Razaz, Beyrut, müesseset el-abhas el-arabiye: 1980.

- Hac el-Emin, Maha Abdullah, minel-İttihad ile el-Lıwa el-Abyad: el-Batal el-Şehid Obeid (من الاتحاد إلى اللواء الأبيض: البطل الشهيد عبيد حاج الامين 1924), Hac el-Emin Mofacir Sawrat 1924 (مفجر ثورة 1924), Kahire: Ceziret el-Warad yayın evi, 2017.
- Hac el-Safi, Mahasin Abdulkadir, el-Haraka el-Wataniye fi Sudan, (الحركة الوطنية في السودان), Hartum: Hartum üniversitesi yayın evi, 1992.
- Hac Musa, İbrahim Muhammed, el-Tecrube el-Dimogratiye ve Tatawr Nuzum el-Hukum fi Sudan (التجربة الديمقراطية وتطور نظم الحكم في السودان), Beyrut: DaruGeel, T.Y.
- Hamid, Musa, Ultra Sudan, *Sudan ekonomisi*, Ocak 2020, <https://ultrasudan.ultrasawt.com/>, Erişim Tarihi: 03/05/2021.
- Hasan, İsmat, Zulfu, Karri: tahlil Askeri li Maarakat Omdurman (كرري: تحليل عسكري لمعركة Omdurman), Hartum: Tayba yayın evi, 1973.
- Hasan, Yusuf Fadl, Mukadima fi Tarihu el-Memalik İslamiye fi es-Sudan eş-Şargi 1450-1832, Doğu Sudan'da İslam krallıklarının tarihine giriş (مقدمة في تاريخ الممالك الإسلامية في السودان الشرقي), Hartum: Sudatik, 2003.
- Hassan, Hamadnallah Mustafa, Hizib el-Ummeh el-Sudani, 1945-1969 (حزب الأمة السوداني), Kahire: Ayn Şems üniversitesi yayın evi, 1989.
- Heridi, Farghli Ali Tesin, Tarih Afrikye el-Hadis ve el-Muasır, (تاريخ افريقيا الحديث والمعاصر), İskenderiye, el-ilim ve el-iman lilnaşr: 2008.
- Hüsayin, Abdullah, el-Sudan min el-Tarih el-Kadim hatta Giyam Rihlatu el-Baas el-Masriye (السودان من التاريخ القديم حتى قيام رحلة البعث المصرية), Sudan, Antik tarihten Mısır misyonuna kadar, 1. Cilt, Kahire: Hindavi yayın evi, 2012.
- Institute of African and Asian Studies, The trial of the military school students, Hartum: Documentation Center, 1975.
- İbrahim, Abdullah Abdulrazik ve El-Cemel, Şevgi, (Tarih Afrikye el-Hadis ve el-Muasır), 2. basım, (Riyat, daru el-zahralilnaşr: 1422H).
- İbrahim, Muhammed el-Mekki, el-fikir el-Sudani: Usulahu ve Tatawrahu (الفكر السوداني أصوله وتطوراه), Hartum: Hartum üniversitesi yayın evi, 1976.
- J.Walker, "The Coinage of Ali Dinar", Sudan notes and records XIX, 1936.
- John Marlow, A History of Modern Egypt and Anglo-Egyptian relations 1800-1953, (Newyork: Praeger, 1955).
- Kindil, Hassan, Fath Darfur 1916 ve Nubzemin Tarih Sultaniha Ali Diner, 1916 (فتح دارفور 1916 ونبذة عن تاريخ علي دينار), Kahire: Hindavi yayın evi, 2017.
- Kisha, Suleyman, el-Lıwa el-Abyad, (اللواء الأبيض), Hartum: Sudan Arşivi, 1969.

- Kisha, Suleyman, Muhakemet Aada el-Liva el-Abyad, (محاكمة اعضاء اللواء الابيض) Hartum: Sudan Arşivi, 1969.
- Kisha, Suleyman, Wasbat el-Sudan el-Ulla: Esrar ve Wasaik Tarihiye أسرار وثبة السودان الاولى: أسرار وتاريخ السودان, Hartum: Sudan Arşivi, T.Y.
- Koribta, Yushuko, Abdullatif, Ali ve Sawrat 1924: Bahs fi Msadir el-Sawra Sudaniye, çevirmen: Majdi el-Naeem (علي عبد اللطيف وثورة 1924: بحث في مصادر الثورة السودانية), Kahire: Sudan Araştırma Merkezi, 2004.
- Leemari, Merzuglel, el-Wade el-İktisadi fi Sudan fi zıl el-Hukum el-masrı 1820-1881 (الوضع 1820-1881 في السودان في ظل الحكم المصري), Cezayir: 2017.
- Lübnan'da Sudanlı Öğrenciler Birliği, Sudan, Beyrut: Daru Sagaffa, 1965.
- M. O. Bashir, Revolution and Nationalism in the Sudan, London: Barnes & Noble Books, 1979.
- Magar, Nesim, Ehval el-Sudan el- İktisadiye Taht el-İdare el- Masriye 1921-1848, (احوال السودان الاقتصادية تحت الادارة المصرية), yayınlanmamış Doktora Tezi: Kahire üniversitesi, tarih bölümü, 1959.
- Mahcub, Abdulkhalig, Lamahatmin Tarih el-Hizib el-Shuyui el-Sudanı (لمحات من تاريخ الحزب الشيوعي السوداني), 3. Basım, Hartum: Dar el-WasillalilTibaa ve el-Naşr, 1978.
- Mahcub, Muhammed Ahmed Mahcub, el-Dimogratiye fi el-Mezan (الديمقراطية في الميزان), Cezayir: Darel-Nahar lil Naşr, 1982.
- Mahgub, Muhammed Ahmed, el-Hukume el-mahaliye ve Nizam el-Hukum fi es-Sudan, (الحكومة المحلية و نظام الحكم في السودان), (Mısır: Mustafa el-Halabi ve oğulları yayın evi, 1945).
- Mahmoud S.O. Salih ve Peter Woodward, The British Document on The Sudan, Volume 1 Khartoum: Abdul Karim Marghani Publishing Center, 2002,
- Mahmoud S.O. Salih ve Peter Woodward, The British Document on The Sudan, Volume 2 Khartoum: Abdul Karim Marghani Publishing Center, 2002,
- Marten W Daly, The Egyptian Army Mutiny at Omdurman January-February 1900, (Bulletin: British Society for Middle Eastern Studies, 1981).
- Maruf, Abdulrahman Saeed, Tarih el-Nakl el-Nehri fi Sudan (تاريخ النقل النهري في السودان), Hartum: 2007.
- Muhamed, Muhamed Awad, el-istimar ve el-mazahibu el-istimariye (الاستعمار والمذاهب الاستعمارية), 4. Basım, Kahire, daru Maarif: 1975.
- Muhammed, Tarig Ahmed Osman, el-Hatmiye fi es-Sudan, (الختمية في السودان), Hartum: Uluslararası Afrika Üniversitesi, Afrika Araştırma ve Çalışmaları Merkezi, 2017.

- Nahas, Yosief, Zikrayat el-Sudan (ذكريات السودان) , Kahire: el-Matbaa el-Asriye,1955.
- Najila, Hasan, Malamihmn el-Muctama es-Sudani, Sudan Toplumunun Özellikleri (ملاحم من المجتمع السوداني), Hartum: Azza yayın evi, 2005.
- NauumŞiger, Tarihu el-Sudan, (تاريخ السودان) Beyrut: Daru el-Jiil,1981.
- Nugud, Muhammed İbrahim, İlagat el-rik fi el-muctama el-Sudani (علاقات الرق في المجتمع السوداني), 2. Basım, (Hartum: dar Azzalılınşr. 2003).
- Orhunlu, Cengiz, Osmanlı imparatorluğunun güney siyaseti: Habeş eyaleti, Ankara:1996.
- Osmanlı Arşivi daire Başkanlığı, Osmanlı idaresinde Sudan, İstanbul:2013, yayın nu:124/42.
- P.M. Holt ve P.M. Daly, A History of the Sudan: From the Coming of Islam to the PresentDay, 6. Basım, London: Poultag,2011,
- Peter. M. Holt, The Mahdist in the Sudan 1881-1898, çev. Cemil Obaid, (Kahire: Fikiru Arabiya yayın evi,1970).
- Robin Finland, Hurub el-Mehdiye , (حروب المهديّة) çevirmen: Abdulkadir Abdurahman, Abu Dabi: el-wihda yayın evi, 1995.
- Roger Dean, Rethinking the Civil War in Sudan, CivilWars, Vo13. No1, Spring 2000, 71-91.
- Ruşdi Said, Nahru en-Nil, Kahire, daru el-hilal: 2001.
- Saad, Mustafa Muhamed, el-İslam ve Nuba fi el-Usur el-Vusta, Orta Çağ'da İslam ve Nubia (الاسلام والنوبة في العصور الوسطى), Kahire: Mısır Kitaplar Genel Otoritesi, 2001.
- Shibekka, Mekki, El-Sudan abr el-kurun Yüzyıllar boyunca Sudan (السودان عبر القرون), 2.Basım, Beyrut: Dar El-Jil, 1991.
- Shibekka, Mekki, el-Sudan fıGarn 1819-1919, (السودان في قرن, 1919-1819), Kahire: Yazarlık, Çeviri ve Yayın Kurulu,1947.
- Shibekka, Mekki, Memletu el-Func İslamiye, Funj İslam Krallığı, Kahire: 1964.
- Sudan Büyük Elçiliği Riyat.<http://www.sudanembassy.org.sa/ar/about-sudan/geographical-location/>, Erişim Tarihi: 24/03/2021.
- Sudan heyetinin 1946, İngilizlerin Sudan'daki trajedileri, Sudan heyetinin 1946 yılında Mısır'a sunduğu belge, 2. Basım, Hartum: Entelektüel İşletme Otoritesi ve Afrika Araştırma ve Çalışmaları Merkezi, 2006.
- Şakir, Mehmud, el-Sudan,(السودان) 2. Basım, Beyrut, el-maktab el-islamiliılınşr: 1981.
- Şevgi, Kemal, es-Sudan dirase coğrafiye (السودان: دراسة جغرافية), İskenderiye, daru maarif: 2002.

T.C. Ticaret Bakanlığı Dış Temsilcilikler ve Uluslararası Etkinler Genel Müdürlüğü, Sudan Ülke Profili.

Taha, Faysal Abdulrahman Ali, el-Sudan ala Maşarif el-İstiklal el-Sani 1954-1956, (السودان على مشارف الاستقلال الثاني), Hartum: Merkez Abdulkerim Mergani, 2010.

The Sudan Gazette, No:1, March 7th, 1899.

The Sudan Gazette, No:2 May 27th, 1899.

The Sudan Gazette, No:310, 19December 1916.

The Sudan Gazette, No:408, 15 January 1923.

The Sudan Gazette, No:409, 29 January 1923.

The Sudan Gazette, No:419, 29August 1923.

The Sudan Gazette, No:445A, 21 November 1924.

The Sudan Gazette, No:45, March 1903.

The Sudan Gazette, No:8, 2. January, 1900.

Türkiye Cumhuriyeti, Dışişleri Bakanlığı, Sudan Ekonomisi.

Uluslararası Banka, Sudan'da Arap zamkı pazarlama ve ihracat politikalarına ilişkin bir not, Hartum: Mart 2017.

Zulfo, Ismat Hassan, Sheikan: tahlil Askeri liHamlat el –Jenral Heks (شيكان: تحليل عسكري لحملة –جنرال هكس), 2. Basım, Omdurman: Kerari Yayınevi, 1984.

Zuzu, Abduhamid, Tarihel- istimar ve el-taharur fi Afrikye ve Asya, (تاريخ الاستعمار والتحرر في أفريقيا و آسيا), 2. Cilt, (Cezayir, Divan el-Matbuaat el-Çamiiye: 2009.

Ek 1: İngiliz-Mısır İkili Sudan Yönetimi Anlaşmanın Şartları

THE SUDAN GAZETTE.			الغازية السودانية	
Published by Authority of the Sudan Government.			الصادرة بتصرف الحكومة السودانية	
PRICE OF ADVERTISEMENTS EACH INSERTION. { 6 p.t. a line in the body of the Gazette. 1 p.t. a line on last page.			احدى الاعلانات من كودفة سنة غروش صانع عن كل سطر في وسط الجريدة واربعة غروش صانع عن كل سطر في الصحيفة الاخيرة	
No. 1.	March 7th, 1899.	Price 2 P.T.	غرة ١ (٧ مارس سنة ١٨٩٩) ثمن النسخة الواحدة غروشين صانع	
OFFICIAL			القسم الرسمي	
AGREEMENT between Her Britannic Majesty's Government and the Government of His Highness the Khedive of Egypt, relative to the future administration of the Sudan.			(وفاق)	
WHEREAS certain provinces in the Sudan which were in rebellion against the authority of His Highness the Khedive have now been reconquered by the joint military and financial efforts of Her Britannic Majesty's Government and the Government of His Highness the Khedive;			بين حكومة جلالة ملكة الانكليز وحكومة الجنب العالي خديوي مصر بشان ادارة السودان في المستقبل	
AND whereas it has become necessary to decide upon a system for the administration of and for the making of laws for the said reconquered provinces, under which due allowance may be made for the backward and unsettled condition of large portions thereof, and for the varying requirements of different localities;			حيث ان بعض اقاليم السودان التي خرجت عن طاعة الحضرة القديمة الخدوية قد صار اقتسامها بالتوساالى الجنوبية والمانية التي بذلت، بالاتحاد حكومتنا جلالة ملكة الانكليز والجنب العالي الخديوي	
AND whereas it is desired to give effect to the claims which have accrued to Her Britannic Majesty's Government, by right of conquest, to share in the present settlement and future working and development of the said system of administration and legislation;			وحيث قد اصبح من الضروري وضع نظام مخصوص لاجل ادارة الاقاليم المتسعة المذكورة ومن القوانين اللازمة لها برعاية ما هو عليه الجنب العظيم من تلك الاقاليم من التأخر وعدم الاستقرار على حال الى الآن وما تستلزمه حالة كل جهة من الاحتياجات المتنوعة	
AND whereas it is desired to give effect to the claims which have accrued to Her Britannic Majesty's Government, by right of conquest, to share in the present settlement and future working and development of the said system of administration and legislation;			وحيث انه من المقتضي التصريح بمطالب حكومة جلالة الملكة المبرنية على ما لها من حق الفتح وذلك بان تشترك في وضع النظام الاداري والقانوني الاقصد ذكره وفي اجراء تنفيذ مرسومه وتوسيع نطاقه في المستقبل	
AND whereas it is conceived that for many purposes Wadi Halfa and Suakin may be most effectively administered in conjunction with the reconquered provinces to which they are respectively adjacent;			وحيث انه تراعى من جملة وجوه اصولية لطاق وادي حلفا ومواكن ادارية بالاقاليم المتسعة المجاورة لها	
NOW, it is hereby agreed and declared by and between the Undersigned, duly authorized for that purpose, as follows:—			فلذلك قد صار الاتفاق والاقرار فيما بين الموقعين على هذا بسانها من التفويض اللازم بهذا الشأن على ما ياتي وهو:—	
ART. I.			(المادة الاولى)	
The word "Sudan" in this agreement means all the territories South of the 22nd parallel of latitude, which:			تطابق لفظة السودان في هذا الوفاق على جميع الاراضي الكائنة الى جنوبي الدرجة الثانية والعشرين من خطوط العرض وهي:—	
1. Have never been evacuated by Egyptian troops since the year 1892; or			(اولاً) الاراضي التي لم تزلها قط الجنود المصرية منذ سنة ١٨٩٢ او	
2. Which having before the late rebellion in the Sudan been administered by the Government of His Highness the Khedive, were temporarily lost to Egypt and have been reconquered by Her Majesty's Government and the Egyptian Government, acting in concert; or			(ثانياً) الاراضي التي كانت تحت ادارة الحكومة المصرية قبل ثورة السودان لاخيرة واقدمت منها وقتياً ثم افضلتها الان حكومة جلالة الملك والحكومة المصرية بالاتحاد او	
3. Which may hereafter be reconquered by the two Governments acting in concert.			(ثالثاً) الاراضي التي قد تفتتها بالاتحاد الحكومتان المذكورتان من الآن فصاعداً	
ART. II.			(المادة الثانية)	
The British and Egyptian flags shall be used together both on land and water, throughout the Sudan, except in the town of Suakin, in which locality the Egyptian flag alone shall be used.			يستعمل العلم البريطاني والعلم المصري معاً في البر والبحر بجميع انحاء السودان ما عدا مدينة سواكن فلا يستعمل فيها الا العلم المصري فقط	

ART. III.

The supreme military and civil command in the Sudan shall be vested in one officer, termed the "Governor-General of the Sudan." He shall be appointed by Khedivial Decree on the recommendation of Her Britannic Majesty's Government, and shall be removed only by Khedivial Decree, with the consent of Her Britannic Majesty's Government.

ART. IV.

Laws, as also Orders and Regulations with the full force of law, for the good government of the Sudan, and for regulating the holding, disposal, and devolution of property of every kind therein situate, may from time to time be made, altered, or abrogated by Proclamation of the Governor General. Such Laws, Orders and Regulations may apply to the whole or any named part of the Sudan, and may, either explicitly or by necessary implication, alter or abrogate any existing Law or Regulation.

All such Proclamations shall be forthwith notified to Her Britannic Majesty's Agent and Consul General in Cairo, and to the President of the Council of Ministers of His Highness the Khedive.

ART. V.

No Egyptian Law, Decree, Ministerial Arrêté, or other enactment hereafter to be made or promulgated shall apply to the Sudan or any part thereof, save in so far as the same shall be applied by Proclamation of the Governor General in manner hereinbefore provided.

ART. VI.

In the definition by Proclamation of the conditions under which Europeans, of whatever nationality, shall be at liberty to trade with or reside in the Sudan, or to hold property within its limits, no special privileges shall be accorded to the subjects of any one or more Power.

ART. VII.

Import duties on entering the Sudan shall not be payable on goods coming from Egyptian territory. Such duties may, however, be levied on goods coming from elsewhere than Egyptian territory, but in the case of goods entering the Sudan at Suakin, or any other port on the Red Sea Littoral, they shall not exceed the corresponding duties for the time being leviable on goods entering Egypt from abroad. Duties may be levied on goods leaving the Sudan, at such rates as may from time to time be proscribed by Proclamation.

ART. VIII.

The jurisdiction of the Mixed Tribunals shall not extend, nor be recognised for any purpose whatsoever, in any part of the Sudan, except in the town of Suakin.

(المادة الثالثة)

تتوكل الرئاسة العليا العسكرية والمدنية في السودان الى موظف واحد يلقب (الحاكم عموم السودان) ويكون تعيينه باسم عال خديويسي بناء على طلب حكومة جلالة الملك ولا يفصل عن وظيفته الا باسم عال خديوي يصدر برضاه الحكومة البريطانية

(المادة الرابعة)

القوانين وكافة الاوامر والوائح التي يكون لها قوة القانون المعمول به والتي من شأنها تحسين ادارة حكومة السودان او تقرير حقوق الملكية فيه بجميع انواعها وكيفية ايجورها والتصرف فيها يجوز سننها او تغييرها او نسخها من وقت الى اخره بمشور من الحاكم العام وهذه القوانين ولاوامر والوائح يجوز ان يسري مفعولها على جميع انحاء السودان او على جزء معلوم منه ويجوز ان يترتب عليها حراسة او ضمانا تجويز او نسخ اي قانون او اية لائحة من القوانين او للوائح الموجودة

وعلى الحاكم العام ان يبلغ على الفور جميع المنشورات التي يصدرها من هذا القبيل الى وكيل وقنصل جنرال الحكومة البريطانية بالقاهرة والى رئيس مجلس نظار الجنب السالي الخديوي

(المادة الخامسة)

لا يسري على السودان او على جزء منه شيء لا من القوانين او الاوامر العلية او القرارات الوزارية المصرية التي تصدر من الاوت فضاء الا ما يصدر باجرائه منها منشور من الحاكم العام بالكتابة السالف بيانها

(المادة السادسة)

المنشور الذي يصدر من حاكم عموم السودان ببيان الشروط التي بموجبها يصرح للاوربيين من أية جنسية كانت بحرية التجارة او السكنى بالسودان او تلك ملك كائن ضمن حدوده لا تشمل امتيازات خصوصية لرعاية أي دولة او دول

(المادة السابعة)

لا تدفع رسوم الواردات على البضائع الآتية من الاراضي المصرية حين دخولها الى السودان ولكنه يجوز مع ذلك تحصيل الرسوم المذكورة على البضائع القادمة من غير الاراضي المصرية الا انه في حالة ما اذا كانت تلك البضائع آتية الى السودان عن طريق سواكن او اية ميناء اخرى من مواني ساحل البحر الاحمر لا يجوز ان تزيد الرسوم التي تحصل عليها عن القيمة الجساري تحصيلها حينئذ على مثلها من البضائع الواردة الى البلاد المصرية من الخارج . ويجوز ان تقرر عوائد على البضائع التي تخرج من السودان بحسب ما يقدر الحاكم العام من وقت الى اخره بالمشورات التي يصدرها بهذا الشأن

(المادة الثامنة)

فيا عدا مدينة سواكن لا تمتد سلطة الحاكم المختلطة على اية جهة من جهات السودان ولا يعترف بها فيه بوجه من الوجوه

ART. IX.

Until, and save so far as it shall be otherwise determined by proclamation, the Sudan, with the exception of the town of S. g. k. a, shall be and remain under martial law.

ART. X.

No Consuls, Vice-Consuls, or Consular Agents shall be accredited in respect of nor allowed to reside in the Sudan, without the previous consent of Her Britannic Majesty's Government.

ART. XI.

The importation of slaves into the Sudan, as also their exportation, is absolutely prohibited. Provision shall be made by Proclamation for the enforcement of this Regulation.

ART. XII.

It is agreed between the two Governments that special attention shall be paid to the enforcement of the Brussels Act of the 2nd July, 1890, in respect to the import, sale, and manufacture of fire-arms and their munitions, and distilled or spirituous liquors.

Done in Cairo, the 19th January, 1899.

Signed: BOUTROS GHALI — CROWE.

DECREE

OF HIS HIGHNESS THE KHEDEVE OF EGYPT

We, KHEDEVE OF EGYPT, in accordance with Article 8 of the Agreement between Her Britannic Majesty's Government and our Government

DECREE

Ferik Lord Kitchener of Khartoum and Aspell, Pasha, Sirdar of the Egyptian Army, is appointed Governor-General of the Sudan.

Done at Koubbeh Palace, this 7th day of Ramadan, 1316, (19th January, 1899.)

AMRAN HILMI.

APPOINTMENTS TO CIVIL ADMINISTRATION.

Head Quarter Staff.

E. G. Harman, Esq., to be Financial Secretary.

El Kaimakam Fitten Bey, n.s.o., to be Civil Secretary.

(المادة التاسعة)

يعتبر السودان بأكمله ما عدا مدينة سواكن تحت الحكم العرفي ويبيّن كذلك إلى أن يقرر خلاف ذلك بنشور من الحاكم العام

(المادة العاشرة)

لا يجوز تعيين قناصل أو وكلاء قناصل أو مأموري قناصلات بالسودان ولا يصرح لهم بالإقامة به قبل المصادقة على ذلك من الحكومة البريطانية

(المادة الحادية عشر)

منوع منعاً مطلقاً إدخال الرقيق إلى السودان وتصديره منه وسيصدر منشور بالاجراءات اللازمة لتنفيذ هذا الشأن

(المادة الثانية عشر)

قد حصل الاتفاق بين الحكومتين على وجوب المحافظة منهنهما على تنفيذ منقول معاهدة بروكسل المبرمة بتاريخ ٢ يولييه سنة ١٨٩٠ فيما يتعلق باوجال الاسلحة النارية والزخائر الحربية والاشربة المقطرة والروحية وبمسماها أو تشبيهاها

تحريراً بالقاهرة في ١٩ يناير سنة ١٨٩٩

الامضاءات (كرومر) (بطرس غالي)

✽ امير عالي خديوي ✽

فحين خديوي مصر

بناءً على البند الثالث من الوفاق المعقود بين حكومة جلالة ملكة الانكليز وبين حكومتنا

نأمر بما هو آت

عين الفريق لورد كيتشنر أوف خرطوم واسبال باشا مبردار الجيش المصري حاكماً عاماً للسودان

صدر بمرامى القبة في ٧ رمضان سنة ١٣١٦ (١٩ يناير سنة ١٨٩٩)

✽ عباس حلمي ✽

تعيينات

اركان حرب الرئاسة

جناب المستر هارمن يكون سكرتير مالي

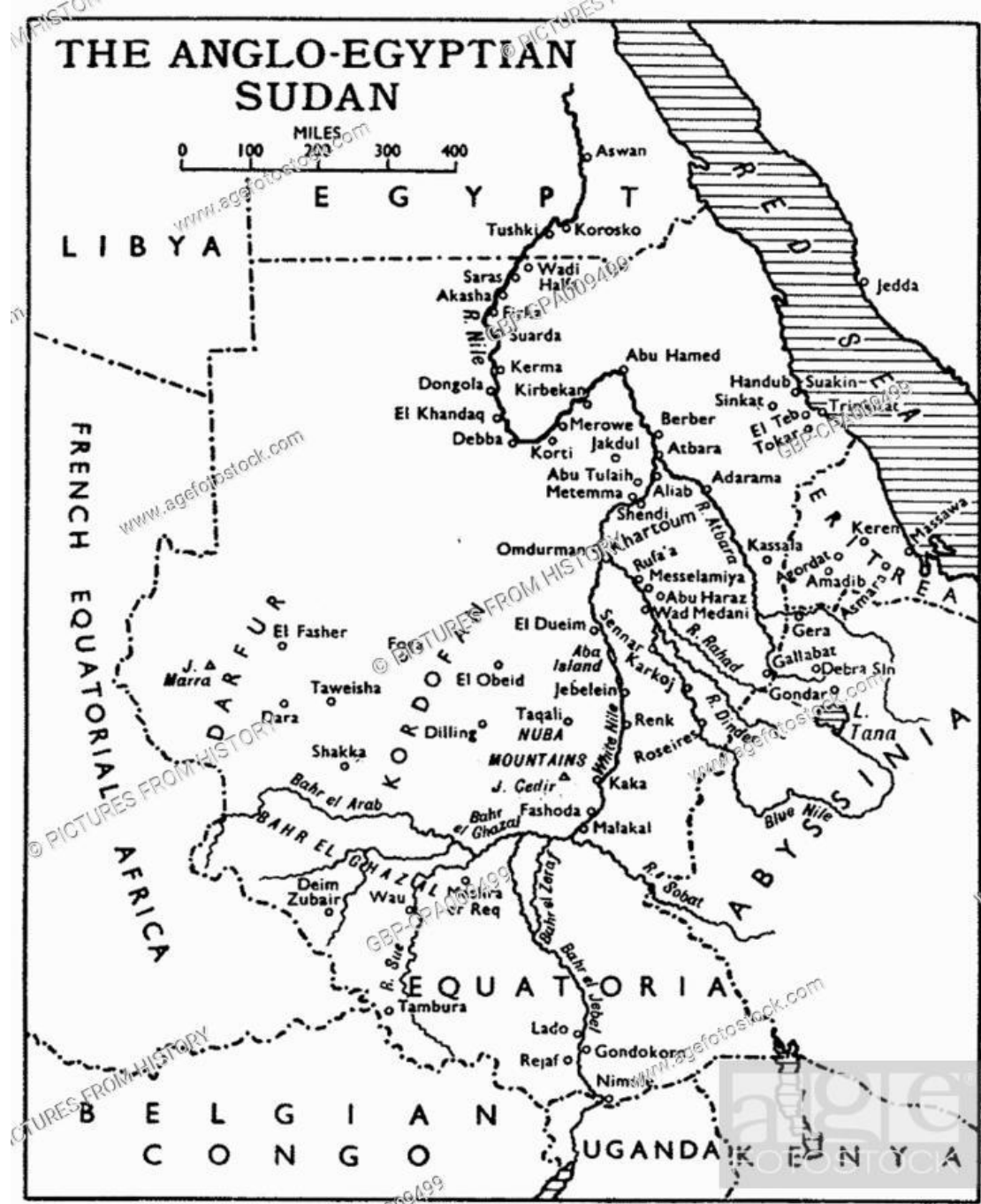
جناب الغانم فتن بك ج. ه. ١٠ يكون سكرتير مكلي

Ek 2: Lord Herbert Kitchener

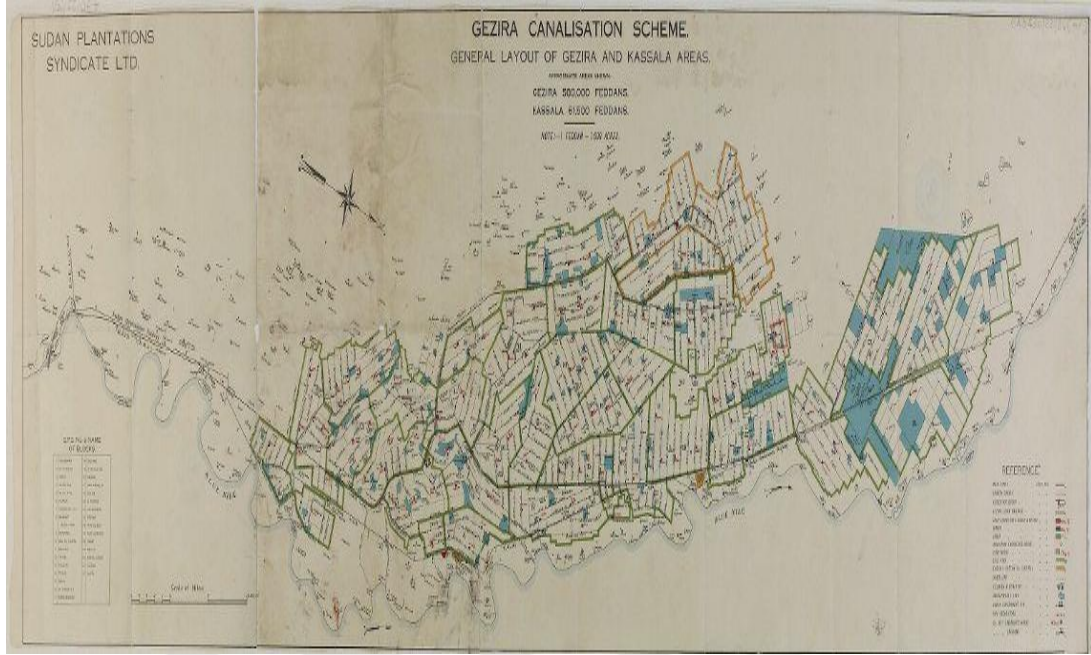
Kaynak: <https://www.google.com/search?q>

Ek 3: İngiliz İşgali Sırasında Sudan Haritası

Kaynak: <https://www.google.com/search?q=anglo+egyptian+sudan+map>, Erişim Tarihi: 24/07/2022

Ek 4: Cezire Projesi Haritası

Kaynak: <https://libguides.durham.ac.uk/asc-sudan-archive/blog>, Erişim Tarihi: 24/07/2022

Ek 5: Abdul Rahman Al Mehdi

Kaynak: <https://www.google.com/search>, Erişim Tarihi: 24/07/2022

Ek 6: Ali Al Mirghani

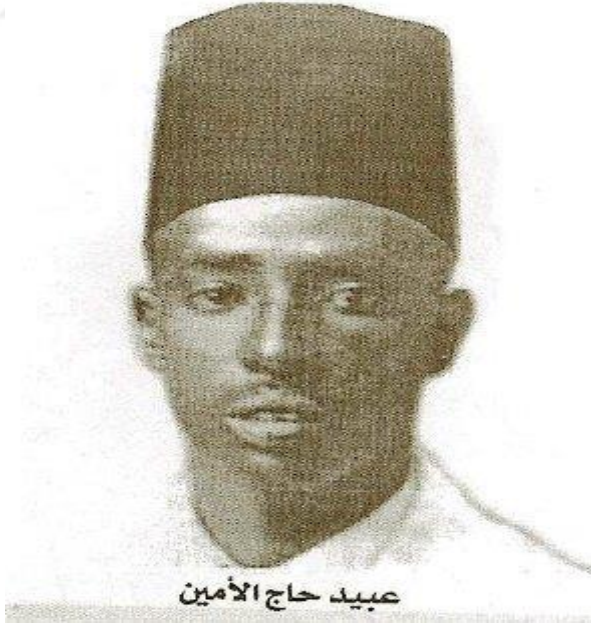
Kaynak: <https://www.google.com/search>, Erişim Tarihi: 24/07/2022

Ek 7: Beyaz Bayrak Derneği ve 1924 Devrimi Liderleri

Ali Abdul Latif

ObaidHaj Al-Amin

Kaynak: <https://www.google.com/search>, Erişim Tarihi: 24/07/2022

**Ek 8: Sudan'ın Bağımsızlığını Kazanan ilk Başbakanı ve Cumhurbaşkanı: İsmail
El-Ezheri**

Kaynak: <https://www.google.com/search>, Erişim Tarihi: 24/07/2022

Ek 9: Bağımsızlık Günü'nde Valilik Sarayı'na Giden Tören Alayı Gösteren Resimler

Kaynak: <https://www.google.com/search?q=sudan+independence+day+1956>, Erişim Tarihi: 24/07/2022

Ek 10: Bağımsızlık Günü'nde Sudan Bayrağının Göndere Çekildiği An

Kaynak: <https://www.google.com/search?q=sudan+independence+day+1956>, Erişim Tarihi: 24/07/2022

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: Sana Fikri Zaki SAAD	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Hartum Üniversitesi
Fakülte	Edebiyat Fakültesi
Bölümü	Tarih Bölümü
Makale ve Bildiriler	
1. Sana Fikri Zaki SAAD, “ The White Flag league and the 1924 Revolution in Sudan ” <i>İjar Studies</i> , 5/9 (Ekim 2022), s. 78-90, ISSN:2667-4823.	